

บทที่ 4

วิวัฒนาการของการศึกษาคาทอลิกในสมัยอยุธยา

การศึกษาเกี่ยวกับวิวัฒนาการของการศึกษาคาทอลิกในสมัยอยุธยาในบทนี้พิจารณาถึงบริบททางประวัติศาสตร์ในด้านต่างๆ เช่น สถาปัตยกรรมศาสตร์ พื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคม และการจัดรูปแบบทางสังคม การเมืองและการปกครอง การติดต่อค้าขายและความสัมพันธ์กับต่างประเทศ เป็นการปูพื้นฐานความเข้าใจสำหรับการศึกษาไทยสมัยอยุธยา และการศึกษาคาทอลิกที่เข้ามามีบทบาทในสังคมไทยสมัยอยุธยาเป็นต้นมา

บริบททางประวัติศาสตร์

สภาพทั่วไปของกรุงศรีอยุธยา

กรุงศรีอยุธยาเป็นดินแดนที่ราบลุ่ม เป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งรวมของทรัพยากรธรรมชาติและอยู่ช้ำวอู่่น้ำของประชาชน ลักษณะแผ่นดินเหมาะสมกับการอยู่อาศัย สร้างเมือง และประกอบอาชีพทำมาหากิน

สถาปัตยกรรมศาสตร์

กรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่บนเกาะหรือดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในพื้นที่ราบภาคกลาง เป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ ล้อมรอบด้วยที่ราบสูงโคราชทางด้านตะวันออก และเชิงเขาตะนาวศรีทางด้านตะวันตก และมีภูเขาสูงอยู่ทางภาคเหนือโดยทั่วไป เป็นแหล่งรวมของแม่น้ำสำคัญหลายสายที่ได้น้ำจากลมมรสุม ไหลจากเหนือลงสู่ใต้ไปออกอ่าวไทย ซึ่งอยู่ห่างจากทะเล ประมาณ 110 กม. คือ แม่น้ำบางปะกง แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำสุพรรณบุรี-นครชัยศรี-ท่าจีน และแม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำเหล่านี้จะนำน้ำจำนวนมากไหลท่วมพื้นที่ราบภาคกลางในเขตลุ่มเจ้าพระยาส่วนใหญ่ เป็นผลให้ที่ราบลุ่มของแม่น้ำเจ้าพระยาอุดมสมบูรณ์ มีปุ๋ยมากมายเหมาะสมอย่างยิ่งกับการปลูกข้าว จนเป็นดินแดนผลิตข้าวได้มากเพียงพอ ต่อการเลี้ยงชีวิตประชากรจำนวนมาก และสามารถส่งออกค้าขายต่างประเทศ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญทางเศรษฐกิจหรือฐานกำลังที่จะก่อสร้าง และพัฒนาอาณาจักรอยุธยา (Tanabe Shigeharu, 1978:4; Takaya, Yoshikazu, 1974:5)

กรุงศรีอยุธยาได้พัฒนาเป็นศูนย์กลางทางการค้าขายและเป็นดินแดนทางยุทธศาสตร์การคมนาคมที่สำคัญ ในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทางทะเล เป็นส่วนหนึ่งของเส้นทางแพรไหมทางทะเล (Silk Sea Route) การคมนาคมทางทะเล ใช้เรือสำเภา มีชาวจีนโพ้นทะเลและชาวแขกเป็นผู้ควบคุมเรือสินค้า ทำการค้าขายกับจีน ญี่ปุ่น แยก มาเลย์ และชาติต่าง ๆ มาเป็นเวลานาน ส่วนการคมนาคมทางบก มีเส้นทางติดต่อกับประเทศอินเดีย ที่ผ่านเข้ามาทางพม่า

ตอนล่าง และทางภาคใต้ของประเทศไทยในปัจจุบันและเส้นทางการค้าขายติดต่อสัมพันธ์ไมตรีกับจีนและอินเดีย โดยเดินทางข้ามแหลมทองในบริเวณคอคอคกระ ซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรหลักระหว่างกว้างคั้งในประเทศจีน และชายฝั่งทะเลแถบรัฐทมิฬนาฑูในปัจจุบัน เป็นเส้นทางที่ใช้เดินทางมากกว่าผ่านช่องแคบมะละกา ที่ต้องอ้อมไปทางใต้ อยุธยาจึงเป็นเมืองท่าและศูนย์กลางทางการค้า มีประชากรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น ก่อให้เกิดเส้นทางวัฒนธรรมข้ามแดน คือเส้นทางชายฝั่งแถบรัฐทมิฬนาฑูเป็นจุดพัฒนาความสัมพันธ์ติดต่อทางวัฒนธรรมที่สำคัญ การสัญจรไปมากับอินเดีย เกิดกระบวนการ “การตามู่วิติ” (Indianization) ที่ทำให้ภาคกลางของสยามรับความเป็น “อินเดีย” หรือ “การตะ” เข้ามาพัฒนาและปรับประเพณีวัฒนธรรมอย่างสูงสุดในยุคทวารวดี หรือยุคมอญในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 และ 11 จนได้รับพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติในเวลาต่อมา(ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2542 : 5, 112-3)

พื้นฐานทางเศรษฐกิจ

จากการศึกษาวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของไทย พบว่าชนชาติไทยมีความเกี่ยวข้องกับข้าวและการเพาะปลูกข้าวเป็นอย่างมาก มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์สำคัญบางชิ้น บ่งบอกว่า ประเทศไทยเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวที่เก่าแก่ อาจเริ่มเพาะปลูกข้าวก่อนจีนและอินเดีย

ดังนั้น เศรษฐกิจสำคัญของอยุธยา คือ เกษตรกรรม การปลูกข้าว และค้าขายข้าวสาร อันดับรองลงมาคือ ไม้สัก ติบูก เหล็ก เครื่องเทศ หนังสัตว์ ผลผลิตพืชไร่ และสินค้าจากป่าไม้เมืองร้อนอีกมากมายหลายชนิด ซึ่งเป็นสินค้าเศรษฐกิจในการค้าขายระหว่างประเทศกับประเทศจีนตั้งแต่สมัยอาณาจักรลพบุรีและอาณาจักรสุโขทัย ในปี พ.ศ. 1835 (Suebsang , Promboon, 1971:108)

ในระยะแรก ราชสำนักเป็นผู้ผูกขาดทางการค้ากับต่างประเทศ ต่อมาปรับเปลี่ยนเป็นการเก็บภาษี เพื่อทำเงินรายได้และกำไรเป็นค่าใช้จ่ายของราชสำนัก สำหรับบำรุงเลี้ยงทหารและภารกิจสงครามและงานสาธารณณะต่างๆ เช่นการก่อสร้างโบสถ์ ป้อมกำแพงค่าย ทำถนนและขุดคลอง

บันทึกของโทมัส เฮอร์บาร์ต(Herbert, T., 1638 : 316-317) ระหว่างศตวรรษที่ 16 ถึง ต้นศตวรรษที่ 17 ทำให้ทราบว่า

“ประเทศสยามเป็นประเทศเอกราช มีความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ และมีสิ่งของล้ำค่ามากมาย เช่น เพชร, นุสราคัม (Chrysolites, โมรา แม่เหล็ก ทองคำ, เงิน เหล็กสังกะสี และผ้าฝ้าย”

จากหลักฐานและบันทึกทางประวัติศาสตร์ ระบุว่า เอกชนและพ่อค้าจีนได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ในบริเวณอ่าวไทย เป็นชุมชน ตั้งแต่ก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ 19/31 ซึ่งเป็นช่วงก่อนสถาปนาอาณาจักรสุโขทัย พ่อค้าจีนเหล่านี้ได้ซื้อพริกไทย ผ่าง ของป่า ส่งไปขายในเมืองจีน

และนำเครื่องเคลือบ แพร ไหม กลับมาขายในท้องถิ่นนี้ ทั้งนี้โดยได้รับความร่วมมือ และยินยอมจากเจ้านาย-ขุนนางในอาณาจักรสยาม ชาวจีนเป็นผู้ชำนาญการพิเศษในด้านต่างๆ เช่น การเดินเรือ การค้าขาย หรือเป็นผู้ที่มีวิชาความรู้ในการบริหารปกครองบ้านเมือง หรือเคยเป็นขุนนางมาก่อน เมื่ออาศัยอยู่ในอยุธยาและประกอบกิจการค้ารุ่งเรืองขึ้น จึงน่าจะได้รับการยกย่อง และนับหน้าถือตาพอสมควรจากบรรดาเจ้านายและขุนนางไทย(Skinner; 1962 : Chapter I)

Kobata, Atsushi, 1969 : 55 (อ้างในชาตวิทย์ เกษตรศิริ, 2542)กล่าวว่า การค้าขายของอยุธยา นอกจากจีนแล้ว ยังมีอินเดีย แวก และชวา มาลายู มีหลักฐานอื่นที่บ่งบอกว่าอยุธยาทำการค้าขายอย่างมาก มีระบบผูกขาดเกิดขึ้น เพราะมีหลักฐานระบุเกี่ยวกับ “สินค้าต้องห้าม” ในสมัยพระเจ้ารามาศวร ที่ 2 ในปี พ.ศ.2062 สมัยพระเจ้าปราสาททอง ในปี พ.ศ. 2173-99 เป็นต้นมา

การเมืองและการปกครอง

การเมืองการปกครองในสมัยอยุธยา มีกษัตริย์ปกครองรวม 34 พระองค์ แบ่งออกเป็น 5 ราชวงศ์ คือ ราชวงศ์อู่ทอง สุพรรณบุรี สุโขทัย(มหาธรรมราชา) ปราสาททอง และบ้านพลูหลวง การจัดรูปแบบการปกครองพัฒนามาจากอินเดีย โดยได้รับอิทธิพลจากกระบวนการอินเดียหรือภารตะ ตำราอรรถศาสตร์ ซึ่งแต่งโดยเกาติลยะ ในราวพุทธศตวรรษที่ 8 ซึ่งคงจะเป็นที่รู้จักกันดีในราชสำนักอยุธยาเช่นเดียวกับ มหาภารตะ หรือรามายณะ(R.P. Kangle, tr.,1988 ภาค 3 หน้า 3) และราชศาสตร์ ซึ่งบางคนกล่าวว่าคัดแปลงจากราชศาสตร์ ราชธรรม/ธรรมศาสตร์ หรือนิติศาสตร์

นโยบายทางการเมืองและการปกครอง มีความหลากหลายแตกต่างกันตามกษัตริย์หรือผู้ปกครอง ราชวงศ์อู่ทองมีนโยบายแผ่ขยายอำนาจไปทางนครวัดและต้องการขจัดอำนาจของอาณาจักรเขมร ราชวงศ์สุพรรณบุรีมีนโยบายต้องการแผ่ขยายอำนาจไปทางสุโขทัย หรือภาคเหนือ

ลักษณะการจัดการปกครอง ใช้ระบบการปกครองแบบเมืองลูกหลวง เป็นเมืองหน้าด่าน 4 ด้านโดยตั้งเมืองลูกหลวงไว้ประจำ 4 ทิศ(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525: 1-21) คือ ลพบุรีเป็นเมืองลูกหลวงทางเหนือ พระประแดงเป็นเมืองลูกหลวงทางใต้ นครนายก เป็นเมืองลูกหลวงทางตะวันออก และสุพรรณบุรีเป็นเมืองลูกหลวงทางตะวันตก ในสมัยที่มีการปกครองแบบนี้ บรรดาโอรสหรือญาติสนิทของพระเจ้าแผ่นดิน จึงได้รับการแต่งตั้งให้ไปปกครองเมืองลูกหลวง ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงเปลี่ยนเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองลูกหลวงแทนลพบุรี และสถาปนาพิษณุโลกเป็นเมืองหลวงในเวลาต่อมาเพื่อขยายฐานอำนาจออกไปให้กว้างขวางในดินแดนห่างไกล

สถานการณ์ทางการเมือง มีความผันแปรเป็นระยะ ภายในมีการแย่งชิงราชสมบัติ ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองและการปกครองไปด้วย ส่วนสถานการณ์ภายนอกประเทศต้องทำสงครามกับประเทศพม่าและประเทศใกล้เคียงบ้าง แต่มีความสัมพันธ์ติดต่อกับ

ประเทศเพื่อนบ้านอย่างดีและกว้างขวางมาก ทั้งประเทศในดินแดนตะวันออก คือจีน ญี่ปุ่น อินโดนีเซีย และประเทศตะวันตก คือโปรตุเกส ฮอลันดา สเปน ฝรั่งเศส และอังกฤษ

ระเบียบการปกครองแผ่นดิน

การจัดระเบียบการปกครองสมัยอยุธยา ได้พัฒนารูปแบบการปกครองแบบ “เทวราชา” ผสมผสานกับรูปการปกครองแบบ “ธรรมราชา” โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข (ชัย เรื่องศิลป์, 2539:118-143) ดังนี้

1. พระเจ้าแผ่นดินทรงอำนาจสิทธิขาด แต่พระองค์เดียวในกิจการแผ่นดินทุกอย่าง ทั้งด้านการปกครอง การออกกฎหมาย และพิพากษาคดี
2. กษัตริย์ทรงมอบอำนาจ และแต่งตั้งให้ลูกขุนทำงานต่าง ๆ แทนพระองค์ มี 3 คณะคือ ลูกขุนฝ่ายพลเรือน ลูกขุนฝ่ายทหาร และลูกขุนฝ่ายตุลาการ
3. ราชการส่วนกลาง แบ่งออกเป็นกรม มีทั้งกรมใหญ่และกรมเล็ก กรมย่อย แม้หน่วยราชการที่ใหญ่ที่สุดซึ่งสมัยนี้เรียกว่ากระทรวง สมัยนั้นเรียกว่า “กรม” กรมใหญ่มักแบ่งส่วนราชการออกเป็นกรมเล็กหลายกรม เช่น กรมพระสุรัสวดี แบ่งเป็น กรมพระยาสุรัสวดีกลาง กรมพระสุรัสวดีซ้าย และกรมพระสุรัสวดีขวา
4. ราชการส่วนหัวเมือง การปกครองราชการส่วนหัวเมือง แบ่งออกเป็น เมืองประเทศราช เมืองพระยามหานคร เมืองเอก เมืองโท เมืองตรี และเมืองจัตวา
5. การแบ่งอำนาจปกครอง ได้แก่ สมุหนายก ควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือ สมุหกลาโหมควบคุมหัวเมืองฝ่ายใต้ ต่อมาภายหลังมีการแบ่งหัวเมืองของมหาดไทย และกลาโหมให้เสนาบดีกรมพระคลังควบคุมบ้าง หรือมีการปรับเปลี่ยนกรมใหญ่เล็กเพิ่มเติมบ้าง เช่น ในรัชสมัยพระเจ้าบรมโกศ ทรงจัดแบ่งการปกครองเป็น 13 กรม เพื่อเป็นการคานอำนาจ และกระจายอำนาจการปกครอง
6. ราชการส่วนท้องถิ่น เพื่อให้การดูแลทุกข์สุขของราษฎร และการปราบปรามโจรผู้ร้ายเป็นไปอย่างทั่วถึง รัฐบาลจึงตั้งเขตการปกครองตามท้องถิ่นขึ้น เป็นหน่วยการปกครองที่เล็กที่สุดคือ มีผู้ใหญ่บ้าน เป็นหัวหน้า หลายบ้านรวมกันตั้งอำเภอ มีนายอำเภอเป็นหัวหน้า หลายแขวงรวมกันเป็นเมือง

การจัดรูปแบบสังคม

ปัญหาที่ยากที่สุดปัญหาหนึ่งทางประวัติศาสตร์ไทยคือ การไม่มีหลักฐานมากพอที่จะสร้างภาพของสังคมอดีตในวงกว้างได้ว่า ผู้คนอยู่กันอย่างไร แบ่งออกเป็น “ชนชั้น” อย่างไร และในชนชั้นเหล่านั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างไร ชาญวิทย์ เกษตรศิริ(2542:129-135) ได้รวบรวมความเห็นของนักเขียนต่างมาปะติดปะต่อกันเพื่อสร้างภาพของสังคมในอดีตอย่างกว้างๆ ดังนี้

อาณาจักรทวาราวดี ในพุทธศตวรรษที่ 12-17/คริสต์ศตวรรษที่ 6-11 ยอร์ช เซเดส์ กล่าวว่า ในพุทธศตวรรษที่ 12 เอกสารทางจีนได้กล่าวถึงอาณาจักรใหม่คือ ทวาราวดีในตอนกลางของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาประชากรของทวาราวดีเป็นมอญ(Coedes, George, 1964:76, 180-1) มีรูปแบบการปกครองแน่นอน โดยได้รับอิทธิพลจากอินเดีย มีการแบ่งเป็นชนชั้นที่เป็นเจ้านายและขุนนาง ดังปรากฏในจารึกและเอกสารต่างๆ เช่น มีคำว่า ราชา โอรส นายก อธิบดี ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 14 และคำว่า อำมาตย์ บัณฑิต โหรา ช่าง ฯลฯ สำหรับชนชั้นสูงในสังคม(สายชล วรรณรัตน์, 2522 : 15-21) ส่วนชนชั้นล่าง ซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร เพาะปลูกข้าวเป็นหลัก

โคลิน แมคเอเวอดี และริชาร์ด โจน(Colin McEvedy & Richard Jones, 1978) ได้พยายามประมาณจำนวนประชากรของประเทศไทยในอดีต ซึ่งรวมคนชาติอื่นๆที่อาศัยอยู่ด้วยว่า ในปี พ.ศ. 544 หรือ ค.ศ. 1 มีประมาณ 1 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2043 หรือ ค.ศ. 1500 หลังสมัยพระบรมไตรโลกนาถเล็กน้อย มีประมาณ 2 ล้านคน

โดยทั่วไปการใช้ปกครองระบอบ “ราชาธิปไตย” แต่ไม่ได้เป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชเต็มรูปแบบ กล่าวคือ กษัตริย์มีอำนาจสูงสุด แต่ไม่เคร่งครัดมาก และยังไม่มีการแบ่งระบบให้เป็นเจ้าหรือขุนนางอย่างสมบูรณ์ เพราะมีการเปลี่ยนราชวงศ์บ่อย

ต่อมาใช้ระบบการปกครองแบบ“ศักดินา” มีการแบ่งชั้นของเจ้านาย-ขุนนาง-พระสงฆ์-ราษฎร ออกเป็นหมวดหมู่และชั้นอย่างชัดเจน ราษฎรทั่วไป กำหนดแบ่งออกเป็น “ไพร่” ต้องขึ้นสังกัดกับ “มูลนาย” อย่างชัดเจน โดยแบ่งออกเป็น“ไพร่หลวง”สังกัดพระเจ้าแผ่นดิน และ “ไพร่สม” สังกัดต่อเจ้านายหรือขุนนาง ไพร่ทั้งสองแบบมีหน้าที่และถูกเกณฑ์แรงงานไปทำงานให้กับนายของตน ปีละประมาณ 6 เดือน และเป็นทหารออกรบทำศึกสงคราม นอกจากนี้ ยังมี “ไพร่ส่วย” เป็นการเสียภาษีเป็นผลผลิตทดแทนแรงงานเมื่อถูกเกณฑ์ ดังนั้นไพร่แบบนี้จึงมักเป็นราษฎรที่อาศัยอยู่ห่างไกล ในหัวเมืองชนบทหรือพื้นที่ที่มีผลผลิตจากป่า หรือ เสียเดือนละประมาณ 2 บาท เท่ากับ 12 บาทต่อ 1 ปี อยุธยายังมีระบบทาสสงคราม และทาสเงินหรือเรือนเบี้ย คือลูกทาสที่เกิดในเรือนเจ้านายอีกด้วย ทาสส่วนใหญ่ในสมัยอยุธยาจะเป็นคน หรือเชลยศึกที่ถูกจับมาจากเมืองที่แพ้สงคราม หรือคนที่หนี้สินต้องขายตัวเป็นทาส

ระบบไพร่ มีความหมายต่อไปในกระบวนการพัฒนาประชากรว่า ประชากรส่วนใหญ่เมื่อต้องผูกติดกับ “นาย” การเคลื่อนไหวโยกย้ายเปลี่ยนที่ทำมาหากินจึงเป็นไปได้ยาก อาชีพส่วนใหญ่มักจะจำกัดอยู่ที่การเพาะปลูก ส่วนการประกอบอาชีพอื่นๆ เช่น การค้าขายนั้น “ไพร่” ไม่มีโอกาสทำได้สะดวกหรือทำไม่ได้เลย ทั้งนี้เวลาที่ตนมีอยู่จะต้องถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งคือการทำมาหากินเพาะปลูกของตน และอีกส่วนหนึ่ง“เข้าเวร”เพื่อ“เข้ารับราชการ” เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว การที่เอกชนเงินเข้ามามีบทบาทในการค้ากับต่างประเทศของลพบุรี อยุธยา จึงเป็นเรื่องที่เข้าใจไม่ยากนัก

อย่างไรก็ตาม ระบบไพร่-ทาส เริ่มสลายตัวในกลางพุทธศตวรรษที่ 24 หรือ คริสตวรรษที่ 19 และยกเลิกระบบทาสในปี พ.ศ.2417/ค.ศ.1874 ประกาศยกเลิกการเกณฑ์ แรงงาน เปลี่ยนเป็นเกณฑ์ทหารแทน ในปี พ.ศ.2448 /ค.ศ.1905 แต่การเสียภาษีรายหัว (ซึ่งต่อมา เรียกว่าเงินรัชชูปการ) แทนการเกณฑ์แรงงานสิ้นสุดเด็ดขาดเมื่อปี พ.ศ.2482 หรือ ค.ศ.1939

ศาสนา

อยุธยา นับถือพุทธศาสนาแบบหินยานเป็นศาสนาประจำอาณาจักร ผสมผสานกับ ความเชื่อถือด้านวิญญูณนิยม พุทธศาสนาแบบมหายาน และมีความเชื่อด้านวิญญูณนิยม ในระดับ สูง สถาบันกษัตริย์ของอยุธยาใช้พิธีกรรมในศาสนาฮินดูและพราหมณ์เป็นราชพิธีสำคัญ และเป็น ฐานการสร้างอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ในการปกครองประชาชนและประเทศราช เป็นการผสมาน แนวการปกครองระหว่างหลัก “ธรรมราชา” และ “เทวราชา” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2542:3)

นอกจากนี้ อาณาจักรอยุธยาเป็นดินแดนแห่งเสรีภาพในการนับถือศาสนา ตามแนวคิดที่ว่าศาสนา เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวและหล่อหลอมจิตใจประชาชนให้เป็นคนดี และเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศ ดังที่ ชัย เรื่องศิลป์, 2539 :69-75) ให้ความเห็นเกี่ยวกับการนับถือศาสนาของคนไทยว่า ในขณะที่ คนไทยนับถือพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่นับถือตาม บรรพบุรุษของไทยยังคงนับถือผีเป็นสรวง เช่นเดียวกับชาวไทยสาขาอื่นๆ เทิดทูนผีป่า (เทวดา) และแดน (ผู้เป็นใหญ่ในหมู่เทวดา) ว่าสามารถให้ คุณให้โทษแก่มนุษย์ มีอิทธิฤทธิ์เหมือนมนุษย์มากและเกรงกลัวผีเห่าผีเรือนผีป่า และผีอื่น ๆ ที่ แสดงว่า คนไทยนับถือศาสนาหลากหลาย ดังศิลาจารึกหลักที่ 1 มีความตอนหนึ่งว่า

...มีพระชะพุงผี เทพดาในเขอันนั้นเป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ดี ชุน ผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้ว ไหว้ดีพลีถูก เมืองนี้เที่ยง เมืองนี้ดี ผีไหว้บดี พลี บ่ถูก ผีในเขอัน บ่คุ้มบ่เกรง เมืองนี้หาย...

กฎหมาย

ในสมัยอยุธยาได้ใช้กฎหมายตราสามดวงเป็นหลักในการจัดระเบียบสังคม ซึ่ง กฎหมายดังกล่าวเป็นทั้งกฎระเบียบการปกครอง และเป็นคลังความรู้ทางสังคมไทยที่ดีที่สุด แห่งหนึ่งที่ทำให้รู้ลักษณะการปกครอง การแบ่งชั้นวรรณะ สิทธิและหน้าที่ของพลเมือง การจัดการ บริหารส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น ความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับขุนนาง ระหว่างขุนนางกับ ราษฎร และราษฎรมีส่วนในการปกครองบ้านเมืองมากน้อยเพียงใดหรือมีลักษณะการปกครองกัน อย่างไร มีสิทธิเสรีภาพในทางใดบ้าง ชายหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกันหรือไม่ และกฎหมาย ยังสะท้อน ถึงความเจริญหรือด้าหลังของประเทศนั้นๆเป็นอย่างดี ชัย เรื่องศิลป์(2539:89-115) เสริมความคิดเห็น ว่า กฎหมายตราสามดวงที่ตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โดยมีรากฐาน และ

พัฒนาจากหลายสำนัก ในลักษณะที่ทำให้เหมาะสมกับการปกครองอาณาจักรสยาม เข้ากันได้กับวิถีชีวิต ความนึกคิดและความเป็นอยู่ของประชาชนและสังคม ดังนี้

1. ฐานของกฎหมายไทย จากการศึกษากฎหมายลักษณะลักพา หรือลักษณะโจร (ในสมัยสุโขทัย) ลักษณะเบ็ดเสร็จ ลักษณะทาส พบว่า เบี้ยปรับผู้ละเมิดจะเป็นจำนวน 11,000 เบี้ย 22,000 เบี้ย และ 33,000 เบี้ย หรือจำนวนเรือนแสนก็เป็น 110,000 เบี้ย 220,000 เบี้ย และ 330,000 เบี้ย ข้อสังเกตคือใช้เลข 110 เป็นตัวหารรวม ซึ่งมีลักษณะมาจาก “มังตราศาสตร์” ที่ใช้ในประเทสลานนา และเหมือนกับกฎหมายของมอญ รัชกาลพระเจ้าฟ้ารั่ว และพม่า ในสมัยพระเจ้าอลองพญา แต่เป็นหน่วยเงินอื่นที่ไม่ใช่เป็น “เบี้ย” อย่างสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา

กฎหมาย “มังรายศาสตร์” มีอายุใช้งานในต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ซึ่งเก่าแก่กว่ากฎหมายของกรุงสุโขทัย (พ.ศ.1235) และกฎหมายของกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ.1899) กฎหมายของล้านนาและกฎหมายของมอญ รัชกาลพระเจ้าฟ้ารั่ว กำหนดค่าปรับเป็นเงิน ผิดกับกฎหมายไทยซึ่งกำหนดค่าปรับเป็น “เบี้ย”

2. กฎหมายไทยกับพระธรรมศาสตร์

กฎหมายไทยของล้านนา กรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา มีข้ออ้างอิงว่าแต่งตามอย่างคัมภีร์ธรรมศาสตร์ของพระมนูหรือมโนสาร ซึ่งยอมรับว่าเป็นกฎหมายของอารยประเทศและอารยชน นักโบราณคดีชื่อ ฟอซ ฮัมเมอร์ (Force Hammer) สันนิษฐานว่ามีชาวอินเดียนับถือศาสนาพุทธในประเทศแถบโจฬมณฑล เอากฎหมายในพระธรรมศาสตร์ของพระมนูมาดัดแปลงโดยเจือคติทางพุทธศาสนาเข้าไปแทนเรื่องทางสังคมอินเดีย และศาสนาพราหมณ์ แล้วใช้ภาษาบาลีแทนภาษาสันสกฤต

กฎหมายไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ไม่มีต้นฉบับเหลืออยู่ในปัจจุบัน เพราะถูกเผาผลาญสูญหายแทบทั้งสิ้น เมื่อเสียกรุงครั้งที่สองในพ.ศ. 2310/ค.ศ. 1767 ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดเกล้าให้มีท้องตราพระราชสิงห์บังคับสั่งให้ “ชำระพระราชกำหนดบทพระไอยการอันมีอยู่ในหอหลวง ตั้งแต่พระธรรมศาสตร์ไปให้ถูกถ้วนตามบาฬี และเนื้อความมิให้ผิดเพี้ยนซ้ำกันได้ จัดเป็นหมวด เปนเหล่าเข้าไว้” และนำกฎหมายในรัชกาลที่ 1 เข้าไปรวมไว้ด้วยกัน ดังพระราชดำริที่พบว่ากฎหมายที่ใช้ในแผ่นดินพระเจ้าตากกรุงธนบุรี ไม่ครบถ้วน

...พระราชกำหนดบทพระไอยการนั้น ก็พินเพื่อน วิปริต ผิดซ้ำต่างกันไป
เป็นอันมาก ด้วยคนอันโลกหลงหาความลอยแก่บาปมิได้ ดัดแปลงแต่ง
ตามชอบใจ ไว้พิพากษาทำให้เสียยุติธรรมสำหรับแผ่นดินไปก็มีบ้าง...

จากการชำระกฎหมาย จึงเกิดประมวลกฎหมายใหม่คือ “กฎหมายตราสามดวง” เริ่มใช้แต่ พ.ศ. 2347

3. กฎหมายไทยกับกฎหมายกัมพูชา

กฎหมายของมอญหรือพม่า นิยมการลงโทษผู้ฝ่าฝืนกฎหมายอาญา ด้วยการปรับไหม ชำกัณตายจะถูกปรับ กฎหมายไทยนิยมการลงโทษเข็ยนต์ ตัดแขน ตัดขา ชำพิน และเอาเข้าคุก นิยมการเรียกค่าไถ่โทษเอาเงินเข้าคลัง เข้ากระเป้ำชำราชการแบบเดียวกับกฎหมายของเขมร เช่น กำหนดโทษผู้กระทำความผิดอุจกรรจัมหันตโทษไว้ถึง 21 อย่างเท่ากัน ทั้งเขมรและไทย ทั้งวิธีลงโทษแต่ละอย่างคล้ายกัน

4. กฎหมายกรุงสุโขทัยกับกรุงศรีอยุธยา

กฎหมายกรุงสุโขทัยอ้างพระธรรมศาสตร์และพระราชศาสตร์เป็นคู่กันถึงห้าครั้ง และอ้างราชศาสตร์แต่อย่างเดียวหนึ่งครั้ง ในกฎหมายลักษณะโจรที่จารึกบนหลักศิลาตั้งไว้ในวัดมหาธาตุกลางเมืองสุโขทัย(หลักจารึกที่ 38)

ส่วนกฎหมายลักษณะลักพาของกรุงศรีอยุธยาไม่ได้อ้างเลยทำให้เชื่อว่ากฎหมายทั้งสองเอาอย่างคัมภีร์ธรรมศาสตร์ ต่างเล่มต่างครูกัน

5. กฎมณเฑียรบาล

เป็นกฎหมายเก่าแก่ที่สุดลักษณะหนึ่งของไทย สันนิษฐานว่าตั้งขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่1(ข้อสันนิษฐานของรัชกาลที่ 5) มากกว่าสมัยรัชกาลพระบรมไตรโลกนาถ(คำรพระราชานุภาพ,สมเด็จพระยา, :)

วัฒนธรรม

อาณาจักรอยุธยาได้พัฒนาขนบประเพณีและวัฒนธรรมมอญ เขมรและสุโขทัย ผสมผสานกับอารยธรรมอินเดียและจีนที่แผ่เข้ามา โดยประยุกต์และทดลองปฏิบัติแบบค่อยเป็นค่อยไป แล้วเลือกใช้ลักษณะแบบแผนที่ดีที่สุดเหมาะสมกับคุณลักษณะวิถีชีวิตคนไทยเป็นวัฒนธรรมของคนบนพื้นฐานของความเป็นไทย จำแนกเป็นประเด็นต่างๆ ดังนี้

1. หนังสือ

ชัย เรื่องศิลป์(2539:64-69) เน้นความสำคัญของหนังสือ และภาษาว่าเป็นสัญลักษณ์ของความเจริญของชนทุกชาติ และเป็นเครื่องมือสำคัญที่สามารถถ่ายทอดสื่อสารภาษาที่พูดออกมาเป็นลายลักษณ์อักษร

จากหลักฐานศิลาจารึกพบว่า ภาษาไทยหรือตัวอักษรหนังสือไทยได้คิดแปลงปรับปรุงจากอักษรขอม ทั้งพยัญชนะ สระ หรือ ตัวเลข ยกเว้นวรรณยุกต์ เอก โท สำหรับช่วยให้อ่านออกเสียงสูงเสียงต่ำให้ตรงกับภาษาพูด ซึ่งเป็นพระอัจฉริยภาพอันยิ่งใหญ่ของพ่อขุนรามคำแหง ผู้ประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นมาเมื่อ พ.ศ.1826 ให้เป็นภาษาที่สื่อความตรงกับภาษาพูดของคนไทย และคิดแปลงให้เขียนง่าย เอาสระไว้ข้างบนข้างล่างข้างข้าง ่าง ปรากฏว่าเป็นที่ยอมรับและนิยมตลอดทั่วทั้งสามอาณาจักรไทยในเวลาอันรวดเร็ว คือสุโขทัย สุพรรณบุรี

และอยุธยา และมีความต้องการที่จะใช้หนังสือไทยเขียนภาษาไทยอย่างมาก ด้วยเห็นว่าหนังสือของชนชาติอื่นไม่สะดวกและไม่รัดกุมเท่า ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 1,2 ว่า อาณาจักรอยุธยาได้รับอักษรไทยของชาวสุโขทัยมาใช้ตั้งแต่เริ่มตั้งกรุงศรีอยุธยาใหม่ๆ หนังสือจินดามณี มีบานแผนกขึ้นต้นว่า...ศักราช ๖๔๕ ปีมแมศก พญาร่วงเจ้าได้เมืองศรีสัตนาตย์ จึงแต่หนังสือไทยและ แม่อักษรทั้งหลาย...

จึงเป็นการยอมรับว่าไทย(อยุธยา)ได้ตัวอักษรจากสุโขทัย ดังหลักฐานศิลาจารึกภาษาไทยรุ่นเก่าๆ ที่พบในเมืองลำพูน น่าน แพร่ ลำปาง เชียงรายและเชียงใหม่(หลักที่ 62, 63, 64, 65, 66 และ 76) ยืนยันว่าทางราชการและประชาชนในประเทศล้านนาเอาหนังสือซึ่งประดิษฐ์ขึ้นในสุโขทัยมาใช้ โดยคิดแปลงให้เหมาะสมกับความนิยมของตน

ดังนั้น การมีหนังสือของตนเองนับว่า เป็นความก้าวหน้าที่สำคัญที่สุด ก้าวหนึ่งของคนไทย เป็นก้าวสำคัญที่ช่วยทำให้ชาวไทยผ่านพ้นความเป็นคนป่าเถื่อนไปอยู่ในสมาคมคนเจริญ มีโอกาสได้พบเห็นความเจริญต่างๆ ทั้งทางรูปธรรมและนามธรรมมากขึ้น แล้วนำมาปรุงแต่งตนเองและบ้านเมืองของตนให้เจริญทัดเทียมความเจริญชาติอื่นๆ และให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นต่อไป

2. ภาษา

ชัย เรื่องศิลป์(2539:75-78)วิเคราะห์ว่า คนไทยยอมรับยกย่องภาษาขอมว่าเป็นภาษาดีวิเศษสมควรแก่การเขียนพระคัมภีร์ และนิยมนำคำภาษาเขมรมาใช้พูด และเขียนปนกับคำไทยด้วย จนคำเขมรที่คนไทยโบราณนำมาใช้กลายเป็นคำไทยมากต่อมาก แทบแยกไม่ออกว่ามาจากภาษาเขมร พระยาอนุমানราชชน เขียนไว้ใน “เรื่องวัฒนธรรม” ว่า ครั้นเมื่อไทยยกลงมาอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ได้ติดต่อและเกี่ยวข้องกับเขมรเป็นส่วนใหญ่ยิ่งกว่าชาติอื่น วัฒนธรรมที่สืบมาจากเขมรก็เข้ามาอยู่ในไทยภาคนี้มากกว่าภาคอื่น ไม่ต้องดูอื่นไกล แม้แต่คำพูดในภาษาไทย ก็ยังมีคำเขมรปนอยู่ตั้งครึ่ง และมีการนำภาษาเขมรมาใช้ในราชสำนัก เป็นราชาศัพท์สำหรับพระองค์ คำเขมรมีประโยชน์ในการแต่งคำประพันธ์ที่มีข้อบังคับในเรื่องครุ ลหุ และจำนวนคำอันจำกัด

ถัดจากภาษาเขมรก็ถึงภาษามคธ(บาลี)อันเป็นภาษาที่ชาวลังกาใช้ในการเขียนพระไตรปิฎก อรรถกถาและหนังสือสวดมนต์ คนไทยส่วนมากนับถือพุทธศาสนาตั้งลัทธิลังกาวงศ์ จึงคุ้นเคยกับภาษามคธมากกว่าภาษาสันสกฤตหรือภาษาอื่นๆ ในอินเดีย และใช้ภาษามคธ(บาลี)เป็นภาษาทางราชการ

3. ขนบประเพณี

3.1. ชนชาติไทยไม่ใคร่ชอบเปลี่ยนแปลงขนบประเพณี แต่ก็ไม่ถึงเคร่งครัดเกินไปจนไม่ยอมเปลี่ยนแปลงเหมือนอย่างชาวป่าชาวคอยบางเผ่า ชัย เรื่องศิลป์(2539 :

78 -85) มีความเห็นว่า ชนชาติไทยได้เรียนรู้และยอมรับขนบประเพณีเขมรหลายอย่างที่ดีกว่าของตน และนำมาใช้ให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตและจิตใจของตน เช่น

1. พระนามพระราชาราชาคำศัพท์ เช่น สมเด็จพระบาท ฯลฯ
2. การใช้ปฏิทิน เรียกชื่อ วันอาทิตย์ จันทร์ อังคาร พุธ พฤหัสบดี ศุกร์ และเสาร์ และใช้เรียกชื่อปี แบบสิบสองนักษัตร
3. การทำพิธีตรุษ พระเจ้าแผ่นดินไทยนิยมการประกอบพระราชพิธีต่างๆคือ พระราชพิธีสิบสองเดือน อย่างที่กำหนดในกฎมณเฑียรบาล ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีความเห็นว่า “เราได้ตำราพิธีตรุษมาแต่เมืองเขมร ไม่ใช่ได้ตรงมาจากลังกา”(สาสน์สมเด็จพระ 24 ก.ย. 2483)
4. ศิลปะ ดนตรี การแสดง การละเล่น มหรสพ
 ในสมัยอยุธยา มีการบันทึกถึง ศิลปะ ดนตรี การแสดง การละเล่น มหรสพต่างๆ ในพระราชพิธี หรือเทศกาลต่างๆ สรุปได้ดังนี้
 กฎมณเฑียรบาล ในพระราชพิธีลดเจดร์ ซึ่งทำติดต่อกับพระราชพิธีเผด็จศึก
 มหรสพคือ โมงครุ่ม กุลาตีไม้ เล่นแพน ใต้เชือกหนัง ลอดบ่วง พุ่งหอก และยิงธนู
 พระราชพิธีอินทราภิเสก มีการเล่นชกนาคศึกดำบรรพ์ ที่ได้แบบอย่างจากอินเดีย ฯลฯ
 พิธีออกสนามใหญ่ในเดือนห้า ขึ้นห้าค่ำ มียุทธกีฬาหน้าชม
 พระราชพิธีอาษยุธ มีการแข่งเรือ ประชาชนสนใจมาก
 พระราชพิธีจองเปรียง เดือน 12 มีหนังมหรสพดนตรี มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า
 “เสด็จลงเรือเบญจา 5 ชั้น...เรือตะเข้แนบทั้งสองข้าง ช้ายคนตรี ขวามโหรี” ทำให้รู้ว่าดนตรีสมัยนั้นแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ พิณพาทย์ มโหรี และดุริยดนตรี

การค้าและความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

ประเทศไทยหรืออาณาจักรสยามมีความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ทั้งประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง ประเทศต่างๆในเขตทวีปเอเชีย เช่น จีน อินเดีย ญี่ปุ่น เกาหลี และประเทศในเขตภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม และประเทศในทวีปยุโรป การติดต่อสัมพันธ์ไมตรีมีมาเป็นเวลายาวนาน

ประเทศไทยมีการติดต่อกับชาวต่างชาติด้วยอักษรมอริสไมตรีดีเสมอมา ไม่ว่าจะเป็นชนชาติใดภาษาใดที่เข้ามาเจริญสัมพันธ์ไมตรี ติดต่อก้าขาย หรือเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารต่างได้รับการต้อนรับอย่างดีจากคนไทยเสมอ มีเสรีภาพในการปฏิบัติและนับถือหรือเผยแพร่ศาสนา มีน้ำใจอันกว้างขวางและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อชาวต่างชาติเป็นนิสัยประจำตัวของคนไทย มาตั้งแต่ต้นจนตราบเท่าทุกวันนี้

ประเทศไทยมีพัฒนาการและความเจริญก้าวหน้าในการดำเนินสัมพันธ์ไมตรีกับต่างประเทศ มีความเฉลียวฉลาดและขันแข็งในการติดต่อกับชาวต่างประเทศ ประกอบกับคุณลักษณะที่มีอักษรมอริสดีงาม มีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง มีระบบการปกครองที่เป็นแบบแผนสมบูรณ์ กษัตริย์หลายพระองค์แห่งอาณาจักรสยามทรงเป็นนักการทูตที่ดี อาณาจักรสยามเปิดต้อนรับคนต่างชาติที่เดินทางเข้ามาติดต่อย่างกว้างขวาง และอิสระเสรีบนพื้นฐานแห่งความเคารพซึ่งกันและกัน กับมิตรประเทศ ซึ่งบุคคลนั้นต้องเคารพต่อกฎหมาย และประเพณีวัฒนธรรมสยามด้วย

พื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทย มีลักษณะการดำเนินการที่พัฒนาต่อเนื่องกับการค้าขายและการพัฒนาเป็นสำคัญ โดยพิจารณาจากการเป็นเมืองท่าเปิดสำหรับการค้าขายต่างประเทศและกุศโลบายทางการทูตที่ดี ดังนี้

1. ด้านการค้าระหว่างประเทศ

สยามได้จัดระบบการปกครองของอาณาจักรสยาม ตั้งแต่สมัยอยุธยาในการปกครองแบบจตุสดมภ์ และจัดระเบียบเกี่ยวกับกิจการค้าขายกับต่างประเทศขึ้นต่อการบริหารราชการของกรมพระคลัง ภายใต้การบังคับบัญชาของเสนาบดีคลัง และเป็นสิทธิขาดขึ้นตรงต่อ กษัตริย์ โดยแบ่งออกเป็น 3 กรม คือ

1.1. กรมท่าซ้าย ในระยะแรก มีการติดต่อก้าขายกับประเทศจีนเป็นส่วนใหญ่ จึงได้จัดให้กรมท่าซ้าย เป็นกรมที่รับผิดชอบกิจการค้าขาย ดูแลการค้าขายทางทะเล และกิจการเรือสำเภากับประเทศจีน ญี่ปุ่น และเกาหลี ดังนี้

1.1.1. เมืองท่าของจีนตอนใต้ รวมทั้งเมืองท่าอื่น ๆ ที่เชื่อมโยงกับอยุธยา เช่น นางาซากิ เกะริวทิว และเมืองท่าในเวียดนาม

1.1.2. เมืองท่าของจีนด้านตะวันออก รวมถึงหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จากสุมาตรา จนถึงฟิลิปปินส์

กรมท่าซ้าย อยู่ในการบังคับบัญชาของเจ้ากรมท่าซ้าย ซึ่งเป็นคนจีน หรือพ่อค้าจีนที่เข้ามารับราชการในสยาม และสามารถใช้ภาษาจีนได้ โดยได้รับแต่งตั้งเป็นขุนนาง ตำแหน่ง โชติกเศรษฐี ใช้ภาษาจีนเป็นภาษาติดต่อ

1.2. กรมท่าขวา รับผิดชอบกิจการการค้าด้านตะวันตก คือ เมืองท่าในคาบ

สมุทรมาลาญ หมู่เกาะต่างๆ ในอินโดนีเซีย เอเชียใต้ อินเดีย ศรีลังกา มัลดีฟ จนถึงบรรดารัฐอาหรับ และเปอร์เซีย

1.3. กรมท่ากลาง เดิมเป็นกรมที่ทำหน้าที่ทั่วไปในกรมพระคลัง แต่ต่อมาเมื่อมีการค้าขายกับชาวยุโรปมากขึ้น เป็นต้นในรัชกาลที่ 3 ได้มอบหมายความรับผิดชอบกิจการค้าขายกับชาวยุโรปหลายประเทศ ที่เข้ามาติดต่อค้าขายที่มีมากขึ้นและมีลักษณะกิจการค้าหลากหลาย

จากเอกสารและหลักฐานทางประวัติศาสตร์หลายแหล่ง บอกให้ทราบว่าการค้าทางทะเลเป็นรายได้หลักของราชสำนักอยุธยาที่ได้ดำเนินการสืบต่อเนื่องไม่ขาดสาย เป็นกิจการที่ทำให้ประเทศมีรายได้ มีส่วนเกินทางเศรษฐกิจ และทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น สุขสบาย ทรูหรา โอ้อำมากขึ้น สามารถพัฒนาปรับปรุงประเทศให้เข้มแข็งและเจริญก้าวหน้า มีการก่อสร้างประสาธ กำแพงเมืองที่เข้มแข็งมั่นคง สามารถบำรุงเลี้ยงทหาร เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการปกป้องราชบัลลังก์ และประเทศได้

2. การเมืองและการปกครอง

กษัตริย์ทุกพระองค์ได้ทรงใช้กุศโลบายผูกสัมพันธ์ไมตรีกับกษัตริย์ หรือผู้ปกครองประเทศต่าง ๆ อย่างกว้างขวางและเปิดกว้างเสรี ทั้งในรูปแบบสัมพันธ์ทางการทูต การทำสนธิสัญญา การส่งส่วยและเครื่องบรรณาการหรือของกำนัลเพื่อเจริญราชไมตรี การแลกเปลี่ยนทางการใช้ภาษา ขนบประเพณีศิลปวัฒนธรรม ศาสนา ระบบระเบียบวิธีการปกครอง และกฎหมาย เพื่อนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับพื้นฐานชีวิตและลักษณะของสังคมไทย ทำให้ชนชาติไทยมีความเจริญก้าวหน้าและมั่นคงทางวัฒนธรรมประจำชาติสืบต่อมาจนทุกวันนี้ ประเทศต่าง ๆ ที่สยามมีการเจริญสัมพันธ์ไมตรีติดต่อกันเท่าที่มีการบันทึกถึง ได้แก่

2.1. ประเทศจีน

อาณาจักรอยุธยาได้ส่งราชทูตและเครื่องราชบรรณาการถวายจักรพรรดิ ประเทศจีน เพื่อเจริญไมตรี ติดต่อกับค้าขายอย่างต่อเนื่อง เช่นเดียวกับลพบุรี และสุโขทัย พบหลักฐานในปี พ.ศ.1832,1834,1835,1839 และ1842/ค.ศ.1289,1291,1292,1296 และ1299 (Suebsang, Promboon,1971:P.108) ระบบทูตบรรณาการนี้อำนวยประโยชน์ให้แก่ผู้ส่ง ดังนี้คือ

ด้านการเมือง : ผู้ส่งทูตบรรณาการไปเมืองจีน จะได้รับการรับรองฐานะการเมืองของคนจากจีน ซึ่งเป็นมหาอำนาจในสมัยนั้น

ด้านเศรษฐกิจ : ระบบทูตบรรณาการเปิดช่องทางให้มีการค้าขายระหว่างประเทศกับจีนได้อย่างสะดวก โดยทางความสัมพันธ์และได้รับการรับรองฐานะทางการเมืองในฐานะประเทศสวามิภักดิ์แบบส่งส่วย(Skinner, G. William, 1962:6)

ด้านการแลกเปลี่ยนผลผลิตหรือของบรรณาการ : จักรพรรดิจีนจะมอบของขวัญล้ำค่าเครื่องอุปโภคหรือผลิตภัณฑ์ของจีน เป็นของตอบแทนเครื่องบรรณาการ เช่น แพรไหม เครื่องเคลือบด้วยโถโอซาม หรือเนื่องในโอกาสหรือกรณีพิเศษ เมื่อราชทูตทูลขอพระธิดา

ของพระเจ้าจักรพรรดิแก่เจ้าเมืองของตน จักรพรรดิก็จะพระราชทานให้แก่พระโอรสเจ้าเมือง หรือ เจ้าเมืองหรือประเทศราชที่เห็นเหมาะสม ดังปรากฏในพงศาวดารเหนือ เรื่อง พระเจ้าสายน้ำผึ้ง และ พระนางสร้อยดอกหมาก ธิดาพระเจ้ากรุงจีน (พงศาวดารเหนือ, 2506 : 52) และเอกสารของวันวลิต (Van Vliet, J., 1975 : 55-57) และเมื่อพิจารณาเกี่ยวกับการส่งเครื่องราชบรรณาการไปยังเมืองจีน นั้น ปรากฏว่าบรรณาการจากอยุธยาถวายราชสำนักหมิงเป็นรายการที่ทั้งยาวและมากที่สุด มีจำนวน ถึง 44 รายการ เมื่อเปรียบเทียบกับมะละกา มี 26 เมืองกอล มี 24 สุมาตราเหนือ มี 19 ศรีลังกา มี 17 และยะโฮร์ มี 15 ตามลำดับ(Suebsang Promboon,1971 : 1-20) ซึ่งหมายความว่า ในทางกลับกัน ตามระบบ “จ่ายมากก็ได้มาก” และตามประเพณีจีนในฐานะความเป็นผู้ใหญ่ผู้น้อย ในฐานะของ ประเทศมหาอำนาจยิ่งใหญ่ เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิจีนได้รับบรรณาการมาก ก็จะประทานกลับคืนให้ มากหรือบางครั้งมากกว่า ดังนั้นอยุธยาจะได้รับสิทธิพิเศษ และความโปรดปรานทางการเมือง และ สิ่งของจากจีนเป็นจำนวนมากเป็นการตอบแทน ซึ่งอาจเป็นข้าวของที่มีราคาสูงอย่างยิ่งเมื่อขนกลับ มาถึงอยุธยา สามารถนำมาใช้ในราชสำนักหรือขายต่อส่งออกไปต่างประเทศ

ความร่วมมือระหว่างประเทศ : ความสัมพันธ์อันใกล้ชิดของไทยกับจีน ตามนโยบายของราชสำนักสยามเช่นนี้ เมื่อผสมกับบทบาทของชาวจีนในท้องถิ่น แสดงให้เห็นสัมพันธ์ภาพและความร่วมมือระหว่างประเทศ ดังในกรณีที่เมื่อราชสำนักจักรพรรดิจีนได้ขอให้อยุธยา เป็นตัวกลางส่งพระราชสาส์นต่อไปยังรัฐอื่นๆในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือเมื่อกำหนดมาตรา ชั่งตวงวัดขึ้นใหม่ เพื่อให้ใช้เป็นมาตรฐาน “สากล” ในบรรดารัฐต่างๆในเอเชีย จีนก็จะส่งให้กับ อยุธยาเป็นแห่งแรก ในปี พ.ศ. 1947/ค.ศ. 1404 (Suebsang Promboon, 1971 :162) กรณีเรือสำเภา จากสยามที่เดินทางไปเกาะริวกิว(โอกินาวา) ถูกพายุพัดไปตกที่เมืองฟูเจี้ยนของจีน ที่ได้ดำเนินการ จนเดินทางต่อไปได้(วิจิตรมาตรา, ขุน,2516 : 125-126)

เพราะฉะนั้น การเจริญความสัมพันธ์กับต่างประเทศ จึงเป็นนโยบาย สำคัญของอาณาจักรสยาม โดยมีการแลกเปลี่ยนทางการทูต ส่งสาส์นเจริญไมตรีและความสัมพันธ์ ทางการค้าและการเมือง ซึ่งส่งผลให้อาณาจักรสยามได้รับวิทยาการด้านนวัตกรรม การศึกษา อารยธรรม ประเพณี วัฒนธรรม และความเจริญก้าวหน้าทางด้านการผลิต อุตสาหกรรม การก่อสร้าง การทหาร และอาวश्यकุโธปกรณ์สำหรับการพัฒนาประเทศอย่างมากมาย ตามลำดับ ในสมัยรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์

2.2. ประเทศญี่ปุ่นและเกาหลี

อิชิอิ โยเนะโอะ และโยชิกาวะ โทชิฮาระ(2530:7-10) ศึกษาพบว่า ไทยมีความสัมพันธ์ทางการค้าและการทูตกับประเทศญี่ปุ่นและเกาหลี ในระบบการทูตและการค้า ขยายแบบเครื่องราชบรรณาการ ซึ่งมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับความระหว่างริวกิวกับบรรดาเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอยุธยาชื่อว่า “เรคิไดโฮอัน”

(Rehidai Hoan) และในประวัติของตระกูลต่าง ๆ ขึ้นที่กว่า ระหว่างปี พ.ศ. 1968 - 2113/ค.ศ. 1425

-1570 เป็นระยะเวลา 145 ปี มีจำนวนสำเนาที่รืวกิวส่งไปยังประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จะพบว่า มีประมาณ 150 ลำ เดินทางจากรีวกิวไปยังดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในจำนวนนี้มีสำเนาที่เดินทางไปยังอยุธยาจำนวน 58 ลำ ซึ่งนับว่ามากที่สุด ประมาณร้อยละ 40 ของจำนวนสำเนาทั้งหมด รองลงมาได้แก่ มะละกา มีจำนวน 20 ลำ ปัตตานี มีจำนวน 10 ลำ และชวา มีจำนวน 6 ลำ

ประวัติศาสตร์เกาหลี บันทึกว่า เมื่อปี พ.ศ. 1931/ค.ศ. 1388 มี “ลูกเรือสยาม” 8 คน เล่าว่า กษัตริย์ของตนโปรดให้อัญเชิญเครื่องราชบรรณาการที่เป็นผลิตภัณฑ์ของอยุธยามาถวายกษัตริย์เกาหลี ภายหลังจากพำนักอยู่ที่ญี่ปุ่นเป็นเวลาหนึ่งปีแล้ว

สินค้าจากอยุธยาไปยังญี่ปุ่นมากที่สุดได้แก่ ไม้ฝาง หนังกวาง และหนังปลาฉลาม ซึ่งจากการค้นคว้าของ อิวาโอะ เซะอิชิ จากเอกสารจดหมายเหตุของฮอลันดา พบว่า รายงานของคลังสินค้าฮอลันดาในอยุธยา พ.ศ. 2156/ค.ศ. 1613 ความว่า

...ปีนี้ชาวญี่ปุ่นที่มาถึงที่นี่ นอกจากจะซื้อสินค้าอื่นๆแล้ว ยังซื้อหนังกวาง 1 แสน 2 หมั้นผืน ฉะนั้นเวลานี้ ถ้าต้องการซื้อก็ต้องจ่ายในราคาสูงกว่าแต่ก่อนมากมาย ก่อนที่ชาวญี่ปุ่นจะมานั้น หนังกวาง 100 ผืน ซื้อได้ในวงเงิน 30-40 มงเมะแต่ตอนนี้หนังกวางชั้นดีต้องจ่ายถึง 90 หรือ 100 มงเมะ หรือแม้กระทั่ง 110 มงเมะ ซึ่งเป็นราคาที่สูงลิ่ว...[1 มงเมะ เท่ากับ 3.75 กรัม มงเมะเป็นมาตรารัตน์น้ำหนักเงิน:ผู้วิจัย]

หมู่บ้านญี่ปุ่นและชาวญี่ปุ่นในกรุงศรีอยุธยา

หนังสือประวัติการเผยแผ่คริสต์ศาสนาเล่มหนึ่งได้เขียนไว้ว่า

“อิชิกาวะ จิเฮอิ (Ishigawa Jihei) เข้ารีต เขาเป็นกนสำคัญของคาโตะ ทิโยะมาสะ ลีภัยศาสนาจากเมืองนางาซากิมาพำนักอยู่อยุธยา” บันทึกดังกล่าวทำให้สันนิษฐานได้ว่า คงจะต้องมีชาวญี่ปุ่นอีกหลายคนมาพำนักอยู่ที่อยุธยาด้วยเหตุผลเดียวกัน นอกจากนี้ยังพบคำให้การของบาทหลวงแอนโทนิโอ คาร์ทุม ที่กล่าวว่าเคยประพาศีสถิตมหาสนิทแก่คริสเตียนชาวญี่ปุ่น 400 คนที่อยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2170/ค.ศ. 1627 เพราะฉะนั้นคริสเตียนชาวญี่ปุ่นที่ลี้ภัยศาสนา มาพำนักอยู่ที่อยุธยา อาจจะมีจำนวนมากกว่าที่คาดไว้ก็เป็นได้ (อิชิอิ โยเนะโอะ และ โยชิกาวะ โทชิฮาระ, 2530: 42)

นอกจากนี้บรรดาชาวญี่ปุ่นที่ไปพำนักอยู่ที่อยุธยา ยังมีบางพวกซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญในด้านการรบทัพจับศึกเช่นเดียวกับพวกโปรตุเกส เอกสาร “รบทัพจับศึกในแดนสยาม” และ “ความรุ่งเรืองและจุดจบของยามาตะในประเทศสยาม” ปรากฏข้อความดังนี้

...พวกโรนินที่รอดชีวิตจากสงครามเซกิงฮาระ และจากการสู้รบที่ปราสาทโอซากา ได้โดยสารเรือสำเภญี่ปุ่นซึ่งกำลังจะเดินทางไปค้าขายยังชมพูทวีปได้แวะที่สยาม แล้วพำนักอยู่ที่นั่น...

ชาวญี่ปุ่นกลุ่มนี้ได้กลายเป็นทหารอาสาญี่ปุ่น เข้ารับราชการใน
ราชสำนักอยุธยา และวันวลิต หัวหน้าคลังสินค้าฮอลันดาที่อยุธยา ได้เขียนไว้ว่า

“มีชาวญี่ปุ่นบางคนที่ขออาศัยเรือที่มีใบเบีกร่องเดินทางมาถึงอยุธยา แล้ว
เกิดความประทับใจในทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ รวมทั้งคำโร
มหาศาลที่ได้จากการค้า ในที่สุดจึงได้ตัดสินใจ
ตั้งรกรากอยู่ที่นั่น”

หนังสือ “ตะวันออกตะวันตก” บันทึกว่า หมู่บ้านญี่ปุ่น ตั้งอยู่ทางด้าน
ตะวันออกเฉียงใต้ นอกเกาะเมืองอยุธยา ฉะนั้นเวลาสำเภาที่แล่นมาจากปากน้ำเจ้าพระยาตรงมายัง
ราชธานี ก็จะพบชุมชนแรกคือหมู่บ้านญี่ปุ่น กับหมู่บ้านโปรตุเกส ส่วนที่ตั้งคลังสินค้าของบริษัท
อีสต์อินเดียของฮอลันดาจะอยู่ทางเหนือของหมู่บ้านญี่ปุ่น โดยมีคลองเล็กคั่นกลาง ส่วนอาณาเขต
หมู่บ้านญี่ปุ่น ฮิงาออนนะ คันจุง ได้ทำการสำรวจจุดคั่นตามตำแหน่งที่ปรากฏในแผนที่พบว่า มี
อาณาบริเวณจากตะวันตกถึงตะวันออกกว้างประมาณ 2 โจ(ประมาณ 480 หลา) จากเหนือถึงใต้ยาว
ประมาณ 5 โจ(ประมาณ 1,200 หลา) และตำนานเรื่อง “รบทัพจับศึกในแดนสยาม” ได้กล่าวไว้ว่า

...มีการสร้างหมู่บ้านเล็กไว้หมู่บ้านหนึ่งตั้งชื่อว่า “หมู่บ้านญี่ปุ่น” มีบ้าน
เรือนปลูกไผ่นับร้อยหลังคาเรือน โดยปลูกเรียงรายอย่างมีระเบียบ พวก
ชาวญี่ปุ่นต่างแต่งงานมีลูกหลานสืบต่อมา ในระหว่างปี พ.ศ. 2167-2186/
ค.ศ. 1624-1643 มีชาวญี่ปุ่นอาศัยอยู่ในหมู่บ้านนี้กว่าแปดพันคน...

เอกสารฮอลันดาได้กล่าวว่า ยามาตะ นางามาซะ ได้เป็น “ออกญา
เสนาภิมุข”(ชั้นเอก) เมื่อ พ.ศ. 2171/ค.ศ. 1628 นับได้ว่าเขาเป็น “ยอดคน” และเป็นที่ทราบกันดีแล้ว
ว่าในบั้นปลายชีวิตของยามาตะ นางามาซะ นั้นได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ไปดำรง
ตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช แล้วสิ้นชีวิตที่นั่น สันนิษฐานว่าคงจะเป็นปี พ.ศ. 2173/ค.ศ. 1630

สรุปผลที่ได้จากการค้าขายกับต่างประเทศโดยสำเภาจีน เป็นกิจการที่
มีความเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ไทย ทำให้เมืองไทยมีความเจริญมั่งคั่งมาเป็นเวลานานหลาย
ร้อยปี ในสมัยรัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ยุทธธรรมต่างๆของจีนได้
หลังไหลเข้ามาเมืองไทย มีการแปลวรรณกรรมจีน เช่น เรื่อง “สามก๊ก” มีการนำเครื่องเคลือบ
คุณภาพสูงจากจีนเข้ามา และนิยมสะสมกัน ซึ่งนับเป็นสัญลักษณ์ทางชนชั้นอีกอย่างหนึ่ง

2.3. ประเทศอิหร่าน

สมจัย อนุমানราชชน(2509: 139-145) ศึกษาพบว่าไทยยังได้ทำการ
ค้าขาย ติดต่อกับประเทศแถบทะเลแดงอีกด้วย คือประเทศตุรกีและอิหร่าน ในสมัยรัชกาลของ
สมเด็จพระเอกาทศรถ ซึ่งเป็นระยะเวลาที่บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข ครั้นถึงสมัยรัชกาลของ

สมเด็จพระนารายณ์ได้ส่งทูตไปเจริญทางไมตรีกับพระเจ้าซาร์สุไลมานแห่งอิหร่าน ในปี พ.ศ. 2211, 2220, 2227 และในปี พ.ศ. 2228 พระเจ้าซาร์แห่งอิหร่านได้ทรงแต่งตั้งทูตชื่อ เอ็บบราฮิมบีก เดินทางเข้ามายังอยุธยา ในขณะที่ทูตของฝรั่งเศสคือ เซอวาเรีเย เดอ โชมองต์ กำลังเจรจาชักชวนให้ สมเด็จพระนารายณ์เข้ารับรีตอยู่ ทูตอิหร่านได้นำเครื่องราชบรรณาการเป็นสิ่งมีค่าหรรษามาถวายพระเจ้าแผ่นดินไทย รวมทั้งม้าพันธุ์ดี 32 ตัว วัตถุประสงค์ของทูตอิหร่านคือชักชวนให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงนับถือศาสนาอิสลาม แต่ก็ไม่ทรงปรากฏว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จะทรงเปลี่ยนศาสนา แม้ว่าจะมีข่าวเล่าลือก็ตาม ยุคสมัยนั้น มีแขกอาหรับได้เข้ามาทำการค้าขายและตั้งหลักแหล่งในอยุธยาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ และเข้ารับราชการมีความดีความชอบมาก เช่น เจ้าพระยาแฉกอะหมัดรัตนาริบัติ พระยาศรีนวัตน์

พระมหากษัตริย์พระองค์สำคัญที่ทรงชำนาญการในการปกครอง และการติดต่อสัมพันธ์กับต่างประเทศ ทรงเปิดประตูการค้าและการแลกเปลี่ยนความเจริญก้าวหน้ากับประเทศมหาอำนาจ คือ สมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. 2209- 2211/ค.ศ. 1656-1688) ทรงเป็นกษัตริย์ปกครองอาณาจักรอยุธยาเป็นเวลา 32 ปี ทรงพระเกียรติคุณและบารมีอย่างกว้างขวาง เป็นที่ยอมรับของประชาชนและชาวต่างประเทศ เป็นต้น ประเทศยุโรป (Gervaise,Nichalaz,1688:312) พระเกียรติคุณของสมเด็จพระนารายณ์ที่ได้รับการยกย่องให้เป็น “มหาราช” และแสดงถึงสถานการณ์ที่สำคัญ ๆ ในรัชสมัยของพระองค์ มีดังนี้คือ

1. ทรงรวมอาณาจักรสุโขทัย เมืองเชียงใหม่ เป็นหนึ่งเดียวกับอยุธยา และขับไล่พม่าออกจากดินแดนได้เป็นผลสำเร็จ ในปี พ.ศ. 2207/ค.ศ. 1664

2. ทรงผูกมิตรและเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศต่างๆมากมาย เป็นต้น ประเทศมหาอำนาจยุโรป จนทำให้อยุธยาเป็นดินแดนศูนย์กลางหรือมหานคร ต้อนรับประชาชนจากหลายประเทศมาชุมนุม ติดต่อค้าขายและเป็นมิตรไมตรีต่อกัน เป็นที่กล่าวถึงอย่างกว้างขวางเกี่ยวกับราชสำนักแห่งอาณาจักรสยาม ดังปรากฏในบันทึกบันทึกเป็นการยืนยันดังนี้

ตูร์ปิน(Turpin,F.H.,1908 : 317) ได้บันทึกในหนังสือประวัติศาสตร์อาณาจักรสยาม และการปฏิวัติขึ้นครองอำนาจจนถึงปี ค.ศ. 1770

...พระราชอัชฌาครัยไมตรี ต้อนรับของพระนารายณ์ต่อคนต่างชาติ ดึงดูดให้คนจากทุกส่วนของโลกให้มาติดต่อ และแสวงหาความร่ำรวยมั่งคั่ง...

เดอ บูร์จ(De Bourge, 1668 : 144-5) ได้บันทึกไว้ดังนี้

...อาณาจักรสยามร่ำรวยมาก มีพ่อค้าชาวต่างชาติมากกว่า 20 ประเทศ เข้ามาติดต่อค้าขายหาความร่ำรวยมากกว่าประเทศใดๆ ในดินแดนตะวันตก...

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากชาวดัชต์และชาวอังกฤษ ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ไม่ทรงพอพระทัย จึงทรงใช้กุศโลบายติดต่อและเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูตกับประเทศฝรั่งเศส เพื่อให้ชาวฝรั่งเศสเป็น “กันชน” กับชาวดัชต์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาทางยุทธศาสตร์สำคัญพอดี คือ ประเทศฮอลแลนด์ได้เริ่มทำสงครามกับประเทศฝรั่งเศส (the Franco-Dutch war) ในปี พ.ศ.2215-2221/ค.ศ. 1672-1678 และสงครามพันธมิตรแห่งออสบวร์ก(H.A.L. Fisher, 1986 : 679-688)

3. ทรงมีพระราชโองการให้แต่งหนังสือ “จินดามณี” ขึ้นเป็นแบบเรียนสอนหนังสือไทยแก่ประชาชน ให้เท่าเทียมกับแบบเรียนสอนภาษาของชาวฝรั่งเศส และในรัชสมัยของพระองค์ มีนักปราชญ์และกวีมากมาย มีบทกวีและวรรณกรรมที่มีชื่อเสียงมาก และมีจำนวนมากที่สุดรัชกาลหนึ่ง

กุศโลบายด้านความสัมพันธ์กับประเทศยุโรป

ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ชาวยุโรปได้เริ่มมีบทบาทและวัตถุประสงค์จากการค้าขายและขยายตัวมากขึ้น เป็นด้านอาวุธปืน ปืนใหญ่ การฝึกและอาสาสมัครเป็นทหารรับจ้าง การก่อสร้างกำแพงเมืองและปราสาทราชวัง การเมืองความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และการเผยแผ่ศาสนาด้วย(Choomsriphand, S., 1990 : 35) ดังนี้

1) ความสัมพันธ์กับโปรตุเกส- สเปน (พ.ศ.2054-2150/ค.ศ.1511-1607)

ประเทศโปรตุเกส เป็นประเทศแรกของทวีปยุโรปที่เดินทางเข้ามาติดต่อกับประเทศสยาม เพื่อการค้าขายและเจริญสัมพันธไมตรี ในปี พ.ศ.2054/ค.ศ.1511 ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พ.ศ.2034-2072 / ค.ศ.1491-1529) ภายใต้กระนำของอัลบูเคิร์ก (d'Albuquerque) ซึ่งเป็นอุปราช คนที่ 2 ของประเทศโปรตุเกส รับผิดชอบในดินแดนตะวันออก หรือเอเชียตอนใต้ ดั้งบันทึกของ Campos, J. De, 1940 : 3-4 และ รงค์ สยามอนันต์ (1981 : 3-4, 22) มีดังนี้

...ปี ค.ศ.1511 อัลบูเคิร์ก ได้เดินทางมาทางโลกภาคใต้ เรือประสบพายุและขึ้นฝั่งที่มะละกา ซึ่งปกครองโดยสุลต่านมาเลย์ เมื่อทราบว่ามีมะละกาเป็นเมืองขึ้นของสยาม จึงได้ตัดสินใจทำสัมพันธไมตรีด้วยโดยมอบหมายให้ ดูอาร์เต เฟร์นันเดซ (Duarte Fernandez) เป็นทูตถือหนังสือมาติดต่อกับเป็นไมตรี และเจรจาด้านการค้ากับพระเจ้ากรุงสยาม...

หลังจากเจรจาดังกล่าวสัมพันธไมตรีเสร็จแล้ว เฟร์นันเดซได้เดินทางกลับไป มะละกาพร้อมกับราชทูตสยาม และเชิญพระราชสาสน์ของกษัตริย์สยาม ถึงกษัตริย์โปรตุเกส และนำของขวัญถวาย มานูเอล แดกเซรา(Teixeira, Manuel, 1986: 55) บันทึกว่า

“อัลบูเคิร์ก ดีใจที่ได้รับของขวัญถวายจากกษัตริย์สยาม ในปี ค.ศ. 1512

จึงได้จัดส่งคณะทูต คือ แอนโตนิโอ เดอ มิร์รันดา(Antonio de Miranda) เดอ อาเซเวโด(de Azevedo) มานูเอล ฟราโกโซ (Manuel Fragoso) และ ดูอาร์เต โคเอลโฮ(Duarte Coelho) มาพร้อมกับทูตสยาม และของบรรณาการมากมาย เพื่อรายงานให้กษัตริย์สยามทราบ เกี่ยวกับการเดินทางมาถึงมะละกาและความประสงค์เปิดการค้าขายกับมะละกา และสยาม)”

ส่วนทูตของโปรตุเกสได้พำนักในกรุงศรีอยุธยาเป็นเวลา 2 ปี และได้กลับไปเมืองแก้ว ในปี พ.ศ.2057/ค.ศ. 1514 พร้อมกับทูตสยามที่ถือพระราชสาสน์ของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ที่ทรงทูลเกล้าถวายพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกส ราชทูตที่ชื่อ ดูอาร์เต โคเอลโฮ(Duarte Coelho) ได้มาที่กรุงศรีอยุธยาอีกครั้งในปี พ.ศ.2059/ค.ศ.1516 เพื่อทำสนธิสัญญาราชไมตรีและการค้ากับสยาม ซึ่งเป็นสนธิสัญญาฉบับแรกระหว่างสยามกับประเทศรัฐตะวันตก มีข้อความระบุว่า “โปรตุเกสต้องจัดหาปืนใหญ่และกระสุนดินดำให้แก่สยาม แลกกับสิทธิที่จะพำนักอาศัย และค้าขายในกรุงศรีอยุธยา ตะนาวศรี มะริด ทวาย นครศรีธรรมราช ปัตตานี และสงขลา” ทั้งนี้ กษัตริย์กรุงสยามและประชาชนทรงเห็นว่า ชาวโปรตุเกสมุ่งค้าขายมากกว่าแสวงหาอาณานิคม ซึ่งเป็นประโยชน์แก่กรุงสยาม และในเวลาเดียวกันก็เป็นการป้องกันภัยคุกคามจากพ่อค้าชาวมาเลย์ด้วย ทำให้สยามมีแหล่งที่จะจัดหาอาวุธยุทธโปกรณ์ที่ทันสมัย แข็งแรงมากขึ้นในการทำสงครามกับอาณาจักรล้านนาและเขมร รวมทั้งเป็นการประกาศการทูตที่ชาญฉลาดเป็นเครื่องมือสร้างสัมพันธไมตรี เสริมความมั่นคงให้กับประเทศและช่วยให้สยามไม่ต้องกลายเป็นเมืองขึ้นของชาวยุโรป

ดังนั้น ชาวโปรตุเกสจึงได้รับการต้อนรับอย่างอบอุ่น ดังบันทึกของ รงค์สยามอนันต์ (Syamananda, 1981:43) ว่า

...สิ่งที่น่าสนใจคือ ชาวโปรตุเกสเริ่มสัมพันธไมตรีกับอยุธยาอย่างง่ายดาย และพอใจที่ได้รับเสรีภาพทางศาสนา ชาวสยามไม่มีอคติใดๆ ทุกคนรับรู้เจตคติอิสระเสรี ที่มีต่อคนต่างชาติ...

อย่างไรก็ตาม ไม่มีบันทึกเกี่ยวกับมิชชันนารีในช่วงสมัยแรก ที่อาจเดินทางเข้ามาในอาณาจักรสยามพร้อมกับคณะชาวโปรตุเกสกลุ่มแรก ซึ่งเป็นกฎปฏิบัติตามข้อตกลงด้านศาสนาของประเทศโปรตุเกสกับสำนักวาติกัน ที่จะต้องมีพระสงฆ์หรือบาทหลวงเดินทางประจำเรือทุกลำ (วิกเคอร์, ลาร์เก, 2510 : 195) แต่สิ่งที่น่าสนใจคือ ทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสประมาณ 100 คน ได้อาสาสมัครช่วยการรบกับพม่าในกองทัพสยามและมีชัยชนะ จึงได้รับรางวัลตอบแทน และทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ตั้งบ้านเรือนอาศัย ริมฝั่งแม่น้ำด้านตะวันออกของพระนครศรีอยุธยา และ

สร้างโบสถ์ของตน ปัจจุบันเรียกว่า “ค่ายโปรตุเกส” ดังนี้ ศาสนาคริสต์ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในอาณาจักรสยาม ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 (คำรกราชานุกาพ, สมเด็จพระนเรศวรมหาราช, 2469 : 89 -100)

2) ความสัมพันธ์กับประเทศสเปน

สยามมีการติดต่อสัมพันธ์กับประเทศสเปน โดยผ่านทางกรุงมนิลา ประเทศฟิลิปปินส์ ในรัชกาลสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชศาสน์เกี่ยวกับการแต่งตั้งคณะทูต และอนุญาตให้มีการค้าเพราะน้ำ(สยาม)เปิดกว้างแก่เรือทั้งปวง เช่นเดียวกับมะละกา และเสนอลแลกเปลี่ยนบรรณาการ คือ สยามประสงค์ม้าตัวผู้ 1 ตัว ม้าตัวเมีย 1 ตัว เพื่อผสมพันธุ์เป็นแม่พันธุ์ และมอบช้าง 2 เชือก เป็นช้างพังและช้างพลาย พร้อมกับงาช้างสวยงาม 1 กิ่ง ให้ผู้ว่าราชการสเปน ณ กรุงมนิลา ในเวลาเดียวกัน ท้าพกรุงศรีอยุธยาได้ยึดกัมพูชาไว้เรียบร้อยแล้ว

ในพระราชสาสน์เจริญสัมพันธ์ไมตรีกับสเปน โดยผ่านทางผู้ว่าราชการกรุงมนิลา ประเทศฟิลิปปินส์ โดยมีบาทหลวง แพร์ เปโดร คัสโตดีโอ และชาวโปรตุเกสสองคน เป็นผู้นำ สยามไม่ได้พุดถึงกัมพูชา การสู้รบและการยึดครองกัมพูชาเลย แต่เป็นการเจรจาการค้า และไม่ทรงมีความบาดหมางหรือเป็นศัตรูกับสเปน ที่ต้องการยึดครองและให้กัมพูชาเป็นเมืองท่า เพื่อการค้าขายของตนกับประเทศต่าง ๆ ในแถบนี้

ในปี พ.ศ. 2140 ทูตสเปนจากกรุงมนิลาชื่อ ฮวน เบลโล เดอ อากวีร์เร ได้เข้ามายังกรุงศรีอยุธยา และได้ทำสัญญาพันธมิตรและการพาณิชย์กับไทย และใน พ.ศ. 2141 พ.ศ. 2205 และ พ.ศ.2260 ได้มีการติดต่อค้าขายและแลกเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างประเทศสเปนกับสยาม โดยสเปนได้รับอนุญาตให้ตั้งสถานการค้าบนฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา และต่อเรือได้ แต่ไม่ประสบความสำเร็จมากนัก

3) ความสัมพันธ์กับชาวดัชท์ (ฮอลันดา) และปฏิกริยาของโปรตุเกส

การติดต่อค้าขายกับต่างประเทศน่ายได้มากมายให้ประเทศมิตรไมตรีจิตที่ทรงมีต่อชาวดัชท์ โปรตุเกส และชนต่างชาติทุกคน นับเป็นกุศโลบายของกษัตริย์ทางเศรษฐกิจมากกว่าด้านการเมือง

ชาวดัชท์ได้เดินทางเข้ามาปัตตานี ในปีพ.ศ.2144/ค.ศ.1601 และเข้ามาในอยุธยาในปี พ.ศ.2147/ค.ศ.1604 ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระนเรศวร ภายใต้การนำของหัวหน้าคณะชื่อ คอรัเนลลีอุส สเปกซ์(Cornellius Specx) บลังค์วาร์ด(Blankwaardt, W., VII, 1959 : 16) บันทึก ดังนี้

...จากออบ ฟอน เพค ได้นำเรือสองลำ ชื่อ “อัมสเตอร์ดัม” และ “กุตา” แล่นมาถึงปัตตานี ในวันที่ 7 พฤศจิกายน ค.ศ. 1601 และ 3 วันต่อมาเขาได้ทำสัญญาไมตรี (ค้าขาย) กับราชินีแห่งปัตตานี และก่อสร้างโรงงานและอุปกรณ์เครื่องมือสำหรับการค้าพริกไทย และทราบว่าขณะนั้นปัตตานีเป็นเมืองขึ้นของอยุธยา...

ในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ ชาวต่างชาติได้เดินทางเข้ามา และ
ผูกสัมพันธ์ไมตรีกับกษัตริย์ผู้ทรงประสงค์บูรณะประเทศ (Van Vliet, J., 1975 : 61) บันทึก ดังนี้

“ พระเจ้าเอกาทศรถ มีพระราชนโยบายติดต่อกับค้าขายกับต่างประเทศ
เพื่อเพิ่มพูนรายได้แก่พระคลัง โดยการกำหนดการเก็บภาษีแบบใหม่”

จุดประสงค์ของกษัตริย์มีความชัดเจนมาก คัง รงค์ สยามอนันต์
(Syamananda, 1981 : 62) บันทึกว่า

“ พระองค์ทรงเก็บภาษีร้านค้าและตลาด และเก็บภาษีย้อยละ 10 ของ
สินค้าทั้งปวง และอนุญาตให้จ่ายเงินทดแทนแรงงานของไพร่ได้”

ส่วนจุดประสงค์ของชาวต่างชาติ คือ ต้องการใช้เมืองปัตตานีเป็นประตู
การค้ากับจีนและญี่ปุ่น เมื่อทราบว่ากษัตริย์สยามติดต่อกับการค้ากับจีน ฟอน เดอร์ เลค หัวหน้าคณะที่
ปัตตานี จึงเดินทางสำรวจเข้ามาอยุธยา ในปี พ.ศ.2146/ค.ศ.1603 และในปีต่อมา พ.ศ.2147/ค.ศ.
1604 นายพล ฟอน วอร์ริก (Admiral van Warwyck) ได้เดินทางเข้ามาอยุธยา เปรจาชช่วยเหลือ
กษัตริย์ในภารกิจด้านการทหารในการรักษาประเทศจนเป็นที่พอพระทัย ในขณะนั้นประเทศ
ฮอลแลนด์กำลังทำสงครามกับประเทศสเปน

ในรัชสมัยของสมเด็จพระเอกาทศรถ ชาวต่างชาติได้เริ่มเข้ามาค้าขาย และ
ก่อตั้งสถานการค้าแห่งแรกในอยุธยาในปี พ.ศ.2151/ค.ศ.1608 แลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าผ้าฝ้าย
เครื่องหนัง สัตว์ป่า และพริกไทยกับชาวสยาม และได้มีการจัดส่งทูต พร้อมอัญเชิญราชสาสน์
เจริญสัมพันธไมตรีกับพระเจ้ากรุงฮอลแลนด์ ณ กรุงเฮก โดยเดินทางไปกับเรือชาวต่างชาติเป็นเวลา 7
เดือน เมื่อเดินทางไปถึงเมืองเฮก ได้รับการต้อนรับจากอุปราชประเทศฮอลันดา คือ เจ้าชาวมอริส
แห่งออเรนจ์ แนสไซในวันที่ 10 กันยายน ค.ศ.1608 ดังบันทึกของ Blankwaardt, W., (1959:18-19)

...ภารกิจนี้ ประกอบด้วยชาวสยาม 20 คน ได้เดินทางมาถึงประเทศ
ฮอลันดา ในวันที่ 9 ธันวาคม 1607 ภายใต้ความอารักขาของขบวนเรือ นำ
โดยคอร์เนลิส เมทาลีฟ เดอ จองก์ (Cornelis Metalief de Jonge) และได้
รับการต้อนรับโดยเจ้าชาวมอริส แห่งออเรนจ์ ที่กรุงเฮก ในวันที่ 10 - 11
กันยายน 1608...

ในรัชสมัยของพระเจ้าทรงธรรม ชาวต่างชาติได้ส่งนามสนธิสัญญาสมัยแรก
กับอาณาจักรสยาม เมื่อวันที่ 12 มิถุนายน 1617 มีสาระสำคัญเกี่ยวกับการซื้อขายเครื่องหนังสัตว์
การลงนามสนธิสัญญานี้ ชาวโปรตุเกสไม่พอใจมาก (มานิตย์ ชุมสาย, 1979:238-239)
ได้บันทึกว่า

...ชาวดัชท์กับชาวโปรตุเกส กำลังทำสงครามกันในขณะนั้น และชาวโปรตุเกสประกาศยุยงชาวสยาม ว่า ชาวดัชท์เป็นพวกโจรสลัด ไม่มีประเทศถิ่นฐานของตนเอง พวกชาวดัชท์สามารถแค่ประดิษฐ์กล้องส่องทางไกลได้ และอวดโม้ว่าเป็นใหญ่เหมือนประเทศทั้งปวง...

Blankwaardt, W., (1959:18-19) อ้างถึงจดหมายสำคัญฉบับหนึ่งว่า

...มีบันทึกของชาวโปรตุเกสเกี่ยวกับจดหมายของกษัตริย์โปรตุเกส จากลิสบอน ลงวันที่ 4 มกราคม 1608 ถึงอุปราชที่อินเดีย เกี่ยวกับการก่อสร้างกำแพงที่เมืองมาร์ตาวัน(Martavan) ในอาณาจักรพะโค(Pegu) เพื่อป้องกันสยามไม่ให้เป็นพันธมิตรและคบหากับพวกกบฏ(หมายถึงชาวดัชท์) ด้วยกลัวว่าพวกกบฏนี้จะสอนชาวสยามเกี่ยวกับการทำสงครามและการใช้ปืนใหญ่ ซึ่งเป็นมหันตภัยเลวร้าย...

ต่อมา พระเจ้าทรงธรรมได้ทรงเร่งให้ชาวดัชท์ เสริมความมั่นคงสร้างกำแพงที่เมืองมะริด และเป็นพันธมิตรกับอยุธยาต่อต้านโปรตุเกส(Blankwaardt, W., 1959, 18-19) อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับประเทศฮอลันดามีลักษณะที่ไม่ราบรื่นและต่อเนื่อง

4) การติดต่อสัมพันธ์กับอังกฤษ และปฏิกริยาของชาวดัชท์

ชาวอังกฤษได้เข้ามาติดต่อค้าขาย และเริ่มมีสัมพันธไมตรีกับอาณาจักรสยามในต้นรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรม (ค.ศ. 1610-1628) หลังจากที่อังกฤษได้จัดตั้งบริษัทอีสต์อินเดีย เมื่อวันที่ 31 ธันวาคม 1600 และบริษัทได้ส่งกัปตัน แอนโทนี ฮิปโปน(Captain Antony Hippon) และพ่อค้าชื่อ ลูคัส แอนเทวมิส(Lucas Antheuniss)และคณะ โดยเรือชื่อ “เกอโกลบ” (The Globe)นำราชสาส์นของกษัตริย์เจมส์ที่ 1(พ.ศ.2153 - 2171/ค.ศ.1603 - 1625) ถวายแด่พระเจ้าทรงธรรม เมื่อวันที่ 17 กันยายน 1612 ซึ่งชาวสยามให้การต้อนรับอย่างอบอุ่น พระเจ้าทรงธรรมได้ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ทำการค้าขาย ตั้งถิ่นฐานและสร้างโรงงานในอยุธยาได้ กำหนดบริเวณหนึ่งริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ด้านตะวันออก อยู่ระหว่างค่ายชาวดัชท์ และค่ายชาวญี่ปุ่น เมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนี้ ชาวดัชท์จึงหมดปัญหารุมขู่ยกกับชาวโปรตุเกส แต่กลับเริ่มมีปัญหากับชาวอังกฤษ

แบลควาร์ดท์ (Blankwaardt W., 1959:19-20) บันทึกว่า

...ในจดหมายลงวันที่ 2 กันยายน 1612 แวน นิเจนรูเด(Van Nijenroode) ตั้งข้อสังเกตว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ที่จะสกัดกั้นชาวอังกฤษทำกาค้าขาย เพราะกษัตริย์สยามได้พยายามเชิญทุกชาติให้เข้ามาค้าขายในประเทศ และยินดีต้อนรับชาติต่าง ๆ ทุกชาติที่เดินทางเข้าค้าขายในดินแดนของตน...

ดังนั้น เมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนี้ กิจการค้าของพ่อค้าอังกฤษกลุ่มแรกจึงประสบปัญหายุ่งยาก มีการกระทบกระทั่งกับชาวต่างชาติตั้งแต่เริ่มเข้ามาในสยาม และมีปัญหาต่อเนื่องเป็นเวลานาน อีกทั้งโรงงานและกิจการค้าของอังกฤษที่อยุธยาและปัตตานี ก็ไม่ประสบผลกำไร และมีอุปสรรคยากลำบาก เพราะมีปัญหาทั้งภายในและภายนอกกรุงศรีอยุธยา หรือจากการดำเนินกิจการค้าของอังกฤษเอง ดังนี้

1. เรืออังกฤษไม่ได้เข้ามาค้าขายในสยามอย่างสม่ำเสมอ
2. ตัวแทนบริษัทไม่มุ่งเน้นการค้าในสยาม
3. พ่อค้าชาวต่างชาติและโปรตุเกสก็ควางการค้าของอังกฤษ และมีกรณี

พิพาทบ่อย ต่อมาเกิดเรื่องฆาตกรรมวางยาพิษชาวอังกฤษชื่อเบนจามิน แฟร์ลี (Benjamin Fairlie) การค้าขายของอังกฤษจึงได้เลิกสิ้นไปในปี ค.ศ. 1625 จนถึงปี ค.ศ. 1660

ในปี ค.ศ. 1661 อังกฤษได้เปิดการค้าใหม่กับอยุธยา ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เป็นช่วงเวลาที่ปัญหากับฮอลันดาหมดสิ้นไป เพราะฮอลันดามีสงครามติดพันอยู่ในยุโรป(Choomsriphan,S.,1990:41) ในต้นรัชสมัยพระเจ้าชาร์ลที่ 2 แห่งอังกฤษ(พ.ศ.2203-2228/ค.ศ.1660- 1685) ดังนี้ อาณาจักรสยามได้ขยายการค้ากับอังกฤษมากขึ้น และแสดงว่าต้องการยกเลิกการค้าขายกับฮอลันดา ซึ่งผูกขาดด้านเครื่องหนังสัตว์ และแก้ไขสนธิสัญญาในปี พ.ศ.2207/ค.ศ.1664 ที่ไม่เป็นธรรม โดยอาศัยความสัมพันธ์ และความช่วยเหลือจากอังกฤษเป็นเครื่องช่วยในการพยายามแก้ไขสนธิสัญญาดังกล่าว ซึ่งได้ผลดี

- 5) ความสัมพันธ์กับฝรั่งเศส และสถานการณ์ทางศาสนา

สมเด็จพระนารายณ์ทรงติดต่อกับผู้สัมพันธ์กับชาวฝรั่งเศส เพื่อให้เป็นกันชนด้านอิทธิพลของชาวต่างชาติในอาณาจักรสยาม โดยเริ่มจากการต้อนรับคณะมิชชันนารีคาทอลิกชาวฝรั่งเศส ซึ่งเป็นคณะชาวต่างประเทศที่เดินทางเข้ามาอาณาจักรสยาม ที่มีวัตถุประสงค์ที่แตกต่างจากประเทศตะวันตกอื่น ๆ ได้แก่ฮอลันดา อังกฤษและโปรตุเกส คือ ต้องการเผยแพร่ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก ซึ่งเป็นภารกิจที่ได้รับมอบหมายจากพระสันตะปาปาอเล็กซานเดอร์ที่ 7(พ.ศ.2198-2210/ค.ศ.1655-67) เป้าหมายการเดินทางคือประเทศจีน เวียดนาม ตั้งเกีย และแคว้นโคชินไชน่า มิชชันนารีได้เดินทางออกจากประเทศฝรั่งเศส ตั้งแต่ปี พ.ศ.2202/ ค.ศ.1659 มีพระสังฆราช 3 องค์ คือ พระสังฆราชบัลลือแห่งเฮลโลโปลิส (Pallu, Bishop of Hellopolis) พระสังฆราชแลมแบร์ต เดอลา มอตต์ แห่งเมรีตุส(Lambert dela Motte, Bishop of Berytus) และพระสังฆราชคอตอลเลนดี แห่งเมเทลโลโปลิส(Cotollendi, Bishop of Metellopolis) คณะมิชชันนารีได้เดินทางจากเมืองมาร์แชล โดยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม กลุ่มแรกคือ กลุ่มของพระสังฆราชแลมแบร์ต เดอลา มอตต์ เดินทางพร้อมกับบาทหลวงเดอ บรูจส์(Fr. J. de Bourges) และบาทหลวงฟรังซิส เดย์ดีเยร์(Fr. Francis Deydier) คณะมิชชันนารีทั้งหมดได้เดินทางมาถึงเมืองมะริด ในเดือนเมษายน พ.ศ.2205/ค.ศ. 1662 และเข้ามา

ในกรุงศรีอยุธยา โดยมีจุดประสงค์ปลายทางที่ประเทศจีนและแคว้นโคชินไชน่า ดังที่บาทหลวง เดอ บูร์จส์ (de Bourges, J., 1668:139; Hutchinson, E.W., 1959:25) บันทึกว่า

“ความตั้งใจของคณะมิชชันนารีชุดนี้คือ เดินทางผ่านเข้าไปในประเทศพม่า และต่อไปยังประเทศจีน แต่ไม่สามารถไปได้เพราะขณะนั้นมี สงครามและการสู้รบกันแถบชายแดนจีนกับพม่า ในเวลาเดียวกัน ก็ไม่สามารถเข้าไปในแคว้นโคชินไชน่าได้เพราะเกิดเหตุการณ์ไม่สงบใน กัมพูชา ดังนั้นจึงต้องหยุดพักอยู่ที่อยุธยาโดยไม่มีแผนล่วงหน้า”

เมื่อคอนสแตนติน ฟอลคอนทราบว่า มีคณะมิชชันนารีชาวฝรั่งเศส เดินทางมาถึงอยุธยา จึงเห็นเป็นโอกาสอันดีที่จะใช้คณะมิชชันนารีเป็นคนกลางเชื่อมสัมพันธไมตรี กับฝรั่งเศสเพื่อขยายการค้าและคานอำนาจยุโรปในสยาม จึงได้กราบทูลสมเด็จพระนารายณ์ให้ ดือนรับคณะมิชชันนารีฝรั่งเศส เพื่อเป็นผู้นำทางผู้กัมสัมพันธทางการค้า และการทูตกับประเทศ ฝรั่งเศส เพื่อผลประโยชน์ของอาณาจักรสยาม ให้ฝรั่งเศสเป็นกันชนทำให้ประเทศมหาอำนาจยุโรป เกรงใจสยาม ไม่เบียดเบียนและรุกรานประเทศ และในเวลาเดียวกันก็ได้ถวายคำแนะนำให้ สมเด็จพระนารายณ์มอบหมายให้มิชชันนารีซึ่งมีความสามารถทางด้านสถาปัตยกรรม ทำการ ก่อสร้างกำแพงเมือง และปราสาทราชวัง ในอยุธยาและหัวเมืองต่างๆ เพื่อพัฒนาบ้านเมืองให้ เข้มแข็งและเจริญก้าวหน้า (Turpin, F.H., 1908:34-39; cf. Hutchinson, E.W., 1968:25)

สมเด็จพระนารายณ์ทรงมีนโยบายเปิดประเทศ เพื่อติดต่อค้าขายกับ ต่างชาติอย่างกว้างขวางอยู่แล้ว จึงได้ต้อนรับ และรับรองคณะมิชชันนารีอย่างสมเกียรติ เมื่อทรง ทราบว่าคณะมิชชันนารีมีวัตถุประสงค์ด้านเผยแผ่ความเชื่อด้านศาสนา พระองค์ได้ทรงสนับสนุน พระราชทานที่ดิน สร้างวัดให้ด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ให้คณะมิชชันนารี และให้มีเสรีภาพ ในการประกาศสอนศาสนา บาทหลวง เดอ บูร์จ ซึ่งเดินทางพร้อมกับพระสังฆราชลัมแบร์ด เดอ ลามออลด์ บันทึกไว้ว่า

“ฉันไม่เชื่อว่าจะมีประเทศใดในโลกที่จะให้สิทธิเสรีในการนับถือศาสนา เท่ากับประเทศสยาม ทั้งคนต่างศาสนาที่ไม่นับถือพระเจ้า คริสตชนและ มุสลิม ซึ่งเป็นคนต่างเชื้อชาติ ต่างมีเสรีภาพในการนับถือ และปฏิบัติตาม ความเชื่อของตน” (de Bourges, J., 1668:164)

เมื่อคณะมิชชันนารีได้ทูลถามกษัตริย์ว่า เหตุใดจึงทรงพระทัยคืออนุญาต ให้คนศาสนาต่าง ๆ ปฏิบัติตนตามความเชื่อได้อย่างเสรีในประเทศนี้ บาทหลวง เดอ บูร์จ (de Bourges, J., 1668:165) ได้บันทึกว่า สมเด็จพระนารายณ์ ได้ตรัสตอบดังนี้

...เป็นนโยบายของพระองค์ (ทางการเมือง) ที่ต้องการให้คนต่างชาติเข้ามาอาศัยอยู่ในดินแดนอย่างเสรีเหมือนกับอยู่ในบ้านตน มีสิทธิเสรีภาพ และทำการค้าขายอย่างค่อนเนื่องสม่ำเสมอ จึงเป็นเหตุผลที่แต่ละชาติสมควรที่จะประพฤติปฏิบัติ ปกครองดูแลตนเองและมีเสรีภาพในการนับถือศาสนา เพราะชาวสยามเห็นว่าทุกศาสนาเป็นสิ่งที่ดี...

โลเน(Launay,A.,1920:52) มิชชันนารี และนักประวัติศาสตร์ชาวฝรั่งเศส บันทึกเกี่ยวกับกษัตริย์สยามที่ทรงพระราชานุญาตให้คณะมิชชันนารีเข้าเฝ้า เมื่อพวกเขาเดินทางมาถึง ดังนี้

..สมเด็จพระนารายณ์ทรงโปรดให้มิชชันนารีเข้าเฝ้าที่พระราชวังที่ละโว้ ซึ่งอยู่ห่างจากโยธยาไม่กี่กิโลเมตร ทรงซักถามและเสียน้ำชาต้อนรับ การที่ทรงต้อนรับพระสังฆราชแลมแบร์ตกับคณะที่มีลักษณะเด่นชัด และการเข้าเฝ้าครั้งนี้เป็นแบบไม่เป็นทางการ.(Choomsriphand,S.,1990:44)

โดยสรุป เหตุผลที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงพระทัยดี ต้อนรับคณะมิชชันนารี มีดังนี้

1. ทรงต้องการรู้จักประเทศฝรั่งเศสและผูกสัมพันธ์ไมตรี ทำการค้าขายต่อกันตามนโยบายทางการเมือง และการค้าขายกับชาวต่างชาติ ดังนี้

โลเน (Launay,A,1920:52) ได้เล่าเหตุการณ์ว่า เมื่อพระสังฆราชแลมแบร์ต และคณะเข้าเฝ้ากษัตริย์สยามในปี พ.ศ.2208/ค.ศ. 1665 ท่านได้ใช้โอกาสนี้อธิบายหลักธรรมศาสนาคริสต์กราบทูลให้ทรงทราบ ดังนี้

...กษัตริย์ได้ทรงถามคำถามหลายคำถามเกี่ยวกับประเทศฝรั่งเศส ด้านการค้า ความร่ำรวยมั่งคั่งและการทหาร(กองทัพ) ส่วนพระสังฆราชได้ตอบคำถามแล้ว ก็ได้อธิบายหลักธรรมของศาสนาคริสต์...

การเข้าเฝ้าครั้งที่สองของพระสังฆราชแลมแบร์ต ในปี ค.ศ. 1667 ครั้งนี้ กษัตริย์ได้ทรงถามคำถามหลายคำถามเกี่ยวกับศาสนาคริสต์ ซึ่งพระสังฆราชเห็นว่าเป็นพระพรของพระเจ้าที่ทรงคลายกษัตริย์ การเข้าเฝ้าครั้งที่สามเป็นการเข้าเฝ้าอย่างเป็นทางการ ในวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ.2216/ค.ศ. 1673 โลเน (Launay,1920:27) บันทึกดังนี้

...เป็นการเข้าเฝ้าอย่างสง่าที่เป็นทางการ กษัตริย์สยามพระราชทานอนุญาตให้คณะธรรมทูต (สังฆราช) เข้าเฝ้า ทรงได้ถามคณะพระสังฆราช

ว่าจะยินดีช่วยจัดทำพระราชสาสน์ และนำส่งกษัตริย์หลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส และพระสันตะปาปาเคลเมนต์ที่ 9 สิ่งที่น่าสังเกตคือ พระนารายณ์ทรงแสดงพระทัยยินดีและต้อนรับคณะผู้เข้าเฝ้าด้วยความกระตือรือร้น การรับรองนี้เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 18 ตุลาคม 1673...

2. ทรงมีพระประสงค์มอบหมายให้คณะมิชชันนารีได้เป็นกำลังสำคัญในการก่อสร้างและพัฒนาบ้านเมือง ก่อสร้างกำแพงเมือง และปราสาทราชวัง ทั้งในอยุธยา และหัวเมืองต่าง ๆ

ข้อสังเกตชัดเจนของมิชชันนารีคือ กษัตริย์ทรงชื่นชมยินดีรับฟังข้ออธิบายของพระสังฆราชเกี่ยวกับศาสนาคริสต์ ทรงพระราชทานสิ่งของช่วยเหลือก่อสร้างสามเณราลัย ทรงสร้างวัด(โบสถ์)ด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ทรงรับสั่งว่าประชาชนมีเสรีภาพในการเลือกนับถือศาสนา ยิ่งกว่านั้น สมเด็จพระนารายณ์ทรงสนพระทัยที่ทรงทราบว่คณะมิชชันนารีเยสุอิต ชาวอิตาลี เป็นนักสถาปัตยกรรมและนักดาราศาสตร์ โดยมีคอนสแตนติน ฟอลคอน เป็นผู้ถวายคำแนะนำให้ทรงทราบ

...พระนารายณ์ทรงสนพระทัยที่ทรงทราบเกี่ยวกับชื่อเสียงของบาทหลวงโทมัส วัลกัวเนรา(Fr. Valguarneria) สงฆ์เยสุอิตที่เป็นสถาปัตยกรรมที่เชี่ยวชาญและวิศวกร กษัตริย์ทรงมอบหมายให้สร้างกำแพงเมือง(ป้อม)ใหม่ที่เมืองบางกอก นนทบุรี อยุธยา และเมืองอื่นๆ เพื่อเสริมกำลังการป้องกันอาณาจักร บาทหลวงโทมัส ได้เป็นผู้รับผิดชอบการก่อสร้างป้อม(กำแพงเมือง)เหล่านี้...

เดวิด วยอจ(Wyatt, D.K.,1984:113) นักประวัติศาสตร์อเมริกัน ได้เน้นเพิ่มเติมดังนี้

...มิชชันนารี คณะเยสุอิต ชาวฝรั่งเศสได้สร้างคุณประโยชน์แก่ราชสำนัก โดยร่วมมือช่วยเหลือด้านเทคนิคในการออกแบบและก่อสร้างป้อมค่าย กำแพงเมืองและราชวังมากมาย...

3. ทรงต้องการให้คณะมิชชันนารีเป็นทูตเจริญสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศส สมเด็จพระนารายณ์ได้ทรงแต่งตั้งคณะราชทูตสยามไปยังฝรั่งเศสครั้งแรก ในปี พ.ศ.2224 /ค.ศ.1681 เพื่อเจริญสัมพันธไมตรี และสืบถามความเจริญก้าวหน้าของประเทศ แต่เคราะห์ร้ายเรือ“Soleil d’Orient” ที่คณะทูตได้เดินทางไปประเทศฝรั่งเศสล่ม เพราะเจอมรสุมหนักที่ฝั่งทะเลตะวันออกของแคว้นมาดากัสการ์ โลเน(Launay,A.,1920:52) บันทึกว่า

...ในที่สุด ได้ทราบข่าวว่าเรือโซเลีย โอเรียน ได้เดินทางออกไปจุดหมาย และประสบชะตากรรมในเดือนสิงหาคม ในบริเวณฝั่งทะเลตามเส้นทางผ่าน ทางแคว้นมาดากัสการ์ มีประกาศของเกาะกวมในหนังสือวันที่ 25 กรกฎาคม 1681ว่า เรือได้แวะที่เกาะกวม และได้เดินทางต่อไปทางด้าน ฝั่งตะวันออกของทวีปแอฟริกา ในสภาพดี...

คณะราชทูตชุดที่ 2 ได้ออกเดินทางจากกรุงศรีอยุธยาถึงยุโรป และ ฝรั่งเศส ใช้เวลาเดินทางประมาณ 6 เดือน ถึงประเทศฝรั่งเศสในวันที่ 25 มกราคม พ.ศ.2227/ ค.ศ. 1684 โดยมีบาทหลวงวาเชต์ (Fr.Vachet) และบาทหลวงปาสโกต์ (Fr.Pascot) ถวายสัตย์สาบานต่อ สมเด็จพระนารายณ์ไปด้วย (Hutchison, E.W.,1968:63-83)

คณะทูตชุดที่ 3 เดินทางถึงกรุงปารีสในเดือน กรกฎาคม พ.ศ.2229/ ค.ศ. 1686 โดยมีท่านทูตโกษาปาน หรือออกญาพระวิสุทธีสุนทร เป็นหัวหน้าคณะ คณะราชทูต ชุดนี้ได้ลงนามสนธิสัญญาระหว่างสยามกับฝรั่งเศส บุคคลที่มีบทบาทสำคัญในภารกิจนี้ คือ บาทหลวง กิย์ ตาซาร์ด สงฆ์เยสุอิต และนายคอนสแตนติน ฟอลคอน(Launay,A., 1920:63-65)

คณะราชทูตชุดที่ 4 นำโดยบาทหลวง ตาซาร์ด ได้เดินทางไปถึง ฝรั่งเศสในปี พ.ศ.2231/ค.ศ. 1688 เพื่อทำสนธิสัญญาใหม่ ในครั้งนี้ได้นำคนไทยเชื้อสายแมนดาริน 3 คน ไปกรุงโรม และได้เข้าเฝ้าพระสันตะปาปาอินโนเซนต์ที่ 11 และท่านได้ทูลถวายหนังสือ บันทึกลงของคอนสแตนติน ฟอลคอน เกี่ยวกับภารกิจในดินแดนอินโดจีนถวายพระสันตะปาปาด้วย (Hutchinson, E.W.,1968:63-83)

พระเพทราชาและการกบฏรัฐประหารในปี พ.ศ.2231/ค.ศ. 1688

ในปี พ.ศ.2231/ค.ศ.1688 พระเพทราชาได้ก่อการกบฏรัฐประหาร สมเด็จพระนารายณ์ โดยการช่วยเหลือของชาวต่างชาติ ในเหตุการณ์ขณะนั้น สมเด็จพระนารายณ์ทรง ประชวรหนัก และไม่มีรัชทายาทสืบราชสมบัติ คณะกบฏได้อ้างสาเหตุคือสมเด็จพระนารายณ์ทรง วางพระทัยชาวต่างชาติ คือ คอนสแตนติน ฟอลคอน มากเกินไป จนแต่งตั้งให้เป็นเสนาบดีใหญ่ ควบคุมกรมพระคลัง และการปกครองจึงเกรงว่าประเทศจะตกเป็นเมืองขึ้นของต่างชาติ ดังที่ อัททินสัน(Hutchinson,E.W., 1968., 87-88) ได้บันทึกไว้ว่า

...กษัตริย์ผู้ทรงประชวรได้มอบหมายอำนาจหน้าที่ของรัฐแก่พระเพทราชา และให้เจ้าพระยาวิชาเยนทร์เป็นผู้ควบคุมดูแล กษัตริย์ทรงรู้สึกผิดที่ทรยศต่อความเป็นจริง โดยทรงมอบอำนาจบ้านเมืองไว้ในมือของคนต่างชาติ...

บรรดาขุนนางในขณะนั้น เกรงว่าพระนารายณ์จะหันไปนับถือศาสนาคริสต์ และสยามต้องอยู่ใต้อำนาจของฝรั่งเศส ความจริงพระนารายณ์มิได้ทรงมีพระทัยนับถือศาสนาคริสต์ เช่นเดียวกับไม่ทรงนับถือศาสนาอิสลาม แต่สิ่งที่เกิดขึ้นคือ โบสถ์พุทธศาสนาหลายแห่งถูกปิด สงฆ์ภิกษุหลายรูปที่ก่อการผิดและผู้ทำความผิดข้อรับสั่งถูกลงโทษเป็นจำนวนมาก เป็นสาเหตุให้ทุกคนเข้าใจว่าสมเด็จพระนารายณ์ฝักใฝ่ศาสนาคริสต์

สมชัย อนุমানราชชน(2509:112-118) ให้ความเห็นว่า การลงนามอนุสัญญาทั้งสองฉบับระหว่างอยุธยากับฝรั่งเศส ฝ่ายไทยมีความประสงค์เป็นพันธมิตรกับฝรั่งเศสเพื่อเป็นทางป้องกันมิให้ชาวฮอลันดามารังแกข่มเหง แต่ข้อกำหนดทั้งสองฉบับนั้น ฝ่ายฝรั่งเศสได้เปรียบมาก อีกทั้งที่ฝ่ายไทยยอมให้ทหารฝรั่งเศสเข้ามาประจำอยู่ที่เมืองบางกอกจำนวนมาก ถือว่าเป็นอันตรายต่อประเทศอย่างมากที่อาจต้องตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส และเป็นอันตรายต่อฝ่ายขุนนางไทยด้วย

พระเพทราชาจึงยุบขุนนางและพระภิกษุผู้นำศาสนา ร่วมกับชาวต่างชาติคือฮอลันดา และสเปน โคนันล้มบัลลังก์ของสมเด็จพระนารายณ์ และได้จับกุมคอนสแตนติน ฟอลคอน ประหารชีวิตและยึดทรัพย์สมบัติทั้งหมด เมื่อ 5 มิถุนายน พ.ศ.2231/ค.ศ.1688 ส่วนสมเด็จพระนารายณ์ทรงถูกสำเร็จโทษ และสวรรคต เมื่อ 11 กรกฎาคมพ.ศ.2231/ ค.ศ. 1688

เมื่อพระเพทราชาทรงขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ ทรงเริ่มต้นราชวงศ์ใหม่เป็นราชวงศ์บ้านพลูหลวง และหลังสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ประกอบกับดินแดนยุโรปเกิดสงครามกลางเมืองครั้งใหญ่ด้วย การค้าขายกับต่างประเทศ เป็นต้นประเทศตะวันตก ได้ซบเซา และลดน้อยลงจนกระทั่งอาณาจักรสยามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 แก่พม่า

สภาพการศึกษาสมัยอยุธยา

อาณาจักรอยุธยา มีวัฒนธรรมของตนเอง ที่พัฒนามาจากการผสมผสานวัฒนธรรมเดิมกับวัฒนธรรมอินเดีย ขอม มอญและเขมร ประชาชนนับถือศาสนาพุทธเป็นส่วนใหญ่ และนิยมปฏิบัติพิธีกรรมศาสนาพราหมณ์ในพระราชพิธีสำคัญต่าง ๆ การจัดการศึกษาจึงแบ่งออกเป็น 2 สำนัก (Schools) คือ สำนักการศึกษาในพระราชวัง(the palace schools) ดำเนินการสอนโดยพราหมณ์ ซึ่งมีตำแหน่งสูงในพระราชสำนัก (Wyatt,D.K.,1966 : 17) และสำนักการศึกษาวัด (the wat schools) ดำเนินการสอนโดยภิกษุเป็นการศึกษาสำหรับประชาชนโดยทั่วไป ที่ต้องการศึกษาตามความสนใจ วัน วลิต(Van Vliet,1910 : 76-77) บันทึกว่า มีภิกษุประมาณ 20,000 รูป ในอยุธยา และมีมากกว่า 80,000 รูป ในอาณาจักรอยุธยาทั้งหมด

...บุคคลที่เรียนรู้ส่วนมากจะเป็นพระภิกษุ และพระรูปหนึ่งจะได้เลือกเป็นหัวหน้า(สมภาร)ซึ่งเป็นที่นับถือของประชาชน ทุกคนในวัด คือ

หัวหน้า ภิกษุ เณรและเด็กวัด เรียน อ่าน และท่องบทสวดมนต์ในตอนเย็น และตอนเช้า ทั้งพระและเณรดำเนินชีวิตอย่างสมถะ ด้วยสิ่งของที่จำเป็น และอาหารที่ได้รับบริจาคจากภิกษุตรีศ์ พ่อค้า และประชาชน...

ลา ลูแบร์ (La Loubere : 1693 : 58) ได้บันทึกจากข้อสังเกตที่พบคือ

...จิตตารมณ์ของสถาบันภิกษุ(the Institution of the Talapoins) คือ การลดละจากบาปและอบายมุขของคน และดำเนินชีวิตอยู่ด้วยทานและอุทิตนคือศีลเป็นทานสำหรับประชาชน...

จากที่กล่าวจะเห็นได้ว่าหลักการเบื้องต้นของ “การศึกษาแบบวัด” คือการสอนให้ เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี การลดละจากวัตถุนิยม ปฏิบัติกฎของพระพุทธเจ้า ซึ่งยังมีข้อปฏิบัติอื่นๆ อีก และการเป็นอยู่แบบสมถะจากชีวิตฝ่ายโลก เพราะฉะนั้น “วัด” จึงเป็นศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้ หรือสถานศึกษาเล่าเรียน ทั้งการเรียนพระธรรมคำสอน ศิลปะวิทยาการ และการช่างอาชีพต่าง ๆ พระภิกษุเป็นครู อาจารย์ผู้สอน มีตำราสอนหรือคัมภีร์ สอนเฉพาะเขวachsenชาย ดั้งบันทึกของ Joost, van S. Chouten, 1889 : 15) ที่ได้เดินทางมาเยี่ยมประเทศสยาม ดังนี้

...พอถึงอายุ 5 หรือ 6 ปี เด็กจะวิ่งเล่นตามบ้าน และถูกส่งไปศึกษาเล่าเรียนกับพระภิกษุให้อ่าน เขียน และฝึกฝนศิลปวิทยาที่เป็นประโยชน์ คนใดที่อยู่รับใช้พระ ในงานส่วนรวมทั่วไป (สามเณร/เด็กวัด) นานๆ ครั้ง จึงจะได้กลับบ้าน เมื่อสามารถอ่านและเขียนได้ดีพอเหมาะแล้ว ก็จะถูกส่งไปเรียน ฝึกค้าขายหรือรับจ้างทำงาน อย่างไรก็ตามคนที่ฉลาดที่สุดจะได้ศึกษาเล่าเรียนมากขึ้น จนสุดความสามารถที่แต่ละคนมีหรือแสดงออกให้เห็น...

ลา ลูแบร์ (La Loubere : 1693 : 58) บันทึกดังนี้ “คนสยามอบรมสอนบุตรหลานจนอายุ 7-8 ปี ก็จะส่งไปที่(วัด)สำนักของภิกษุ เพื่อให้ฝึกฝนอบรมตามแบบพระภิกษุ ซึ่งถือเป็นประเพณีปฏิบัติ”

สิ่งนี้เป็นเรื่องสะกดคาคนยุโรปที่เดินทางเยือนประเทศสยามในสมัยนั้นดังปรากฏในบันทึกหลายฉบับ (Farland, S.G.Mc., 1884 : 208) ดังนี้

...โดยหลักการ วัดเป็นสถานศึกษาเล่าเรียนสำหรับทุกคน แต่ในความเป็นจริง เด็กที่ยากจนและอาศัยอยู่ในชนบท ไม่มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน เพราะอาจารย์ผู้สอน(ภิกษุที่สอบได้)มีน้อย ชาวบ้านที่ยากจนหรืออยู่ห่างไกลไม่สามารถสนับสนุนบริจาคทานเลี้ยงพระ ได้อย่างเพียงพอและเด็กหลายคน

ก็ไม่อยากเรียน...

เดวิด วยอจ (Wyatt, D.,1966: 21) เสริมว่า ...เด็กทุกคนที่ศึกษาเล่าเรียนที่วัดจะเรียนรู้ตามความสามารถ, ความรู้ ความถนัดของเด็ก และตามวิธีการสอนของพระครูผู้สอน...

ดังนั้น เด็กชายที่ต้องการศึกษาเล่าเรียนจะฝากตัวเป็นลูกศิษย์กับ “พระครู” [พระภิกษุอาจารย์ที่เคารพนับถือที่จะเป็นอาจารย์ผู้สอน-ผู้วิจัย] รูปใดรูปหนึ่งในวัดที่ครอบครัวรู้จักหรือสนิทสนม และศิษย์ต้องอยู่ปรนนิบัติรับใช้พระครูด้วยความเคารพ ถ้าเป็น “เด็กไป-กลับ” [เด็กที่บ้านอยู่ใกล้วัด] พวกเขาจะเรียนและมีหน้าที่รับผิดชอบภารกิจและรับใช้พระเฉพาะเวลากลางวัน แต่ถ้าเป็น “เด็กวัด” [เด็กที่มาศึกษาเล่าเรียนและอยู่กิน พักอาศัยอยู่ประจำวัด-ผู้วิจัย] ซึ่งจะเป็นเด็กส่วนใหญ่ พวกเขาเป็นเหมือนผู้รับใช้พระครู ทำหน้าที่ช่วยเหลือพระ ติดตามพระเวลาออกไปบิณฑบาตตอนเช้า เตรียมอาหาร และปรนนิบัติรับใช้ ปัดกวาด เช็ดถู ตักน้ำ และทำความสะอาดภาชนะเครื่องใช้ในวัด และงานอื่นๆ พวกเขาต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบวินัยด้วยกิริยาอาการเคารพต่อพระครู และเชื่อฟังนบอบอย่างเคร่งครัด

วัดและอารามส่วนมาก จัดการเรียนการสอนในศาลาวัดเป็นแบบห้องโถงเปิดโล่งซึ่งปกติใช้เป็นที่พักปฏิบัติศาสนกิจอื่น ๆ และห้องคัมภีร์ วัดและอารามใหญ่จะจัดแบ่งสถานที่เป็นสัดส่วน มีหอสวดมนต์ หอฉัน ศาลาการเปรียญ กุฏิและวิหาร ซึ่งอาจใช้เป็นห้องเรียนก็ได้ ทั้งพระครูและ นักเรียนจะรวมกันในตอนเช้าหลังอาหาร นั่งบนพื้น บางที่อาจจัดแบ่งเป็นกลุ่มเล็ก ๆ รอบหอหรือศาลา มีกระดานชนวนและตั้งที่นั่งสอนและหนังสือ ตกแต่งประดับห้องด้วยต้นใบปาล์ม หลังจากหมอบกราบและไหว้พระครูแล้ว ลูกศิษย์จะทอบทวนบทเรียนของวันก่อนตามที่แต่ละคนได้รับมอบหมาย และทุกคนจะท่องตาม เสียงดังก้องไปทั่วบริเวณและบ้านใกล้เรือนเคียง สลับกับเสียงสำเนียงคำของพระครูที่สอน บางครั้งจะหยุดเพื่อเขียนลงในกระดานชนวน แล้วก็ท่องซ้ำใหม่จนจำได้ บางวันหรือบางโอกาสเมื่อเรียนจบตอนหนึ่งครูผู้สอนจะทดสอบ บางครั้งนาน ๆ ทีถ้ามีเด็กทำผิดกฎร้ายแรง เช่นทำกระดานชนวนตกแตก เดินข้ามหนังสือเรียน ขว้างดินสอชนวนทะเลาะเบาะแว้งกัน จะถูกทำโทษ โดยอาจโดนตี 3 ทีบ้าง 5 ที หรือ 10ทีบ้าง ด้วยไม้หวายของครู เป็นเสียงหวาย ดังแทรกจังหวะเสียงอ่านท่องหนังสือ แล้วเด็กๆก็จะท่องเสียงดังอีกรอบแล้วรอบเล่าเป็นจังหวะตามสำเนียงภาษาบาลีหรือบทเรียนผสมผสานกันดังก้องไปทั่วบริเวณอีกครั้งหนึ่งจนจบชั่วโมงเรียน

นอกจากนี้ คุณลักษณะสำคัญที่สุดของระบบการศึกษาแบบวัด คือเป็นการเล่าเรียนแบบอิสระ ไม่มีโครงสร้างแน่นอน (open and relatively unstructured) เด็กชายคนหนึ่งอาจเข้าเรียนตอนอายุใดก็ได้ แต่จะมีระเบียบหรือกำหนดรับนักเรียนเป็นศิษย์ เฉพาะในวันพฤหัสบดีตลอดปี และการศึกษาเล่าเรียนในวัดจะเป็นเวลาช่วงใดช่วงหนึ่งตามต้องการ ไม่มีกำหนดแน่นอน เช่น 2-3 สัปดาห์ 2-3 เดือน หรือตลอดชีวิต จะเข้าเรียนหรือลาออกเมื่อไรก็ได้ บทเรียนจะจัดให้ตาม

ความรู้ความสามารถของแต่ละคน และแผนการสอนเป็นแบบตามอัธยาศัย ไม่มีการจัดแบ่งชั้นหรือระดับการเรียน แต่บทเรียนจะมีเป็นชุดหรือตอนสั้นๆมากมายที่แต่ละคนจะเรียนจบตามความสามารถของตนเอง บางบทเรียนจบได้ภายในวันเดียวหรือหลายเดือน ส่วนใหญ่ในวัดทุกแห่งจัดการเรียนการสอนลักษณะดังกล่าวนี้ให้แก่เด็กทุกคนที่เข้ามาเรียนได้ฝึกฝนเป็นรายบุคคล

ภาวะความรับผิดชอบเกี่ยวกับการศึกษาเล่าเรียนของเด็ก พ่อแม่ ผู้ปกครอง เป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับเสื้อผ้าของลูก และบริจาคทานเลี้ยงพระตามกำลังและศรัทธา พระครูผู้สอนรับผิดชอบดูแลอบรมเด็กๆ ทุกคนที่เป็นลูกศิษย์ เน้นการให้การศึกษาอบรมเป็นอันดับแรก เป็นการสอนให้อ่านออกเขียนได้ และฝึกฝนหลักพระธรรมพุทธศาสนา อันดับรองลงมา คือการดูแลสุขภาพอนามัยและความเป็นอยู่ของลูกศิษย์ ส่งเสริมให้ลูกศิษย์ได้ศึกษาเล่าเรียนสูงขึ้น หลากหลายขึ้น ซึ่งอาจส่งไปศึกษาเล่าเรียนกับอาจารย์หรือสำนักที่มีชื่อเสียง หรือสนับสนุนให้บวชเป็นสามเณรหรือพระภิกษุ

หลักสูตรการศึกษาเบื้องต้นในวัด

หลักสูตรการศึกษาเบื้องต้นในวัด เน้นการอ่านออกและเขียนได้ การอ่านฝึกอ่านอักษรไทย ทุกคนต้องฝึกฝนอ่านให้ชัดถ้อยชัดคำและใช้สำเนียงที่ถูกต้อง มีอักษรพยัญชนะ 44 ตัว และสระวรรณยุกต์ 26 เสียงเป็นเครื่องช่วยวิธีการสอนออกเสียงแตกต่างกันไปตามสระและเสียง มีข้อยกเว้นบ้าง ฝึกจนนักเรียนสามารถอ่านออกเสียงได้ถูกต้องตามอักขระวิธี เขียนสะกดได้ ถูกต้องทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ใช้เวลาสั้นบ้าง นานบ้าง ผสมผสานกับการอบรมสั่งสอนตามหลักธรรมของพุทธศาสนา

ส่วนในช่วงฤดูฝน เด็กจะกลับบ้านเพื่อไปช่วยพ่อแม่ทำนา และเมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วจะกลับมาเรียนต่อ เด็กอาจฝึกฝนเองเพิ่มเติม ระหว่างช่วยงานในทุ่งนา แต่ถ้าพระครูมีความรู้ความสามารถด้านคิด คำนวณก็จะสอนให้ศิษย์ เมื่อกลับบ้าน เด็กๆจะต้องทบทวนฝึกฝนอ่าน เขียน บวก ลบ คูณ และหาร เมื่อกลับมาศึกษาเล่าเรียนใหม่ พระครูจะทดสอบและฝึกสอนจนสามารถใช้งานได้ พ่อที่จะทำงานรับราชการหรือรับจ้างเป็นเสมียน ร้านค้า บริษัท ห้างร้าน

การศึกษาที่เป็นแบบแผนประเพณีเกี่ยวกับอาชีพ และการทำงานทั้งเด็กและผู้ใหญ่ จะฝึกฝนวิธีการทำงานและอาชีพที่บ้านหรือหมู่บ้านของตน ในช่วงเวลาก่อนเกี่ยวข้าวและเวลาว่าง โดยศึกษาและฝึกฝนศิลปะวิชาจากผู้เชี่ยวชาญ หรือปราชญ์ชาวบ้าน หรือพ่อของตนในระหว่างวัน (the working day) ส่วนลูกขุนนาง ข้าราชการจะศึกษาเรียนรู้วิธีการทำงานรับราชการจากพ่อและญาติพี่น้อง ผู้ใดฝึกฝนได้ดีมีความรู้ความสามารถเด่นชัด จะมีโอกาสศึกษาเล่าเรียนจากพระภิกษุที่มีความรู้ความสามารถ จนมีโอกาสดำเนินเข้ารับราชการในตำแหน่งสูงๆ ได้

เด็กที่อยู่ประจำในวัดอาราม ไม่กลับไปบ้านช่วยทำงานในฤดูทำนา อาจมีโอกาสดูศึกษาเล่าเรียนบาลี และคัมภีร์เพื่อฝึกฝนเตรียมตัวบวชเป็นพระหรือฝึกอาชีพก็ได้

วัดและอารามใหญ่ ๆ ในกรุงศรีอยุธยา ได้แก่ วัดในเขตพระราชวัง จะเป็นสถานศึกษาที่มีหลักสูตรการสอนความรู้ทางศาสนาที่ลึกซึ้งและหลากหลายมากขึ้น เช่น ภาษา/อักษรขอม/เขมรที่เป็นภาษาที่ใช้จารึกคัมภีร์และศิลปะทางศาสนา วิชาประวัติศาสตร์ คาราศาสตร์ การแพทย์รักษาโรค ไวยากรณ์และวรรณคดี

อย่างไรก็ดี ประเทศสยามสมัยก่อน สตรีไม่ได้รับการศึกษาเล่าเรียนแบบชาย พวกสตรีจะฝึกฝนเรียนรู้เกี่ยวกับงานบ้านเรือน ช่วยเหลือแม่ของตน ในงานทุกอย่างทั้งงานหนักและงานเบา (Pallegoix, J.B., 1857 : 227) บันทึกไว้ดังนี้

...การศึกษาของเด็กหญิงเป็นการเรียนรู้วิธีการปรุงอาหารทำน้ำจิ้มทำขนม มวนยาสูบและใบพลู มีน้อยคนเรียนวิธีการเย็บปักถักร้อย จึงไม่นำแปลกใจที่เครื่องนุ่งห่มจะไม่เป็นแบบเย็บเป็นรูปทรงติดกันแบบปัจจุบัน แต่นิยมใช้เป็นแบบพาด สะพายหรือห่มกับตัวทั้งชายและหญิง เด็กหญิงจะออกไปเก็บไม้ฟืน เก็บผัก ตีข้าวและช่วยงานบ้าน ทุกเช้าบรรดาสตรีจะทำบุญตักบาตรพระและในวันพระ(3-4ครั้งต่อเดือน)จะนำดอกไม้ และของไปถวายพระที่วัด...

จะเห็นได้ว่า เด็กผู้หญิงที่เป็นลูกชาวบ้านเป็นคนทำงานเก่ง มีความสามารถในการช่วยพ่อแม่ทำงานในสวนและไร่นา และค้าขายในเรือลำเล็ก พายไปตามลำคลองอย่างชำนาญ จึงกล่าวได้ว่า การศึกษาของสตรีคือการฝึกช่วยเหลือและทำงานบ้าน ทำสวน ทำไร่นา และค้าขาย

ดังนั้น การศึกษาแบบวัดในกลางพุทธศตวรรษที่22/คริสตศตวรรษที่ 17 จึงเป็นโอกาสของชาย ที่จะสร้างความสำเร็จของชีวิต ที่จะศึกษาเล่าเรียนทั้งศิลปะวิทยาฝ่ายโลก และฝ่ายพระธรรมศาสนา โดยเน้นการปลูกฝังคุณธรรมหรือฝึกฝนจิตใจ ซึ่งเป็นสิ่งมีประโยชน์ เมื่อประเทศชาติประสบความลำบาก ขมขื่น หรือประสบภัยพิบัติ เพราะทำให้ประชาชนเป็นบุคคลที่มีความมานะ อดทนสูง ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค และยินดีเสียสละตนเพื่อส่วนรวมหรือประเทศชาติบ้านเมืองของตน

นอกจากนี้ จะเห็นว่าหลักสูตรการสอนแบบวัดเป็นหลักสูตรที่มีเนื้อหาสาระ ยืดหยุ่น ไม่มีโครงสร้างแน่นอน และมีเนื้อหาบทเรียนไม่มาก ก็จัดให้ตามความสนใจ หรือวัยของผู้เรียน ที่เน้นการศึกษาและเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง การลงมือปฏิบัติที่ชัดเจน ศึกษาความรู้แบบรูปธรรมและเรียนรู้เชิงอุปนัยเพื่อนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต อีกทั้งบรรยากาศในการเรียนการสอนเป็นบรรยากาศแบบสบาย ๆ กฎระเบียบวินัยไม่เคร่งครัดมากนัก ทำให้การศึกษาแบบวัดเป็นที่นิยมมากสำหรับประชาชนและถือเป็นธรรมเนียมที่ชาวไทยจะส่งบุตรชายเข้าเรียนในวัดเมื่อถึงวัยที่เหมาะสม

กล่าวโดยสรุป ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ศาสนา และการศึกษาารวมเป็น กระบวนการเดียวกัน ทุกคนได้รับการศึกษาอบรมฝึกฝนเรียนรู้จากวัด ทั้งด้านการศึกษาพระธรรม และศิลปะวิทยาการต่างๆ ดังนั้นเมื่อคณะมิชชันนารีได้จัดการศึกษาแบบยุโรปขึ้นในสมัยอยุธยา จึงเป็นนวัตกรรมทางการศึกษาในสมัยนั้น

ประวัติศาสตร์หน้าแรกของการศึกษาคาทอลิกในสังคมไทย

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ มิชชันนารีชาวโปรตุเกส คณะอาร์เมเนียนหรือ เนสโตเรียน ได้เข้ามาในประเทศไทยตั้งแต่ปี พ.ศ.2056/ค.ศ. 1513 และได้ตั้งหลักแหล่งพำนักที่ กรุงศรีอยุธยา ดังที่เรียกว่า “ค่ายโปรตุเกส” นครศรีธรรมราช (ละคร) ปัตตานี ภูเก็ต (Tenasserim) และสมุย(Mergui)พร้อมกับนักแสวงโชคที่เป็นพ่อค้าและผู้เชี่ยวชาญด้านปืนใหญ่(Bressan,L,2000 :1) มิชชันนารีชาวฮอลันดา มิชชันนารีชาวสเปนแห่งคณะคอมินิกัน ในปี พ.ศ.2109/ค.ศ.1566 คณะฟรังซิสกัน ในปี พ.ศ.2125/ค.ศ. 1582 คณะเยสุอิต ในปี พ.ศ.2150/ค.ศ. 1607 และคณะออกุสติน ในปี พ.ศ.2220/ค.ศ. 1677 มิชชันนารีชาวฝรั่งเศส ในปี พ.ศ.2205/ค.ศ.1662 โดยมีจุดประสงค์เพื่อ ติดตามอภิบาลคริสตชนที่เข้ามาอาศัยอยู่ในเขตประเทศไทย ต่อมาได้มีพ่อค้าและนักล่าอาณานิคม จากประเทศสเปน โปรตุเกส ฮอลันดา ได้เข้ามาค้าขาย ผสมผสานกับพวกมุสลิมจากประเทศตะวันออกกลางมากขึ้น มิชชันนารีได้ติดตามเข้ามามากขึ้นตามลำดับ แต่ภารกิจหลักของมิชชันนารีอยู่ที่ การเผยแพรศาสนาในประเทศจีน ญี่ปุ่นฟิลิปปินส์ มะละกา เวียดนาม และเขมร มากกว่าประเทศไทย

แต่ถึงกระนั้นประเทศไทยก็เป็นเป้าหมายหนึ่งของการเข้ามาของกลุ่มพ่อค้า ต่างชาติ และมิชชันนารี และนี่เองที่กระแสของการศึกษาคาทอลิกได้เริ่มก่อตัวขึ้น

การศึกษาคาทอลิกในสังคมสมัยอยุธยา ระยะเริ่มก่อตัว

การศึกษาคาทอลิกได้เริ่มมีบทบาทในการจัดการศึกษาสำหรับคนไทย ในสมัย อยุธยา รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2(พ.ศ. 2034-2072) เมื่อชาวโปรตุเกส ซึ่งเป็นชนชาติแรกของ ยุโรปที่ได้เดินทางเข้ามาในอาณาจักรอยุธยา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อค้าขาย ต่อมา เมื่อชาวโปรตุเกส ได้เข้ามาตั้งถิ่นพำนักอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเป็นเวลานาน และมีจำนวนมากขึ้น ทั้งทำการค้าขายและ รับราชการในด้านการทหาร การฝึกสอนทหารในการใช้อาวุธปืน และการทำสงครามช่วยเหลือ กองทัพอยุธยาในการสู้รบกับประเทศเพื่อนบ้านจนได้รับชัยชนะ ประชาชนโปรตุเกสจึงได้รับ พระราชทานที่ดินและให้ปลูกสร้างบ้านเรือนอาศัยได้อย่างถาวร เมื่อมีประชาชนโปรตุเกสอาศัยที่ ในดินแดนต่างประเทศที่ใด ตามธรรมเนียมปฏิบัติที่ถือเป็นภารกิจหน้าที่อย่างน้อยจะมีพระสงฆ์ คาทอลิกหรือบาทหลวงเดินทางมากับเรือทุกลำที่เดินทางออกจากยุโรป ทำหน้าที่อภิบาลดูแลชีวิต

จิตวิญญาณ และการปฏิบัติศาสนกิจของคนยุโรป บางครั้งจะมีบาทหลวงมาอภิบาลด้านศาสนกิจ และการอบรมสั่งสอนลูกหลานในดินแดนต่างประเทศ เป็นช่วงเวลาสั้น ๆ หรือหลายปี

ในขณะที่มิชชันนารีชาวโปรตุเกสได้พำนักอยู่ในกรุงศรีอยุธยา นั้น กลุ่มมิชชันนารีเหล่านี้ได้จัดตั้งสถานศึกษาสอนเด็กชายชาวโปรตุเกส เด็กชาวเวียดนามจากตังเกี๋ย โคชินไชน่า มาลัวร์และเด็กชาวจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศสยาม ได้แก่คนที่นับถือศาสนาคาทอลิก หรือบุคคลในสังกัดของตนและชาวบ้านที่สนใจ โดยสอนวิชาความรู้แบบยุโรป ใช้หลักสูตรการศึกษาตะวันตกที่มีแก่นเนื้อหาสาระเน้นการสอนด้านคุณธรรม และพระธรรมคำสอนทางศาสนา ในลักษณะไม่บังคับให้นับถือศาสนา และจากเอกสารประวัติศาสตร์บันทึกว่า ในระหว่างปี พ.ศ.2199-2202/ค.ศ. 1656-1659 มิชชันนารีแห่งคณะเยสุอิต ชาวอิตาลี เคาเซซีลี คือ บาทหลวงโทมัส เดอ วาลกัวร์เนรา(Fr. Thomas de Valguamera) ซึ่งเป็นบุคคลที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัย ปาแลร์โม และโรม (Palermo and Rome) ได้รวบรวม และจัดการสอนเด็กและผู้สนใจในบริเวณบ้านพักของตน ดำเนินการสอนในระบบโรงเรียน.(Manuscript letter from the Roman Jesuit Archives(ARSI), Jap.Sin.(Japonica-Sinensia) 162, 16r-17v.) และต่อมาได้จัดสร้างอาคารถาวรเป็นวิทยาลัยการศึกษา โดยได้รับการสนับสนุนทางการเงินจากชาวโปรตุเกสที่ร่ำรวยคนหนึ่งที่อพยพหนีมาจากมาเก๊า ชื่อ นายเซบาสเตีย แอนเดร ดา ปอนเต(Mr. Sebastiao Andre da Ponte) ที่อุทิศถวายเงินก้อนใหญ่จำนวน 12,000 สกูด (12,000scuds) ให้บาทหลวงวาลกัวร์เนรา (Fr. Valguamera) เพื่อก่อสร้างวิทยาลัยชื่อ du Savoir ซึ่งได้สร้างสำเร็จในปี พ.ศ.2204/ค.ศ. 1661 ตั้งอยู่ในบริเวณหมู่บ้านโปรตุเกสด้านทิศใต้ ซึ่งอยู่ในแถบตอนกลางเมืองอยุธยา ใกล้คลองขนาน 2 คลองทางตะวันตก ไม่ห่างจากกำแพงเมืองด้านเหนือมากนัก(Glanius,M., p.18) นับเป็นจุดเริ่มการศึกษาคาทอลิกครั้งแรกในกรุงศรีอยุธยา ในช่วงที่สองของทศวรรษที่ 1650 เป็นการจัดการศึกษาเฉพาะสำหรับชาวโปรตุเกส และชาวต่างชาติ แต่ก็เปิดสอนสำหรับคนไทยที่สนใจด้วย

อย่างไรก็ดี ในระหว่างนี้ กระแสการเผยแพร่ศาสนาของกลุ่มมิชชันนารียังคง หลังไหลเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียง และในปี พ.ศ. 2205/ค.ศ. 1662 คณะสงฆ์มิชชันนารีชาวฝรั่งเศส คณะมิสซังต่างประเทศแห่งกรุงปารีส ได้เดินทางเข้ามาในกรุงศรีอยุธยา ด้วยเหตุผลว่าไม่สามารถเดินทางเข้าไปในประเทศจีนและเวียดนามได้ตามเป้าหมายเดิม ประกอบกับเห็นว่าประเทศสยามในรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์ เป็นอาณาจักรที่เข้มแข็ง มีความสัมพันธ์อันดีกับประเทศเพื่อนบ้านทั้งใกล้และไกล เช่น ประเทศอินเดีย ประเทศจีน ประเทศอินโดนีเซีย ประเทศฟิลิปปินส์ ประเทศญี่ปุ่น ประเทศเขมรและประเทศลาว ฯลฯ รวมทั้งมีวัตถุดิบ สินค้าพื้นเมือง เครื่องเทศที่ดีมีคุณภาพสูง เป็นดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก ประชาชนมีวัฒนธรรมดีงาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีอิทธิพลไม่ตรี และต้อนรับมิตรประเทศที่มาเยือน ที่สำคัญคือประเทศสยามมีการติดต่อค้าขายกับประเทศต่าง ๆ มากมาย กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองท่าค้าขายที่สำคัญในย่านภูมิภาคนี้ กษัตริย์เป็นพ่อค้าคนกลางในการค้าขายกับต่างประเทศ สนใจแลกเปลี่ยนสินค้าพื้นเมืองกับอาวุธ

ยุทธโศภนและทหารเพื่อการป้องกันประเทศและแสนยานุภาพ เช่น ปืนใหญ่ เรือกลไฟและการสร้างกำแพงเมือง และผลิตภัณฑ์ทันสมัยจากต่างประเทศ ดังนั้น เมื่อมีการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า ประเทศสยามก็ต้องการคนฝึกสอนอบรมเกี่ยวกับการใช้อาวุธปืน การต่อสู้แบบตะวันตก การใช้เรือกลไฟ และการก่อสร้างประสาทราชวัง เป็นต้น ด้วยปัจจัยหลายประการที่กล่าว ทำให้คณะสงฆ์มิชชันนารีชาวฝรั่งเศสเข้ามาและพำนักอยู่ในกรุงศรีอยุธยา และได้จัดตั้งวิทยาลัยการศึกษา(General College) โดยพระบรมราชานุญาตจากสมเด็จพระนารายณ์ เพื่อจัดการศึกษาแบบยุโรปสำหรับคนพื้นเมือง และฝึกสอนอบรมคนพื้นเมืองให้เป็นพระสงฆ์คาทอลิก เพื่อทำหน้าที่อภิบาล และเผยแผ่คริสต์ศาสนาในประเทศไทย

สรุปได้ว่า การศึกษาจากต่างประเทศได้เริ่มต้นขึ้นในช่วงนี้ โดยมีวัตถุประสงค์เป็นการฝึกสอนคนให้รู้จักใช้สินค้า ใช้อาวุธในการต่อสู้และสงคราม การบำรุงรักษาและก่อสร้างกำแพงเมือง โดยมีมิชชันนารีเป็นที่ปรึกษาและผู้สอน รวมทั้งเป็นเหตุจากความสัมพันธ์ระหว่างประเทศคู่ค้าขายหรือเพื่อความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ . เพราะมิชชันนารีเป็นผู้มีความสามารถทางการเจรจาเชิงการทูต มีความเป็นกลางมากกว่าพวกพ่อค้าและนักล่าอาณานิคม ในขณะเดียวกันมิชชันนารีได้สั่งสอนอบรมคริสตชน ซึ่งส่วนมากเป็นคนต่างชาติหรือลูกครึ่ง จนถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์ จึงได้จัดการศึกษาอบรมสำหรับคนไทยอย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรก

การศึกษาคาทอลิก ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ระยะก่อตั้ง

การจัดการการศึกษาคาทอลิก ในสมัยอยุธยาโดยคณะมิชชันนารีต่างประเทศชาวฝรั่งเศส(Mission Etrangere de Paris : M.E.P.) ในปี พ.ศ.2208/ค.ศ.1665 คณะมิชชันนารีชาวฝรั่งเศสได้เดินทางเข้ามาในอาณาจักรสยาม เพื่อเผยแผ่คริสต์ศาสนา และได้รับพระบรมราชานุญาตจากสมเด็จพระนารายณ์สอนชาวคนไทย โดยจัดตั้งวิทยาลัยการศึกษา(General College) ที่บ้านปลาเห็ด และโปรดเกล้าให้เด็กไทยจำนวน 10 คน เป็นนักเรียนไทยรุ่นแรก ศึกษาเรียนรู้วิทยาการของชาวยุโรป(the sciences of Europe) อำนวยการสอนโดยพระสังฆราช ลัมแบร์ต เดอ ลา มอตต์(Bishop Lambert de la Motte)และคณะมิชชันนารี(Lambert de la Motte, 1665:16) หลักสูตรการศึกษา สอนเป็นภาษาลาติน ฝรั่งเศส และไทย(de la Motte, Letter Oct., 17, 1666)

ในปีแรกของการก่อตั้ง พระสังฆราชได้ก่อสร้างอาคารเรียนสำหรับนักศึกษาประมาณ 100 คน(de la Motte, Letter Oct., 17, 1667) แต่มีนักศึกษามากบ้างน้อยบ้าง เช่นในปี พ.ศ. 2247/ค.ศ.1704 มี 45 คน(de Cice, Letter, Mai, 31, 1704) ในปี พ.ศ.2250/ค.ศ. 1707 มี 12 คน และในปี พ.ศ.2251/ค.ศ. 1708 มี 30 คน และน้อยที่สุด 4 คน ในปี พ.ศ.2326/ค.ศ. 1783(De Cice, Letter, 1707; Magny, Letter, July 5, 1783) ซึ่งเป็นปีสุดท้ายที่เปิดการสอนในสยาม

ระบบการศึกษาวิทยาลัยการศึกษา (General College) จัดการศึกษาออกเป็น 3 ส่วนคือโรงเรียนเทววิทยา(A Theology School) จัดสอนปรัชญาและศาสนา โรงเรียนมนุษยศาสตร์(A Humanity School) จัดสอนเกี่ยวกับความรู้ด้านมนุษยวิทยา สังคม ประวัติศาสตร์ และความรู้วิทยาการทั่วไป และโรงเรียนขั้นปฐม(A Elementary School) จัดสอนเด็กที่ยังไม่มีพื้นฐานมาก่อนโดยใช้ภาษาลาตินและฝรั่งเศสเป็นหลัก ต่อมาได้จัดสอนเป็นภาษาไทย เมื่อมีครูคนไทยสมัครเป็นผู้ช่วยสอน อย่างไรก็ตาม มีนักศึกษาจากประเทศต่าง ๆ ในเขตภูมิภาคนี้เข้ามาศึกษาหลายเชื้อชาติ จากสถิติปี พ.ศ.2261/ค.ศ.1718(Documents Historique, 1920 : 66) แสดงว่ามีจำนวนนักศึกษาทั้งหมด 50 คน แบ่งเป็นคนไทย 14 คน เวียดนาม(ดั่งเก็ย) 26 คน จีน 7 คน และโคชินไชน่า 5 คน นอกจากนี้ยังมีนักศึกษาจากมาเลเซีย เบงกอล(เบงกาลี) อินเดีย ญี่ปุ่น และ คนต่างชาติ หรือลูกครึ่งที่ใช้ภาษาดัชท์ โปรตุเกส สเปน และฝรั่งเศส ลักษณะของวิทยาลัยการศึกษาจึงเป็นสถานศึกษานานาชาติที่จัดการสอนโดยใช้ภาษาลาตินเป็นภาษาหลัก และเป็นภาษาที่ใช้ในการศึกษาของยุโรปในยุคสมัยนั้น รวมทั้งเป็นภาษาสื่อการเรียนการสอนของสถาบัน

จุดประสงค์หลักของวิทยาลัยการศึกษา(General College) ที่คณะมิชชันนารีได้ก่อตั้งขึ้นคือ เป็นสถาบันสำหรับการฝึกอบรมพระสงฆ์คาทอลิก และจัดการศึกษาให้ความรู้วิทยาการสมัยใหม่และศาสนาแก่นักศึกษา ผู้สนใจ โดยจัดการศึกษาเป็น 3 ลำดับ คือ ระดับเบื้องต้น (Elementary school) ระดับล่าง (Lower school) เทียบเท่าระดับมัธยม และระดับสูง (Upper school) เทียบเท่าระดับอุดมศึกษา

การจัดการศึกษา กำหนดแนวทางจัดชั้นเรียนตามความเหมาะสมกับนักศึกษา โดยจัดแบ่งเป็นกลุ่มตามความสามารถ ตามภาษาหรือเชื้อชาติ เช่นรายงานในปี พ.ศ.2217/ค.ศ.1674 บันทึกลงแสดงว่าจัดชั้นเรียนเป็น 3 กลุ่ม (groups or classes) คือ

- 1 กลุ่มนักศึกษาโคชินไชน่าและเวียดนาม(Cochinchinese and Tonkinese) ฝึกสอนโดยบาทหลวงชาวฝรั่งเศส สอนพูด และอ่านภาษาลาตินให้คล่องแคล่วจนสามารถสื่อสารได้เหมือนกับนักศึกษายุโรป
- 2 กลุ่มนักศึกษา 20 คน จากจีน ญี่ปุ่น อินเดีย โปรตุเกส ฯลฯ ฝึกสอนโดยมิชชันนารีคณะฟรังซิสกัน ชาวโปรตุเกสสอนให้รู้จักและคุ้นเคยกับภาษา หรือเรียนภาษาเบื้องต้น ด้วยบทกวีนาพิธีกรรมและบทเพลง
- 3 กลุ่มนักศึกษาสยาม ซึ่งมีจำนวนมาก ต้องแบ่งออกเป็น 2 ห้องเรียนสอนโดยครูคนไทยที่สมัครมาช่วยสอนและอยู่ประจำกับคณะมิชชันนารีโดยได้รับความเห็นชอบจากภรรยา (Journal de la Mission, 1674 : 64)

การจัดการศึกษาและชั้นเรียน ใช้ระบบการศึกษาแบบฝรั่งเศส เป็นแนวการจัดการเรียนการสอนในสมัยนั้น จากการศึกษารายงานของคณะมิชชันนารี ปี ค.ศ.1718 ทำให้ทราบว่า

ระบบจัดการการศึกษาปี พ.ศ.2261/ค.ศ.1718 มีนักศึกษา 6 ชั้นเรียน จัดการเรียนการสอนตามลักษณะ และความสามารถของนักศึกษา หากชั้นเรียนใดมีจำนวนมาก จะแบ่งเป็น 2 ห้อง ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 : แสดง การจัดการศึกษาของมิชชันนารี สมัยอยุธยา ปี พ.ศ.2261/ค.ศ. 1718

ลำดับ	ระดับชั้น	ผู้เรียน /อายุ	การเรียนการสอน	ภาษาที่ใช้
1	ก้าวหน้ามาก	จบชั้นก้าวหน้า/ อายุ 20 ปีขึ้นไป	ศึกษาวิชาปรัชญา ศาสนา และวิชาอื่นทั้งหมดในระดับก้าวหน้า	ลาติน/ฝรั่งเศส/พื้นเมือง
2	ก้าวหน้า	จบชั้นพื้นฐานหรือปฐม /อายุ 18 ปีขึ้นไป	ศึกษาวิชามนุษยศาสตร์ และความรู้ทั่วไป เช่น Colloquia of Erasmus, Grammar of Pocquet, Bible ได้แก่ - หลักคำสอนของศาสนา - การวิเคราะห์ไคร์ตรอง ข้อคำสอนทางศาสนา และศีลธรรม - วิชาประวัติศาสตร์สากล - ภาษา และ ไวยากรณ์ลาติน	ลาติน/ฝรั่งเศส/พื้นเมือง
3	ระดับความรู้เหมือนลำดับ 2	อายุน้อยกว่าหรือ ประมาณ 16 ปี	เนื้อหาวิชาความรู้เหมือนลำดับ 2 แต่เรียนน้อยกว่า	ลาติน/ฝรั่งเศส
4	นักศึกษาจากต่างประเทศ	รอส่งกลับประเทศ	-ศึกษาแบบเรียนขั้นต้นหัดอ่าน และเขียนภาษาลาติน -เรียนความรู้ข้อคำสอนศาสนา	ลาติน/พื้นเมือง
5	นักศึกษาใหม่	ไม่ระบุอายุ	เรียนการอ่าน-เขียนตาม แบบเรียน -ประวัติข้อพระธรรมคำสอนของ Fleury -หนังสือแบบเรียนที่ใช้แปลจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาลาติน -ฝึกฝนเรียนภาษาลาตินเบื้องต้น ไม่นั้น ไวยากรณ์	ลาติน/ฝรั่งเศส
6	เตรียมพื้นฐานการศึกษา	อายุน้อยที่สุด	-สอน โดยให้ท่องจำทรวานา เพื่อฝึกอ่านให้คล่อง-คุ้นเคยกับภาษา	ลาติน/พื้นเมือง

การจัดการเรียนการสอน / วิธีการสอน

การจัดการศึกษาเป็นแบบฝรั่งเศส จัดแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ

1. การศึกษาระดับเบื้องต้น(Elementary level) จัดการเรียนการสอนหลักสูตรเนื้อหาเบื้องต้นเกี่ยวกับวิทยาการแบบตะวันตก วิชาต่างๆ และศาสนา

2. การศึกษาระดับล่าง(Lower level) จัดการเรียนการสอนขั้นสูงกว่าระดับพื้นฐานเบื้องต้น และใช้หลักสูตรเนื้อหาสาระเกี่ยวกับวิชามนุษยศาสตร์ และศาสนาที่กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

3. การศึกษาระดับสูง(Upper level) จัดการเรียนการสอนสำหรับผู้สำเร็จการศึกษาระดับล่าง เน้นสาระวิชาเกี่ยวกับปรัชญาอักษรศาสตร์ ประวัติศาสตร์และศาสนาชั้นสูง เป็นต้น สำหรับผู้ที่เตรียมตัวเป็นพระสงฆ์หรือบาทหลวง

ทั้งนี้นักศึกษาแต่ละระดับมีเสรีภาพที่จะศึกษาเล่าเรียน จะลาออกในช่วงใด หรือปีใดก็ได้

การจัดการเรียนการสอนใช้ภาษาละตินเป็นหลักในการศึกษา เช่นเดียวกับสถาบันการศึกษาตะวันตกในยุโรปสมัยนั้น ภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาที่ต้องใช้เป็นภาษาติดต่อสื่อสาร เนื่องจากคณะมิชชันนารีหรือผู้สอนหลักเป็นชาวฝรั่งเศส และใช้ภาษาท้องถิ่นของนักศึกษาแต่ละชาติ รวมทั้งภาษาไทยด้วย ซึ่งมีหลักฐานว่า พระสังฆราชลาโนได้จัดรวบรวมคำศัพท์หรือพจนานุกรมภาษาไทย ฝรั่งเศสและละติน และหนังสือไวยากรณ์ละตินและไทยแต่ต้นฉบับได้สูญหายไประหว่างเสียดังกรุงอยุธยาครั้งที่ 2 การเรียนการสอนเบื้องต้นเป็นการศึกษาทั่วไปขั้นมูลฐานและการเรียนภาษาละตินเพื่อให้พูดและเขียนได้คล่องเหมือนนักศึกษาในยุโรป ใช้เวลา 3 ปี

วิธีการสอนจัดตารางการเรียนเป็นรายวิชา กำหนดเวลาชั่วโมงเรียนแน่นอนในภาคเช้า และให้ทำงานในภาคบ่าย มีระเบียบปฏิบัติของนักศึกษาเป็นลายลักษณ์อักษรที่ทั้งผู้สอน และนักศึกษาไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามอำเภอใจ

หลังการเรียนการสอนมีการทดสอบเป็นประจำ และการสอบผ่านแต่ละวิชาในแต่ละภาคเรียน การสอบไล่ปลายปีเป็นการสอบแบบข้อเขียนและสอบปากเปล่า โดยใช้ระบบวิธีการแบบตะวันตก นักศึกษาจะได้หยุดเรียนในเดือนสุดท้ายสำหรับอ่านทบทวนสิ่งที่ได้เรียนมาทั้งหมดเพื่อเข้าสอบไล่(final examination) ผู้ที่สอบผ่านจะได้รับรางวัล การสอบจะสอบโดยคณะผู้สอบจำนวนหนึ่ง โดยมีพระสังฆราชหรือผู้ทรงคุณวุฒิ แกรับเชิญผู้สูงศักดิ์หรือนักการศึกษาสำคัญ หรือผู้อำนวยการวิทยาลัยทำหน้าที่เป็นประธานการสอบพร้อมกับผู้สอบอีกจำนวนหนึ่ง นักศึกษาแต่ละคนอยู่ต่อหน้าคณะผู้สอบ ซึ่งอาจมีผู้สนใจเข้าร่วมฟังได้ นักศึกษาต้องตอบคำถามตามเนื้อหาสาระที่ได้เรียนมาตลอดปี เป็นทั้งแบบท่องจำ เล่าเรื่องหรือแสดงความคิดเห็น วิจาร์ณ อธิบาย วิชาความรู้

หรือเรื่องราวของพระธรรมคำสอน และความรู้ที่ได้จากการศึกษาหนังสืออื่น ๆ และต้องสอบข้อเขียนทั้งแบบตอบคำถามและอธิบายเป็นความเรียงตามระดับความรู้ของแต่ละคน ผลการสอบและการแก้ไขคำตอบให้ถูกต้องจะรายงานให้พระสังฆราช ซึ่งทำหน้าที่ผู้อำนวยการวิทยาลัยทราบ

การประกาศผลสอบและพิธีมอบรางวัลในตอนปลายปีการศึกษา ตามแบบธรรมเนียมในประเทศฝรั่งเศส โดยจัดในวันฉลองสำคัญหรือวันอาทิตย์ ซึ่งจะเชิญคริสตชนพร้อมกับพระสงฆ์ทุกองค์มาร่วมพิธีเป็นเกียรติในพิธีมอบรางวัล ในวันพิธีมอบรางวัลพระสังฆราชจะเป็นประธาน มีพิธีการประกาศผลการเรียนของนักศึกษาแต่ละคน ประธานพิธีให้โอวาท อำนวยพรและมอบรางวัล พร้อมกับบรรเลงเพลงแสดงความยินดีด้วยกลองและเครื่องเป่าแตรมเป็ต ในบางโอกาสจะเชิญบุคคลสำคัญ เช่น ราชทูต เดอ โชมองต์ ซึ่งเดินทางมาอยุธยา มาเป็นประธานพิธีในปี ค.ศ.1685 (Roost, Letter, Nov., 5, 1718)

การจัดการศึกษาของวิทยาลัยการศึกษา(General College) จัดการสอนถึงระดับปริญญาเอก ตามแบบมาตรฐานการศึกษาของยุโรปในสมัยนั้น ด้วยหลักสูตรการศึกษาแบบเดียวกับที่จัดสอนในสถาบันการศึกษาหลายแห่งในทวีปยุโรป

ข้อสังเกตเกี่ยวกับการสอนแบบนี้คือ บางครั้งผู้ทำการสอบเป็นบุคคลแปลกหน้าหรือแขกแดนไกลที่ผ่านมายเยี่ยม หรือได้รับเชิญให้เป็นผู้สอบความรู้ของนักศึกษา เช่นผู้อำนวยการสามเณรลัยของคณะมิชชันนารีในประเทศฝรั่งเศส จากหลักฐานในปี พ.ศ.2227/ค.ศ. 1684 บาทหลวง เดอ ลีโอนเน (Fr.Lionne) บันทึกว่าพระสงฆ์เยสุอิตองค์หนึ่งปรารถนาเดินทางมายังสามเณรลัยที่กรุงศรีอยุธยาเพื่อทดสอบความรู้นักศึกษาแบบปากเปล่า (Oral examination or Quodlibet dissussion) จากบันทึกในปี ค.ศ. 1718 บอกว่ามิชชันนารีอื่น ๆ เช่น นักบวชจากกรุงมินดา พระสงฆ์ฝรั่งเศสกัน ชาวโปแลนด์ อดีตมิชชันนารีจากประเทศจีน และ นักบวชคณะคามิลโล่ ชาวอิตาลีและมิชชันนารีจากประเทศมองโกล ได้เดินทางมาเป็นผู้สอบนักศึกษาที่กรุงศรีอยุธยาเป็นเวลา 2 สัปดาห์ พวกเขาเดินทางมาจากสามเณรลัยมหาพราหมณ์ มีความพึงพอใจ และชื่นชมในความรู้ของนักศึกษาที่สามารถตอบได้ แม้เป็นคำถามที่ยากและน่าทึ่ง สนทน่สำหรับนักศึกษาและนักบวชในยุโรปด้วย (Roost, Letter, Nov., 5 1718) แสดงว่า มาตรฐานการศึกษาของวิทยาลัยการศึกษา (General College) อยู่ในระดับไม่ต่ำอย่างที่บางคนอาจคาดคิด เมื่อพิจารณาในสภาพแวดล้อมและเวลาในขณะนั้น และมากกว่าหนึ่งครั้งวิทยาลัยสามารถอยู่ในระดับที่ดีเทียบเท่ามหาวิทยาลัยมีชื่อเสียงในยุโรป ทั้งในด้านระเบียบวินัย ความเอาจริงเอจัง และวิชาการ (De Cice, Letter, January 3, 1718)

ตัวอย่าง ตารางเรียนของวิทยาลัยการศึกษา ที่อำนวยการโดยพระสังฆราชลาโม ใน ปี ค.ศ. 1680 (Roost, Letter, Nov., 5, 1718)

ตารางที่ 3: ตารางเรียนของวิทยาลัย The Regulae Seminaristarum Santi Josephi

ตารางเวลาเรียนในปี พ.ศ.2223/ค.ศ. 1680 *	
04.00 น.	ตื่นนอน
09.00 – 11.00 น	เรียน
15.00 – 17.00 น.	เรียน
วันพฤหัสบดี ศุกร์ และเสาร์ เป็นเวลาเรียนพิเศษส่วนบุคคล	
ตารางเรียน ในปี พ.ศ.2261/ค.ศ. 1718*	
05.00 น.	ตื่นนอน
05.30 น.	สวดภาวนา
06.00 น.	เรียนส่วนตัว
07.00 น.	มิสซา และอาหารเช้า หย่อนใจ
09.00 น.	เรียน(ในชั้นเรียน)
10.00 – 11.30 น	เรียนปรัชญา,มนุษยศาสตร์ และไวยากรณ์
11.30 – 12.00 น	ฝึกร้องเพลง
12.00 น.	อาหารเที่ยง พักผ่อนจนถึง 14.00 น.หรือ 15.00 น. ตามฤดูกาล
15.00 – 17.00 น.	เรียนวิชาประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ ฯลฯ
17.00 – 18.00 น	ทำงานด้วยมือ
18.00 น.	อาบน้ำ รับประทานอาหาร และภาวนาค่ำ เรียนส่วนตัว (ตามที่ต้องการ)
21.30 น	นอน พักผ่อน

* Roost, Letter, Nov., 5 , 1718

หมายเหตุ

ก. ตะเกียงไฟทุกจุดถูกตลอดคืน และผู้ดูแลจะเดินตรวจห้องนอนคืนละ 2-3 ครั้ง
ข. สิ่งที่น่าสนใจและแปลกใหม่ คือ หลักสูตรได้กำหนดให้ทำงานด้วยมือ เช่น
ขนดิน ขุดบ่อน้ำ ตั้งแต่เวลา 17.00 – 18.00 น. โดยระบุเหตุผล คือ

1) เป็นการออกกำลังกายและผ่อนคลายความเหนื่อยล้าจากการเรียนเป็น
เวลายาวในช่วงกลางวัน(Roost, Letter, Nov., 5, 1718)

2) นักศึกษาจากตักเกีย เมื่อจบการศึกษากลับไป "ไม่คุ้นเคยกับการทำงาน
ที่ใช่แรงงาน จึงต้องฝึกให้เรียนรู้ และมีทักษะพื้นฐานการทำงานออกแรง

3) วันอาทิตย์เป็นวันถวายแด่พระเจ้า ทุกคนจะร่วมพิธีมิสซา และ

ภาวนาในตอนเช้า และตอนบ่ายเป็นเวลาพักผ่อนยาว เริ่มจากเวลาบ่าย 3 โมง ถึงเวลาอาหารตอนค่ำ วันหยุดปกติเป็นวันพุธ หลังพิธีมิสซาประจำวันและอาหารเช้า นักศึกษาต้องใช้เวลาปะชุนเสื้อผ้า และดูแลจัดเครื่องใช้ส่วนตัวอื่นๆ ตอนบ่ายเป็นเวลาเดินเล่นออกกำลังในชนบท ใกล้แม่น้ำ ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีอากาศบริสุทธิ์ (Roost, Letter, Nov., 5, 1718)

4) ช่วงปิดภาคเรียน จะเป็นเดือนตุลาคมและพฤศจิกายน

5) ระเบียบของสถานศึกษาได้กำหนดการใช้การลงโทษทางร่างกายจะไม่ใช่สำหรับกรณีความผิดในการเรียน ยกเว้นกรณีความผิดหนัก เพราะการลงโทษด้วยการตี ซึ่งเป็นวิธีทำให้นักศึกษากลับและเกลียดการเรียน (Roost, Letter, Nov., 5, 1718)

จะเห็นได้ว่า การศึกษาแบบยุโรปจะเคร่งครัดในเรื่องของเวลาอย่างมากมีแบบแผน กิจกรรมประจำวันที่ตายตัว กิจกรรมต่างๆ เป็นสิ่งที่กำหนดขึ้นโดยผู้จัดการศึกษา นักเรียนต้องเรียนรู้ทั้งเรื่องพิธีกรรมและศาสตร์แขนงต่างๆ อย่างเป็นระบบ มีการกำหนดช่วงเวลาที่แน่นอน และแบ่งช่วงเวลาสำหรับการเรียนรู้อย่างเป็นกิจลักษณะในชั้นเรียน และการเรียนส่วนตัวอย่างชัดเจน

หลักสูตร (Curriculum)

หลักสูตรการเรียนการสอน มีการสอนศาสนาเป็นแกนสำคัญ หนังสือแบบเรียนพื้นฐานที่ใช้คือ พระคัมภีร์ ภาคพันธสัญญาเก่าและใหม่ และหนังสือจำลองแบบพระคริสต์ของโทมัส อา แคมปีส (St. Thomas a Kempis) เป็นหนังสือรำพึงฝึกจิตสมาธิ (De Cice, Letter. Dec., 8, 1715)

การเรียนการสอนวิชาปรัชญาและเทววิทยา เน้นเนื้อหาวิชาโดยสอนควบคู่กัน ส่วนหนังสือแบบเรียนอื่น คณะผู้อำนวยการสอนเป็นผู้พิจารณาเลือก มีดังนี้

1. The Grand Catechism ของ Montpellier เป็นหนังสือภาษาลาติน อธิบายข้อคำสอนธรรมล้ำลึกของศาสนา และแนวปฏิบัติ

2. Manuctra, Principia et Documenta Vitae Christianae เขียนโดยพระคาร์ดินัล Bona พิมพ์ในกรุงปารีส

3. Pugua Spiritualis (การฝึกจิต)

4. The Meditation of St. Augustine, St. Anselm, St. Bernard. (การรำพึงภาวนาของนักบุญออกัสติน นักบุญอังเซลม และนักบุญเบอร์นาร์ด)

5. The Confession of St. Augustine (คำสารภาพของนักบุญออกัสติน)

6. On the Duties of Ecclesiastics of St. Ambrose (หน้าที่ของพระศาสนจักร โดย นักบุญอัมโบรส)

7. Apologeticus of Tertullian (คำโต้แย้งของแตรตุเลียน)

8. Etc

หลักสูตรวิชาอักษรศาสตร์ จัดหนังสือเกี่ยวกับเนื้อหาสาระเกี่ยวผลงานที่เขียนเป็นภาษาลาติน ได้แก่

1. Commentaries of Caesar, Metamorphoses of Ovid, Rhetoric of Aristotle, Extracts from Cicero's Brutus, De Oratore, Epistles, the anthology of Virgil, Horace, Quintillian, Fabulae Aesopiae of Phaedrus, etc.

2. หนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ มีแผนภูมิ เชิงประวัติศาสตร์ บันทึกรากเหตุการณื พิมพ์โดย Cramoisy และแผนภูมิจากตำราเรียนของ P. Potau แผนที่ของภูมิศาสตร์โบราณ รวมถึงแผนที่ดาว แผนที่ทวีปยุโรป ทวีปเอเชีย ทวีปแอฟริกา และแผ่นดินศักดิ์สิทธิ์ แผนที่ประเทศพิเศษ เช่น อิตาลี โกล(ฝรั่งเศส) กรีซ และเอเชียน้อย(Asia minor) แผนที่เดินทางของนักบุญเปาโล แผนที่ของสภาศาสนาสัมพันธ์ที่แสดงความคิดกว้าง/อิสระของนักศึกษาในสมัยนั้น (LaunEAU, Letter, 29 October, 1692)

หนังสือเนื้อหาเกี่ยวกับวิชาวิทยาศาสตร์เป็นวิชาสอนในหลักสูตรวิชาคณิตศาสตร์ (Arithmetic) และเรขาคณิต (Geometry) มีการสอนตามสมควรในหลายโอกาส แต่มีความลำบากด้านหนังสือแบบเรียน เพราะไม่มีแบบเรียนเป็นภาษาลาติน มิฉะนั้นจึงต้องแปลจากภาษาฝรั่งเศสที่เขียนโดย Abbe Fleury เป็นภาษาลาติน

สิ่งที่น่าสนใจคือ วิธีการสอนที่มิชชันนารีใช้ภาษาลาตินเป็นภาษาหลักเพื่อให้นักศึกษาทุกคนที่เป็นคนหลายเชื้อชาติ ได้สามารถศึกษาอ่านหนังสือและฟังคำสอน คำบรรยาย การสอนในชั้นเรียนได้มากที่สุด ผู้สอนทุกคนรู้จักภาษาลาตินดี เพราะเป็นภาษาที่ใช้สอนในสถาบันการศึกษาชั้นสูงมากมายในทวีปยุโรปสมัยนั้น มิชชันนารีไม่ใช้ภาษาอื่น แม้จะใช้ภาษาฝรั่งเศสบ้างสำหรับอธิบายหรือสื่อสาร การจัดการสอนเช่นนี้เป็นแบบการศึกษาอบรมคลาสสิกที่เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางในยุโรปสมัยนั้น เด็กจะเข้าเป็นนักเรียนตั้งแต่อายุ 8 ปี ในตอนเริ่มแรกพวกเขาไม่รู้หนังสือ แม้แต่อักษร A B C นักเรียนจะเล่นกับเพื่อน ๆ ในอายุรุ่นเดียวกัน หลังจากเข้าเรียนได้ 1 – 2 เดือน แม้ว่าจะใช้ภาษาพูดต่างกัน เขาจะพูดภาษาลาติน โดยใช้ศัพท์ที่ได้เรียนมา เช่น เวลาที่พวกเขาทะเลาะกัน ดังนั้น บทเรียนแรกจะเป็นบทเรียนเกี่ยวกับศัพท์ภาษาลาติน ในระหว่างการเรียนปีแรกเด็กเล็กจะได้เรียนข้อประวัติพระธรรมคำสอนที่ได้แปลเป็นภาษาพื้นบ้านของพวกเขาและภาษาลาติน จบปีแรกเขาจะเรียนภาษาลาตินเพียงพอที่จะเข้าใจภาษาลาติน ยังไม่นับไววยากรณ์ ปีที่สอง พวกเขาจะเรียนกฎการผันคำนาม สรรพนาม คุณศัพท์ การกระจายกิริยาและหลักการแต่งประโยค วัยเด็กในช่วงอายุนี้ มีความจำดี สดใส พวกเขาจึงจำกฎไววยากรณ์ได้ภายใน 15 วัน (Pocquet, Letter, 7 December 1690)

แม้ว่าเขาจะไม่เข้าใจและใช้ได้อย่างถูกต้องทั้งหมด จึงมีการเขียน และพูดผิด ๆ ถูก ๆ เมื่อพวกเขาเติบโตขึ้นและฝึกฝนเพียงพอ ก็จะเข้าใจและใช้ไวยากรณ์ได้อย่างดี กว้างขวาง และลึกซึ้ง การเรียนไวยากรณ์เป็นวิชาความรู้ที่ต้องสอนแยกจากการเรียนภาษาละตินพื้นฐาน วิธีการสอนที่ประสบผลสำเร็จในการสอนเด็ก คือไม่มุ่งความถูกต้องมากเกินไป เพราะเด็กยังไม่สามารถแยกแยะได้ในวัยนี้ (Pocquet, Letter, 7 December 1690)

หนังสือที่ใช้สำหรับการเรียนภาษาละตินเลือกใช้แตกต่างกันไปใน ช่วงหลายปี หลักสูตรการสอนภาษาละตินเป็นเนื้อหาสาระวิชาที่ปรับจากแบบเรียน *The Apparat francais et Latin* by Perc Lebrun จากหนังสือแปลชื่อ *The Nouvelle methode pour apprendre avec facilite les principes de la langue latine* พิมพ์โดย Claude Thibout (Langlois, Letter, 30 November 1674)

จากรายงานปี พ.ศ.2235/ค.ศ. 1692 ได้เอ่ยถึงไวยากรณ์ โดย Despanterre, *The Grammaire generale, the Nouvelle methode* ที่มีแผนภูมิการกระจายกริยา และการผันคำนาม สรรพนาม และคุณศัพท์ ที่จัดพิมพ์โดย Juilly (Laneau, Letter, 29 October 1692)

จากบันทึกของ Pocquet ระบุว่ามีการสอนภาษากรีกและฮีบรู สำหรับนักศึกษา ระดับสูงบ่งบอกว่า “นักศึกษบางคนสามารถแปลภาษาฮีบรูได้ภายหลังจากเรียนไวยากรณ์ 15 วัน” (Pocquet, Letter, 7 Dec., 1690)

การจัดการศึกษาอบรมแบบคลาสสิกและวิชาการที่คณะมิชชันนารีกำหนดใช้ใน วิทยาลัยการศึกษา (General College) เป็นสิ่งที่ได้รับการยอมรับ และกล่าวถึงในกลุ่มนักเขียน วรรณกรรมคลาสสิก และเทววิทยาในสมัยนั้น นักศึกษานานาชาติมากกว่า 10 คนที่ศึกษาที่วิทยาลัย นี้ สามารถเรียนรู้ภาษาต่าง ๆ ได้ดีด้วยวิธีการสอนภาษาละตินของคณะมิชชันนารี จนสามารถใช้ สื่อสารและถ่ายทอดแลกเปลี่ยนความรู้กันได้ สิ่งสำคัญประการหนึ่งคือ การเน้นศึกษาภาษาละติน เป็นภาษาสำคัญของยุคสมัยศตวรรษที่ 17 คือ ภาษาละตินเป็นทั้งภาษาของศาสนาจักรคาทอลิก ภาษาสื่อสารของมิชชันนารีและคณะสงฆ์คาทอลิก เป็นภาษาทางการของการศึกษาวิชาความรู้ใน หมู่ปัญญาชนและสถาบันอุดมศึกษาหลายแห่งของยุโรป คือ สาขาวิชาเทววิทยา สาขาวิชาปรัชญา และศาสตร์ต่างๆ อย่างไรก็ตาม คณะมิชชันนารีก็ตระหนักถึงความสำคัญของภาษาไทย (สยาม) และ กรรมการในคณะอำนวยการสอนของวิทยาลัย มีคนที่รู้จักภาษาไทยและบาลีด้วย (Journal de la Mission, 1674 :64) และเป็นผู้สอนภาษาแก่สามเณรรวมทั้งสอนมิชชันนารีที่ยังไม่รู้จักภาษาไทย (Langlois, Letter, 9 November 1672) รวมทั้งพระสังฆราช (Andriueux, Letter, 26 October 1753)

พระสังฆราชลาโน ได้แปลหนังสือศาสนา และวิชาความรู้หลายเล่มเป็นภาษาไทย ภาษาพะโค และภาษาบาลี (Journal de la Mission, 1674 : 53; Bressan, L., 2000, 82-86)

ในระบบการศึกษาสมัยนั้น สัดส่วนวิชาคณิตศาสตร์ และวิทยาศาสตร์เป็นส่วน เล็กน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับแผนการสอนสาขาวิชาอักษรศาสตร์และภาษา

ข้อสังเกตเกี่ยวกับการศึกษาในยุคสมัยนั้นคือ วิทยาศาสตร์ยังไม่มียุทธศาสตร์สำคัญเท่ากับเทววิทยา ปรัชญาและอักษรศาสตร์ ดังนั้นมิชชันนารีจึงมุ่งความสำคัญของการศึกษาตามยุคสมัย และสามารถจัดการได้อย่างสำเร็จตามวัตถุประสงค์ แม้ว่าจะเป็นการจัดการศึกษาสำหรับคนตะวันออกที่มีความยุ่งยากในการศึกษาเชิงนิรนัย(Deductive Method) เพื่อเข้าใจความคิดแบบนามธรรมและหลักการทั่วไปของความรู้ต่าง ๆ แต่ถนัดการศึกษาความหมายแบบรูปธรรม และการทำงานร่วมกันอย่างเรียบง่าย ความสำเร็จดังกล่าวหมายถึงการคัดเลือกคน และการจัดการเรียนการสอนที่สอดคล้องกับความต้องการที่นักศึกษาสามารถศึกษาได้ (Roost, Letter, November, 5, 1718)

วิชาที่ต้องกล่าวถึงอีก 2 วิชาที่เน้นสอนในหลักสูตรคือ การขับร้องเพลงและความสามารถในการเขียนหนังสือ

บันทึกประวัติศาสตร์(Roost, Letter, November 5, 1718) เปิดเผยว่า เขาไม่พบผู้ที่ขับร้องเสียงดีที่เหมาะสมกับคณะขับร้องประสานเสียงแห่งเมืองโนตเชอร์ดาม (Notre Dame of Paris) แต่นักศึกษาก็นิยมชมชอบที่จะร้องเพลง และนำไปแต่งเป็นเพลงอบรมจิตใจ สอนศีลธรรมเพื่อนร่วมชาติได้

ความสามารถในการเขียนหนังสือ คณะมิชชันนารีพบว่านักศึกษาสามารถเขียนหนังสือตัวบรรจงได้ดี(Roost, Letter, November 5, 1718) มีหลักฐานว่า มีความต้องการคนเขียนหนังสือหรือสอนวิธีการเขียนหนังสือ เพราะวิทยาลัยไม่มีหนังสือแบบเรียนเกี่ยวกับวิชานี้

คณะมิชชันนารีทุกคนได้เห็นความสำคัญของวิทยาลัยการศึกษา(General College) อย่างมาก และจัดเป็นความสำคัญอันดับแรกของภารกิจทั้งหมด จึงทำให้วิทยาลัยการศึกษาเป็นองค์กรที่มีชีวิต โดยทุกคนได้อุทิศตนสอนประชาชน และนักศึกษาในทุกโอกาสที่จะทำได้แม้ว่าจะต้องสอนในคุกก็ตาม และพวกเขาได้รักษาวิทยาลัยให้ยืนยงยาวนานด้วยชีวิตที่ยังมีอยู่ (Mathon, Letter, 18 October 1775)

จากที่กล่าวมานั้น จะเห็นได้ว่าลักษณะเด่นของการศึกษาคาทอลิก ในยุคระยะก่อตัวนี้ อยู่ที่การมีโรงเรียนหรือวิทยาลัยการศึกษา ที่มีการจัดการศึกษาอย่างเป็นระบบตามแบบวิทยาลัยการศึกษาของยุโรป ทั้งในด้านหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอน กิจวัตรและกิจกรรมทางการศึกษาของผู้เรียน ซึ่งถือได้ว่าระบบการศึกษาในรูปแบบนี้ ได้กลายเป็นรากฐานของการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนในสังคมไทยในยุคต่อมา

การศึกษาคาทอลิกในสังคมสมัยอยุธยา ระยะรุ่งเรือง

ในปี พ.ศ.2228/ค.ศ. 1685 สามเณรและนักศึกษา 2 คน เป็นคนไทยคนหนึ่งชื่อนายแอนโทนี ปินโต และคนโคชินไชน่าอีกคนหนึ่ง ได้สอบผ่านวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกต่อพระพักตร์พระสันตะปาปาอินโนเซนต์ที่ 11 และพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส

การสอบวิทยานิพนธ์ครั้งที่ 2 เป็นการจัดขึ้นภายในพระราชวังที่กรุงศรีอยุธยา โดยมีทูตฝรั่งเศสคือ เซอร์ เดอ โชมองต์ และขุนนางผู้ใหญ่ 2 ท่านซึ่งเป็นผู้แทนสมเด็จพระนารายณ์ เป็นประธาน พร้อมกับผู้แทนชาวอังกฤษ คัท มัวร์และชาติอื่นๆ เป็นแขกเกียรติยศรับเชิญคณะผู้สอบเป็นผู้ที่ได้รับการคัดเลือกจากนักเทวศาสตร์ คือมิชชันนารีคณะเยซุอิต คณะยาโกบิน

คณะออคุสติเนียน คณะฟรังซิสกัน และคณะคอมินิกัน-ผู้เข้าสอบ (The candidate) คือ นายแอนโตนิโอ ปินโต(Antonio Pinto) คนไทยเชื้อชาติโปรตุเกส สามารถสอบผ่าน และตอบคำถามวิทยานิพนธ์ได้อย่างฉลาดปราศรัยเปรื่อง เป็นที่ชื่นชมของผู้ร่วมฟังการสอบโดยถ้วนหน้า หลังจากนั้นหกเดือน ปินโตได้เดินทางไปสอบวิทยานิพนธ์ที่มหาวิทยาลัยซอร์บอนน์ ณ กรุงปารีส

บันทึกของคณะมิชชันนารี(Journal de la Mission, 1685:178) ให้ข้อสังเกตว่า

*...บรรดาผู้ทรงคุณวุฒิ และปราชญ์ทั้งหลายแห่งกรุงปารีส ที่อยู่
ในที่ประชุมสอบวิทยานิพนธ์ของแอนโทนีโอ ปินโต รวมทั้ง
บรรดาสมณะจำนวนมาก ทุกคนยอมรับว่าคนสยามผู้นี้ มีความ
สามารถยอดเยี่ยมกว่านักศึกษาต่างชาติทุกคนที่ผ่านมา...*

หลังจากนั้น นายปินโต(Pinto) ได้เดินทางไปโรมพร้อมกับคณะทูตฝรั่งเศส และได้เข้าสอบปกป้องวิทยานิพนธ์ของเขาเป็นครั้งที่ 4 ต่อพระพักตร์พระสันตะปาปาอินโนเซนต์ที่ 11 และบรรดาสมณะทั้งหลายแห่งโรม ในวิทยาลัยเพื่อการเผยแพร่มความเชื่อ(College for the propagation of the Faith) ปินโตสามารถผ่านการสอบและได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการเป็นเอกฉันท์ว่าเป็นนักศึกษาต่างชาติคนแรกของวิทยาลัยเพื่อการเผยแพร่มความเชื่อ นับตั้งแต่ก่อตั้งมาที่มีความรู้ความสามารถที่ตีพิมพ์ที่สุคคณหนึ่ง(Documents Historique, Vol 1, 1920:187) พระสันตะปาปาอินโนเซนต์ที่ 11 ทรงประทับใจในปินโตที่เป็นคนฉลาดและเปี่ยมด้วยวุฒิภาวะ จึงได้ทรงประทานพระอนุญาตให้ปินโตบวชเป็นพระสงฆ์ได้ โดยได้รับข้อยกเว้นพิเศษเกี่ยวกับอายุขั้นต่ำสำหรับผู้ที่จะบวชเป็นพระสงฆ์ และเป็นการยกเว้นเช่นนี้ครั้งแรกนับตั้งแต่ก่อตั้งวิทยาลัยเพื่อการเผยแพร่มความเชื่อ

จากที่กล่าวจะเห็นได้ว่า ความสำเร็จของปินโต ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสำเร็จของคนไทย และการจัดการศึกษาคาทอลิกในสังคมไทยด้วย การที่ชื่อเสียงของปินโตได้แพร่หลายขจรไกลนั้นเท่ากับได้สร้างชื่อเสียงให้แก่ประเทศสยามเช่นกัน นักวิชาการประวัติศาสตร์คาทอลิก

เช่น บาทหลวงสุรชัย ชุ่มศรีพันธุ์ ได้ให้ความเห็นว่า ปินโตเป็นผู้เปลี่ยนทรศนะของชาวตะวันตกที่มีต่อชาวสยาม ดังที่ว่า

“เมื่อปินโตแสดงความสามารถและความรู้อย่างยอดเยี่ยมในบทวิทยานิพนธ์เรื่องการประสูติของพระเยซูเจ้า นำเสนอต่อที่ประชุมนักปราชญ์และพระสมณะทั้งหลาย อีกทั้งสามารถชี้แจงตอบคำถามและอธิบายได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน พวกฝรั่งก็ทั้งในความสามารถและรู้สึกได้ว่าคนสยามเป็นคนฉลาดหลักแหลมและมีสติปัญญา ไม่ได้โง่งอย่างที่คิด”

จึงอาจกล่าวได้ว่า ปินโต เป็น “สงฆ์พื้นเมือง” คนแรกที่มีชื่อเสียงมากที่สุดคนหนึ่งในสมัยนั้น ซึ่งยังผลให้เกิดการขยายการจัดการศึกษาคาทอลิกมากขึ้นในท้องถิ่นต่างๆ เพื่อสร้างพระสงฆ์พื้นเมืองคนไทยให้มากขึ้น ตลอดจนให้การศึกษาระดับประถมศึกษาและบริการแก่ประชาชนชาวสยามในด้านต่างๆ ด้วย

การขยายตัวของโรงเรียน

การจัดการศึกษาของคณะมิชชันนารี ไม่ได้จำกัดอยู่ที่วิทยาลัยการศึกษา (General College) ที่กรุงศรีอยุธยาเท่านั้น มิชชันนารีได้บริการรับใช้สังคมและจัดการศึกษาสำหรับเยาวชนชาวสยาม ด้วยวิสัยทัศน์ของการศึกษานานาชาติ ที่ต้องขยายการศึกษาออกไปให้ถึงประชาชนจำนวนมาก ในพื้นที่หรือท้องถิ่นทุกแห่งที่พวกเขาเดินทางไปถึง ด้วยเหตุนี้พวกเขาได้จัดตั้งโรงเรียนในบริเวณใกล้วัดในจังหวัดและมณฑลต่างๆ ที่มีศูนย์กลางหรือวัดคาทอลิกตั้งอยู่ ขณะเดียวกันภารกิจการเผยแพร่ศาสนาได้ขยายตัวออกไปในพื้นที่ต่างๆ ตามลำดับขั้นตอน มิชชันนารีได้จัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือเด็กชายและหญิงหลายแห่ง คือ ภาคใต้ ที่ภูเก็ตและตะนาวศรี ในปี ค.ศ.1671(Launay, 1920 :37) ภาคกลาง ที่ลพบุรี ในปี พ.ศ.2216/ค.ศ. 1673 (Launay,1920:31) และบางกอก(กรุงเทพฯ) ที่วัดแม่พระปฏิสนธินิรมล สามเสน ในปี พ.ศ.2217/ค.ศ.1674 ภาคเหนือ ที่พิษณุโลก ในปี พ.ศ.2218/ค.ศ.1675 ภาคตะวันออก ที่จันทบุรี ในปี พ.ศ.2250/ค.ศ. 1707 และในปี พ.ศ.2218/ค.ศ. 1675 ได้ย้ายวิทยาลัยการศึกษาไปที่บางกอกก่อนเสียดังกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2219/ค.ศ. 1676

การศึกษาของสตรี

การจัดตั้งคณะนักบวชหญิงหรือคณะชี(A community of nuns) เป็นงานส่วนหนึ่งในการจัดตั้งวิทยาลัยการศึกษา คณะนักบวชหญิงจะเป็นกลุ่มที่รับภารกิจหน้าที่สอนและฝึกอบรมเยาวชนหญิง ที่มีความจำเป็นเทียบเท่าการจัดการศึกษาอบรมเยาวชนชาย (De la Motte, Letter,

Oct., 1667) พระสังฆราช แลมแบร์ต เดอลา มอตต์ ได้วางแผนขอนักบวชหญิง 2 ใน 3 คณะนักบวชหญิงจากประเทศฝรั่งเศสมาฝึกหัดสตรี และก่อตั้งคณะนักบวชหญิงขึ้นเป็นคณะแรก (Langlois, Letter, June, 1671) ความคิดดังกล่าวนี้ท่านไม่ได้ปรึกษาคณะมิชชันนารี แต่ในปี พ.ศ.2215/ค.ศ. 1672 แผนการก่อตั้งคณะนักบวชหญิงได้เริ่มขึ้นในกรุงศรีอยุธยา ชื่อว่า “คณะรักไม้กางเขน” (Lovers of the Cross) ภารกิจสำคัญของคณะคือการทำงานดูแลวัด ช่วยเหลือพระสงฆ์และเป็นครูสอนเยาวชนหญิงและแม่บ้าน หลังจากได้รับการฝึกอบรมที่เหมาะสมแล้ว (Launay, 1920: 116) สองปีต่อมา ได้ก่อตั้งโรงเรียนสำหรับเยาวชนหญิงสองแห่งคือ ที่อยุธยาแห่งหนึ่ง และอีกแห่งหนึ่งที่เมืองตะนาวศรี(Launay, 1920 : 37,41) ซึ่งจัดการศึกษาแยกชั้นเรียน ชาย-หญิงไม่รวมกัน เพราะเป็นกฎของพระศาสนาจักรในสมัยนั้นที่กำหนดให้การจัดการศึกษาต้องแยกเพศชายและเพศหญิงไม่ให้เรียนร่วมกัน

ดังนั้น สิ่งหนึ่งที่เชื่อถือได้คือ มิชชันนารีจะจัดตั้งโรงเรียนหรือชั้นเรียนสำหรับเยาวชนสตรีและผู้ใหญ่ ในทุกแห่งที่มีคณะนักบวช “รักไม้กางเขน” นี้เป็นจุดเริ่มต้นการศึกษาสำหรับสตรีในประเทศไทย บรรดาผู้รับบริการจากคณะนักบวชหญิงนี้ประกอบด้วย ผู้สนใจศึกษาศาสนา ผู้ประกาศรับเป็นคริสตชนใหม่ สตรีคาทอลิก เยาวชนหญิงและแม่บ้าน ฯลฯ ทุกคนต้องการเรียนและฝึกฝนกับนักบวชหญิงเหล่านี้ (Garnault, letter, 8 July, 1798) บทเรียนและสิ่งที่ฝึกสอนแบ่งเป็นชั้นเรียนต่างๆ ตามความเหมาะสมของผู้เรียน สำหรับเยาวชนหญิง จะสอนให้อ่านเขียนหนังสือ ขับร้องเพลง เลขคณิตเบื้องต้น และการทำงานบ้าน ได้แก่ การทำขนม เย็บปักถักร้อย งานดูแลบ้าน สำหรับแม่บ้านหรือสตรีทั่วไป จะเป็นการฝึกดูแลบ้าน การเป็นแม่ที่ดีและภรรยาที่รู้จักหน้าที่และปกครองบ้าน ทุกชั้นเรียนจะมีการสอนข้อพระธรรมคำสอนและศาสนา(Documents Historique, vol., 2, 1920 : 337)

การรักษาพยาบาล

งานรักษาพยาบาล สุขภาพและแพทย์รักษาโรคภัยไข้เจ็บ เป็นภารกิจที่สามตามโครงการของพระสังฆราชแลมแบร์ต เดอ ลา มอตต์ ซึ่งมอบหมายให้มีผู้รับผิดชอบ และใส่ใจดูแลบริการคนยากจน และเป็นผู้มีความรู้ในการแพทย์และศัลยกรรม (De la Motte, Letter, Oct., 1667) ภารกิจนี้เกิดขึ้นในปี พ.ศ.2212/ค.ศ. 1669 ท่านได้มอบหมายให้บาทหลวงลาโน(Laneau) ผู้ซึ่งรับสืบตำแหน่งพระสังฆราชต่อจากพระสังฆราชแลมแบร์ต ในปี พ.ศ.2222/ค.ศ. 1679 บาทหลวงลาโนได้สำเร็จวิชาแพทย์และสามารถทำหน้าที่ดูแลรักษาคนป่วย ท่านทำงานรักษาพยาบาลประสบผลสำเร็จอย่างใหญ่หลวง เป็นที่ยอมรับว่าเป็นแพทย์ที่ชาญฉลาด ท่านได้รับเชิญให้ไปรักษาในพระราชวัง และบ้านของขุนนางหลายคน

บาทหลวงลาโนได้จัดตั้งโรงพยาบาลขนาดเล็ก อยู่ใกล้กับสามเณรลัย บริเวณค่าย นักบุญยอแซฟ ประกอบด้วยเตียงคนไข้ 3 – 4 เตียง และได้เพิ่มจำนวนการรักษาพยาบาลมากขึ้นในปีต่อ ๆ มา ในปี พ.ศ.2215/ค.ศ. 1672 มีคนไข้ภายใน 15 คน(Launay, A.,1920:18) ในปี พ.ศ.2221/ค.ศ. 1678 ได้แยกแผนกคนไข้ในชายและหญิง 20 – 30 เตียง และมีคนไข้นอกมารับการรักษาวันละ 200 – 300 คน (Gayme, Letter, 11 Nov., 1678)

โรงพยาบาลดังกล่าวจึงเป็นสถานพยาบาล และบริการสาธารณสุขแผนใหม่แห่งแรกในประเทศไทย บาทหลวงลาโนได้เปิดบริการรักษาพยาบาลและการผ่าตัด (ศัลยกรรม) ทั้งคนไข้นอกและคนไข้ใน “แบบให้เปล่า” คือไม่คิดค่ารักษาพยาบาล ซึ่งเป็นบริการสังคมที่เป็นที่ประทับใจประชาชนและข้าราชการไทยในสมัยนั้นมาก

ปี พ.ศ.2225/ค.ศ. 1682 พระสังฆราชลาโนได้ตัดสินใจว่า มิชชันนารีทุกคนในอยุธยาต้องรับการศึกษา และการอบรมเกี่ยวกับการแพทย์และรักษาพยาบาล เพื่อทำหน้าที่ช่วยเหลือเปลี่ยนเวรดูแลผู้ป่วย และสังเกตการณ์ในกรณีผ่าตัดผู้ป่วยทุกเช้าในโรงพยาบาล เช่นเดียวกันบรรดากินิจจะได้รับการฝึกหัด และทำหน้าที่ดูแลพยาบาลผู้ป่วยประจำวันด้วย เพราะมีการแบ่งแผนกผู้ป่วยหญิงและชาย อย่างเป็นสัดส่วน ซึ่งเป็นแนวปฏิบัติที่เพิ่งเริ่มต้นในสมัยนั้น

การทำงานด้านรักษาพยาบาล เป็นการบริการด้านสาธารณสุข และเป็นภารกิจที่ฝึกสอนเป็นแพทย์และพยาบาลตามแบบแผนของยุโรป พระสังฆราชลาโนปรารถนาดำเนินการตามแผนการที่ต้องการให้เป็นโรงพยาบาลขนาดใหญ่ แต่ไม่สามารถทำได้สำเร็จเหมือนกับโรงพยาบาลในกรุงปารีส ชื่อ “the Hotel-Dieu in Paris” เพราะขาดการสนับสนุนทรัพยากรและบุคลากรอย่างเพียงพอ(Duchesne, letter, 13 November, 1682) แต่อย่างไรก็ตามกิจการโรงพยาบาลได้รับการฟื้นฟูและประสบผลสำเร็จช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยมีมิชชันนารีในสมัยนั้น (Pallagoix,1854 : 67)

ในปี พ.ศ.2225/ค.ศ. 1682 เกิดการระบาดของโรคไข้ทรพิษ และฝีดาษระบาดขึ้นในกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนารายณ์ได้พระราชทานเรือ 2 ลำ และฝีพาย 10 คน เป็นพาหนะช่วยเหลือพามิชชันนารีไปเยี่ยม และรักษาผู้ป่วยตามบ้านริมคลองและแม่น้ำ โดยให้หมอล่วงติดตามไปด้วย เพื่อให้ความมั่นใจแก่ผู้ป่วยในการรับการรักษาพยาบาลจากหมอชาวฝรั่งเศส พร้อมกับมีพระกระแสรับสั่งให้ผู้ป่วยทุกคนรับยาที่พระสงฆ์มิชชันนารีชาวฝรั่งเศสสั่งให้รับประทานเป็นการรักษาโรค(Launay,A, 1920: 43) เมื่อโรคระบาดยุติแล้ว พระสังฆราชลาโนได้รับพระราชทานเก้าอี้ทองคำตัวหนึ่งจากพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งมิชชันนารีได้ใช้เป็นอาสนะของพระสังฆราชในอาสนวิหารหรือวัดพระสังฆราชด้วย (Documents Historique, vol, 1 1920:67; วิกตอร์ ลาเกอร์, 2539 :14)

การพิมพ์ (Printing Press)

บาทหลวงแลงกลัวส์ (Father Langlois) ได้ติดต่อส่งเครื่องพิมพ์นำเข้าจากฝรั่งเศสพร้อมกับช่างพิมพ์ เพื่อพิมพ์เอกสารและข้อพระธรรมเป็นตัวอักษรภาษาไทย แต่เนื่องจากไม่มีช่างพิมพ์ที่ชำนาญจัดทำแม่พิมพ์ตัวอักษรไทย (Langlois, Letter, November 30, 1674) คณะมิชชันนารีจึงต้องพิมพ์โดยใช้ตัวอักษรโรมันและใช้สระกับริวรรณยุคเก่ากับเสียงสูงต่ำ ตามแบบตัวพิมพ์ภาษา เวียดนาม(Quoc Ngu) มีการจัดพิมพ์หนังสือบันทึกมากมายเกี่ยวกับศาสนา หนังสือไวยากรณ์และพจนานุกรม ที่จัดทำและเรียบเรียงโดยพระสังฆราชลาโน

เอกสารส่วนใหญ่สูญหายไปในช่วงเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 แต่มิชชันนารีได้รื้อฟื้นการพิมพ์และจัดพิมพ์หนังสือ เอกสารต่าง ๆ ขึ้นใหม่ สมัยรัตนโกสินทร์ในปี พ.ศ.2337/ค.ศ. 1794 ด้วยตัวอักษรโรมันแบบภาษาเวียดนามหรือ Quoc Ngu ที่ใช้พิมพ์หนังสือเวียดนาม ซึ่งบาทหลวง Alexandre de Rhodes สงฆ์คณะเยซุอิต เป็นผู้ประดิษฐ์ขึ้นประมาณปี พ.ศ.2193-2196/ค.ศ. 1650 -1653 ต่อมาได้พัฒนาเป็นตัวอักษรไทยด้วยความพยายามของบรรดามิชชันนารีโปรเตสแตนต์ (Eliza Jones, 1853:126; Dean, letter, Jan 10, 1831; Frakfurter, 1906, 52-72, 1907:28-32; Petithuguenin, 1912 : 1-5) และคนไทยเอง (ABCFM : 28th Annual Report, 1837 : 84) ในตอนแรกยังไม่สามารถลงเครื่องหมายกำกับเสียงได้เหมาะสม แต่ก็ทำได้สำเร็จในเวลาต่อมา (Journal of Siam Society, 1912 ๗ 1-10) ในปี พ.ศ.2378/ค.ศ. 1835 พระสังฆราชปัลเลอกัว (Pallegoix) ได้จัดพิมพ์หนังสือพระธรรมคำสอน หนังสือภาวนา พระคัมภีร์ ชีวประวัตินักบุญ บทเพลงพิธีกรรม พจนานุกรม และหนังสือเกี่ยวกับการศึกษาอื่นๆ เป็นตัวอักษรภาษาไทย (Pallegoix, 1854 : 304) การพิมพ์จึงมีคุณภาพดีขึ้นตามลำดับ

การไปศึกษาต่างประเทศ

มิชชันนารี ได้ส่งคนไทยไปศึกษาต่อที่ประเทศฝรั่งเศสสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ในปี พ.ศ.2227/ค.ศ. 1684 จากบันทึกทางประวัติศาสตร์ไม่ได้ระบุว่าใครเป็นผู้คิด แต่ปรากฏชัดเจนว่า คณะมิชชันนารีได้เป็นผู้ฝึกและเตรียมคนที่จะไปศึกษาต่อทั้งหมด สมเด็จพระนารายณ์ได้ทรงเห็นชอบส่งคนไทย 6 คน เดินทางไปศึกษาต่อ โดยเดินทางร่วมกับคณะทูตไทยชุดที่สองที่เดินทางไปประเทศฝรั่งเศส พระสังฆราชลาโนได้กำชับบาทหลวงวาเชท์ และบาทหลวงปาโกต์ (Fr. Vachet and Fr. Pascot) มิชชันนารีที่ได้เดินทางพร้อมกับนักศึกษาเหล่านี้ ให้ฝากและหาบ้านพักกับครอบครัวที่มีศรัทธาต่อพระเจ้าและดูแลป้องกันพวกเขาจากเพื่อนที่มีพฤติกรรมไม่ดี ให้พวกเขาได้ศึกษาฝึกฝนเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการก่อสร้างน้ำพุ สะพานสำหรับวางท่อน้ำ และศึกษาเพื่อเป็นสถาปนิกและช่างเจียรนัยเพชรพลอย ฯลฯ

หลังจากนั้น สมเด็จพระนารายณ์ได้ส่งคณะนักศึกษาชุดที่สองไปกับคณะทูตไทยที่เดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศส ชุดที่สาม ในปี พ.ศ.2229/ค.ศ. 1686 กลุ่มนี้ได้ศึกษาที่วิทยาลัย Louis le Grand หรือสถาบันอาชีวศึกษาอื่น(Launay,A, 1920 : 65) จากบันทึกในหอเก็บเอกสารสำคัญ (the archives) ของคณะมิชชันนารีต่างประเทศ มีจดหมายของบาทหลวงตีแบร์จ ลงวันที่ 17 เมษายน พ.ศ.2230/ค.ศ. 1687 ประกาศว่า บาทหลวงชาร์โมต์ (Father Charmot) ได้โปรดศีลล้างบาปแก่คนสยาม 12 คน ในวัดนักบุญซุลปีเซ (St. Sulpice) ในกรุงปารีส ในปี พ.ศ.2230/ค.ศ. 1687 ผู้รับพิธีศีลล้างบาปทุกคนมีเจ้าหน้าที่ตำแหน่งหน้าที่สูงในกรุงปารีสเป็นบิดาอุปถัมภ์และมารดาอุปถัมภ์ (godfathers and godmothers) มีรายนามดังนี้ กาย (Gage) ช่างเคลือบลงยาทอง คูอิ่ง (Duan) สถาปนิก ดังนี้แสดงว่า นักศึกษาเหล่านี้ประสบความสำเร็จในการศึกษาและเป็นผู้นำร่องให้คนไทยอีกมากมายไปศึกษาต่อต่างประเทศมากขึ้นทั่วโลก มิใช่แต่ประเทศฝรั่งเศส

สรุปได้ว่า การศึกษาคาทอลิกในยุคสมัยสมเด็จพระนารายณ์ได้ทำหน้าที่ตอบสนองต่อสังคมไทยในหลากหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นการก่อตั้งโรงเรียนในท้องถิ่นต่าง ๆ การประสบความสำเร็จในการจัดการศึกษาและฝึกอบรมเยาวชน การขยายการศึกษาสู่ประชาชนอย่างทั่วถึงทั้งชายและหญิง การให้บริการทางสังคมในด้านต่างๆ เรียกได้ว่า ยุคสมัยนี้เป็น “ยุคทองของการศึกษาคาทอลิก” ก็ได้ ดังที่ภราดาเบอร์นาร์ด เวิร์ธ (Bernard Wirth) กล่าวถึงความรุ่งโรจน์ของการศึกษาคาทอลิกในยุคนี้ว่า

... นับแค่ผลงานของท่านพระสังฆราชลาโนเฉพาะที่เป็นหนังสือก็เป็นตัวอย่างที่เด่นชัดแล้ว เพราะท่านได้สร้างผลงานไว้มากมาย มีหนังสือถึง 26 เล่ม ซึ่งท่านเขียนและแปลหนังสือละตินเป็นภาษาไทย ภาษาไทยเป็นภาษาละติน ภาษาบาลี ภาษาพะโค เช่น การแปลหนังสือพระคัมภีร์ที่แปลเป็นภาษาไทย หนังสือเกี่ยวกับศาสนาคริสต์ ท่านยังเขียนหนังสือเกี่ยวกับศาสนาพุทธโดยตรงด้วย บอกให้มิชชันนารีรู้ว่า จะเข้าใจคนไทยก็ต้องเข้าใจศาสนาพุทธที่คนไทยนับถือ เมื่อเข้าใจแล้วก็ค่อยพูดถึงศาสนาคริสต์และยังแปลหนังสือเกี่ยวกับไวยากรณ์ไทยเพื่อให้มิชชันนารีได้เรียนรู้ภาษาไทยเพื่อนำไปใช้อีกด้วย เรียกได้ว่าสิ่งที่ท่านทำนั้นก็ปฏิบัติตามนโยบายของโรมที่เน้นให้ปรับตัวเข้ากับท้องถิ่น...

อย่างไรก็ดี ในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ การศึกษาคาทอลิกก็ต้องเผชิญกับปัญหาของการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองในยุคนี้ ซึ่งได้ส่งผลให้การศึกษาคาทอลิกเข้าสู่สภาพชะงักงันทางการจัดการศึกษา

การศึกษาคาทอลิกในสมัยอยุธยา ระยะเสื่อม

ตลอดรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ การศึกษาคาทอลิกได้เติบโต และแพร่ขยายกิจการไปอย่างมาก การที่บาทหลวงหรือกลุ่มชาวคริสต์คาทอลิกได้มีบทบาทในการจัดการศึกษาอย่างเป็นทางการแก่ประชาชนชาวสยามมากขึ้น เป็นเพราะพระมหากษัตริย์ทรงให้การยอมรับกลุ่มชาวคริสต์คาทอลิกและมีชนชั้นนารีอย่างเปิดเผยและทรงให้การอุปถัมภ์ด้วยเห็นประโยชน์ทางการเมืองการปกครอง แต่ถึงกระนั้น กระแสการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่ความเสื่อมของการศึกษาคาทอลิกในยุคนี้ก็เริ่มก่อตัวและปรากฏเด่นชัดในบันทึกหลายฉบับ เช่น การที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงให้เกียรติยกย่องมิชชันนารีและสนพระทัยในคำสอนศาสนา และมีการปราบกบฏพระสงฆ์ไทยกับการรับสั่งให้ปิดวัด หรือการที่ “ฟอลคอน” เสนาบดีคนโปรดของสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งมีอำนาจมากในทางการเมืองการปกครองในสมัยนั้น และยังมีบทบาทเป็นผู้นำประชามชาวคริสต์คาทอลิก ได้ใช้อำนาจที่มีในการกดขี่บีบบังคับขุนนางไทย ประชาชน ตลอดจนพระสงฆ์ในพุทธศาสนา การที่ขุนนางไทยมองว่ากลุ่มชาวคริสต์คาทอลิกพยายามดึงคนเข้ารีต เปรียบเสมือนการเสี้ยมกรงให้กับคนต่างชาติเป็นต้น ล้วนเป็นชนวนให้เกิดความไม่พอใจในหมู่คนชาวสยาม จนเกิดการรวมตัว และลุกขึ้นปฏิวัติรัฐประหาร โดยการนำของพระเพทราชา ซึ่งหลังการปฏิวัติครั้งนี้ มีการกวาดล้างคณะบาทหลวงต่างชาติ รวมถึงการปิดสถานศึกษาวิทยาลัยต่างๆ ของกลุ่มมิชชันนารีด้วย และหลังจากยุคนี้ การศึกษาคาทอลิกในสังคมไทยก็เสื่อมลงไปตามลำดับ จนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 ซึ่งพอจะสรุปเหตุการณ์สำคัญๆ ได้ดังนี้

ปี พ.ศ. 2231 สมเด็จพระนารายณ์ประชวรหนัก พระเพทราชาและคณะไม่ประสงค์ให้ฟอลคอนยกพระปิยะให้ขึ้นครองราชย์ ได้ทรงก่อการปฏิวัติรัฐประหาร และตั้งจับฟอลคอนต่อมาสำเร็จโทษประหารชีวิตในช่วงเวลาที่ยากข้างต้นฟอลคอนได้เรียกนายพลเคฟาร์ช มาวางแผนป้องกันและอารักขา แต่เมื่อพระเพทราชาได้ทรงขึ้นเสวยราชย์แล้ว ได้รับสั่งจับพลพรรคของฟอลคอน และบุตรสองคนของนายพลเคฟาร์ชไว้เป็นประกัน ส่วนนายพลเคฟาร์ชได้หนีไปหลังจากแตกตัวประกันแล้ว พร้อมกับจับขุนนางไทยเป็นตัวประกันด้วย พระสังฆราชลาโนที่รับเป็นนายประกันให้กับพวกของนายพลเคฟาร์ช จึงถูกรุมประหัตประหารและจับขังคุกที่กรุงศรีอยุธยา พร้อมกับมิชชันนารีคนอื่น ๆ อีก 5 คน

วัดใหญ่น้อยที่กรุงศรีอยุธยา ลพบุรี บางกอก พิษณุโลกและสุโขทัยถูกปล้น และทำลาย เช่นเดียวกับสามเณราลัยนักบุญยอแซฟและสามเณราลัยที่ตำบลมหาพราหมณ์ได้ถูกทำลายเหลือแต่กำแพงเท่านั้น ในเวลาเดียวกัน มิชชันนารีถูกจำกัดสิทธิไม่ให้ออกไปทำงานนอกนครหลวง

ปี พ.ศ. 2231 พระสังฆราชลาโนได้รับการปล่อยตัวจากคุก หลังจากถูกขังอยู่ในคุกเป็นเวลา 21 เดือน แต่ในปี พ.ศ. 2228-9 ได้เกิดโรคไข้ทรพิษระบาดอีก ทำให้ผู้คนล้มตายเป็นอันมาก ส่วนใหญ่เป็นเด็ก ประมาณ 80,000 คน พระสังฆราชลาโนได้ทรงกราบทูลแนะนำมาตรการบาง

อย่างเพื่อต่อสู้กับโรคระบาดนี้ พระมหากษัตริย์ได้ประกาศพระราชกฤษฎีกาสั่งให้ประชาชนปฏิบัติตามคำแนะนำของท่าน ต่อมาในปี พ.ศ. 2239 ท่านได้ถึงแก่กรรมภาพ ปี พ.ศ. 2256-2261 พระสังฆราชเคอซีเซและบาทหลวงอันเดร รุสต์(Roost) ได้มารื้อฟื้น และพัฒนาสามเณรลับขึ้นใหม่ จนมีสภาพดีดั้งเดิมและเจริญขึ้นมา จนท่านกล่าวขบถว่า “การรื้อฟื้นสามเณรลับจนอยู่ในสภาพปัจจุบัน เราถือว่าเป็นสิ่งที่ประเสริฐยิ่งกว่าสุวรรณ และบุณราคัมเสียอีก” ในปี พ.ศ. 2261 รายงานประจำปี บันทึกว่า “มีสามเณร 50 คน เป็นคนไทย 14 คน ดั้งเกี่ย 25 คน โคชินจีน 5 คน และจีน 7 คน” ต่อมาสุขภาพของบาทหลวงรุสต์เสื่อมโทรมลงมาก จึงต้องเตรียมหาผู้มาทำหน้าที่แทน อย่างไรก็ตาม (วิกตอร์ ลาร์เก, 2539 : 47) พระสังฆราชเคอซีเซ ได้เขียนหนังสือถึงคณะกรรมการบ้านเณรที่กรุงปารีสว่า

“โปรดหาคนที่สำเร็จปริญญาตรีหรือปริญญาโทจาก มหาวิทยาลัยกรุงปารีส ที่มีนิสัยใจร้อนรอนอยากให้คนต่างศาสนา กลับใจ เหมือนอย่างบาทหลวงรุสต์นี้เกิด จะเป็นของขวัญแก่ชาว ตะวันออก มีค่ายิ่งกว่าเพชรพลอยและภาพพระบายสีทั้งหมด...”

หลังจากนั้น มิชชันนารีลดน้อยลง ไม่สามารถดูแลสามเณรลับได้เต็มที่ และมีการเปลี่ยนแปลงย้ายสถานที่ไปมาระหว่างอยุธยากับมหาพราหมณ์ ทำให้การศึกษาไม่เจริญก้าวหน้า จำนวนสามเณรลดน้อยลงอยู่ระหว่าง 20 ถึง 35 คน

ปี พ.ศ. 2273 หรือ ปี ค.ศ. 1730 อัครเสนาบดีได้ประกาศในนามพระเจ้าแผ่นดินว่า

1) ไม่ให้เขียนหนังสือคาทอลิกเป็นภาษาไทยและบาลี 2) ไม่ให้ประกาศศาสนาคาทอลิกแก่คนไทย มอญ และลาว 3) ไม่ให้ชักชวนคน 3 ชาติเข้ามานับถือศาสนาเป็นอันขาด 4) ไม่ให้โต้แย้งศาสนาไทย ซึ่งได้จารึกไว้บนแผ่นหินมาวางที่หน้ามุขหน้าประตูเข้าวัด ที่อยู่ติดกับสามเณรลับนักบุญ ยอแซฟ และในช่วงเวลาดังแต่ปี พ.ศ. 2239 มิชชันนารีได้ลดน้อยลงตามลำดับ บางคนได้หนีออกจากประเทศไป และไม่มีมิชชันนารีเดินทางเข้ามาเพิ่มหรือมีจำนวนมากดังเช่นในสมัยที่ผ่านมา จนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 และเข้าสู่ยุคใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ จึงมีมิชชันนารีเดินทางเข้ามาทำงานในประเทศไทยสยามมากขึ้นดั้งเดิม

จากที่ได้กล่าวมานี้ อาจเรียกได้ว่า ยุคนี้เป็นยุคมืด หรือ “ยุคเสื่อมและหยุดชะงักของการศึกษาคาทอลิก” ที่ไม่อาจทำหน้าที่ทางการศึกษาดังเจตจำนงที่ตั้งไว้ อย่างไรก็ตาม แม้จะเจตนารมณ์ของการศึกษาคาทอลิกจะมุ่งให้การศึกษาเป็นหลัก โดยไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมืองก็ตาม แต่ก็เห็นว่า การศึกษาคาทอลิกก็ถูกผลกระทบทางการเมือง ซึ่งนำไปสู่ความเสื่อม และหยุดชะงักในยุคนั้น และถือว่าเป็นการปิดฉากของบทบาทการศึกษาคาทอลิกในสมัยอยุธยา

สรุปท้ายบท

จากสิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวไปในข้างต้นนั้น ได้สะท้อนให้เห็นว่าการศึกษาคาทอลิกในสมัยอยุธยาที่มีวิวัฒนาการไปตามสังคมสังคม ซึ่งสรุปภาพของโครงสร้างสังคมไทยโดยย่อ ได้ดังนี้

แผนภาพที่ 8: บริบทของสังคมไทย

1. ลักษณะทางสังคม

- สังคมไทยเป็นสังคมแบบกสิกรรม พึ่งตนเอง
- ระบบชนชั้น แบ่งเป็นระดับกษัตริย์ สงฆ์ ชุนนาง ไพร่และทาส
- ศาสนา นับถือศาสนาพุทธ พราหมณ์ นับถือวิญญาณ และเชื่อไสยศาสตร์
- มีเสรีภาพในการนับถือศาสนา มีศาสนาคริสต์ อิสลาม ขงจื้อ ฯลฯ
- การศึกษา จากบ้าน วัด และวัง
- ลักษณะครอบครัว เป็นแบบครอบครัวเดี่ยวและครอบครัวขยาย
- การแต่งงานแบบผัวเดียวเมียเดียว แต่ก็นิยมมีภรรยาหลายคน
- ความเป็นอยู่อยู่ร่วมกันแบบเครือญาติ นับถือกัน เคารพผู้ใหญ่

2. ลักษณะทางเศรษฐกิจ

เศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง และเน้นการผลิตทางเกษตรกรรมเพื่อค้าขายและส่งออก

3. ลักษณะทางการเมืองและการปกครอง

- ระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์
- ระบบศักดินาและการปกครองแบบจตุสดมภ์

จากลักษณะของโครงสร้างสังคมดังกล่าว ทำให้การศึกษาคาทอลิกมีวิวัฒนาการที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัด ซึ่งพอจะสรุปได้ตามพัฒนาการ ดังนี้

1. ยุคเริ่มก่อตั้ง (พ.ศ. 2056-2205) เริ่มให้การศึกษาอย่างไม่เป็นทางการขึ้น เพื่อใช้ในการค้าการพาณิชย์ และเป็นสื่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

2. ยุคก่อตั้ง (พ.ศ. 2205-2210) เริ่มจัดการศึกษาอย่างเป็นทางการขึ้น โดยก่อตั้งโรงเรียนหรือวิทยาลัย ซึ่งจำลองระบบการศึกษาของยุโรปมาใช้ โดยมุ่งให้การศึกษา และสืบทอดพระศาสนา

3. ยุครุ่งเรือง (พ.ศ. 2210-2231) เป็นยุคที่ประสบความสำเร็จในการจัดการศึกษาแบบระบบโรงเรียนจนเป็นที่ยอมรับจากนานาประเทศ มีการขยายกิจการด้านศึกษา การแพทย์และสาธารณสุข ตลอดจนเทคโนโลยีด้านการสื่อสารสู่ประชาชนในห้องถิ่นต่าง ๆ มากขึ้น รวมทั้งขยายโอกาสทางการศึกษาสู่เยาวชนทั้งชายและหญิงให้ได้เข้าสู่โรงเรียนอย่างเป็นทางการ

4. ยุคเสื่อม (พ.ศ. 2231-2310) สถานศึกษาคาทอลิกต้องปิดตัวลงหลายแห่ง พระสงฆ์มิชชันนารีต้องอพยพเพื่อความอยู่รอดปลอดภัย การจัดการศึกษาขาดการสืบต่อที่ชัดเจน อย่างไรก็ตาม จากวิวัฒนาการที่กล่าวมานั้น ได้ข้อค้นพบเกี่ยวกับรูปแบบของการศึกษาคาทอลิกในสมัยอยุธยา ดังนี้

1. วัตถุประสงค์

การจัดการศึกษาคาทอลิกในสมัยอยุธยา มีลักษณะเป็นส่วนหนึ่งของการสอนศาสนา จึงมีวัตถุประสงค์หลักและวัตถุประสงค์รอง ดังนี้

1.1. เพื่อเป็นเครื่องมือในการสอนศาสนา

1.2. เพื่อให้การศึกษาคนไทยเกี่ยวกับศิลปะ วิทยาการ และความรู้

วิชาการด้านสังคมแบบยุโรป

1.3. เพื่อเป็นสื่อในการติดต่อเข้าใจระหว่างมิชชันนารีที่ทำงานในสังคม

และคนไทย

2. หลักสูตรการศึกษา เป็นหลักสูตรที่ประมวลความรู้การเรียนการสอน

มีเนื้อหาสาระบนพื้นฐานหลักธรรมศาสนาคริสต์และยึดการสอนศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ทั้งแบบบูรณาการและสอนโดยตรง และมีเนื้อหาความรู้ด้านภาษา ไวยากรณ์ การใช้ภาษา การศึกษาวรรณกรรม คณิตศาสตร์ ตรรกศาสตร์ อักษรศาสตร์ มนุษยศาสตร์ ปรัชญา เทววิทยา ภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์ การเดินเรือ และวิทยาการอื่นๆ ของยุโรป รวมทั้งการเรียนรู้เกี่ยวกับสังคมไทย และความรู้ของไทย

เนื้อหาสาระของหลักสูตร มีสาระสำคัญ 2 ด้านได้แก่ด้านสังคม และด้านศาสนา กล่าวคือด้านศาสนาได้แก่ความรู้ในเรื่องหลักคำสอนของคริสต์ศาสนา เน้นความเชื่อถึงพระเจ้าและศรัทธาต่อพระองค์ การปฏิบัติตนและศาสนกิจตามความเชื่อและศรัทธาในพระเจ้า ส่วนด้านสังคม ได้แก่ การสอนที่เน้นถึงศักดิ์ศรี สิทธิและเสรีภาพของมนุษย์ ความเท่าเทียมกันของ

ชายและหญิง การเคารพในสิทธิและเสรีภาพของมนุษย์ ความตระหนักถึงศักยภาพ และความสามารถของมนุษย์ บทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบของคนในสังคม ทั้งบทบาทส่วนบุคคลและหน้าที่พลเมือง ค่านิยมของครอบครัวและการแต่งงานแบบชายหนึ่งหญิงหนึ่งหรือครอบครัวแบบผัวเดียวเมียเดียว

3. กระบวนการเรียนการสอน การจัดการเรียนการสอนเป็นแบบ
หลักการสอนยุโรป ดังนี้

3.1 มีการกำหนดเนื้อหาหลักสูตรแน่นอน ชัดเจน ตามระดับชั้น และ
วัยของผู้เรียน

3.2 กำหนดตารางเวลาเรียน

3.3 กำหนดกติกาการเรียน การปฏิบัติตน และวินัยในการเรียน

การสอน

- เน้นความเคารพต่อหน้าที่และความรับผิดชอบ
- เคารพเชื่อฟังครูอาจารย์ผู้สอนอย่างเคร่งครัด
- ต้องทำการบ้านและงานมอบ(Assignment) ทุกครั้ง
- ผู้กระทำผิดต้องได้รับโทษตามกำหนด

3.4 มีการทดสอบและวัดผลอย่างเคร่งครัด

3.5 มีการยกย่องให้เกียรติผู้สำเร็จการศึกษา

4. สภาพแวดล้อมและบรรยากาศการศึกษา

สภาพแวดล้อมและบรรยากาศการจัดการศึกษาเป็นองค์ประกอบ

สำคัญของการจัดการศึกษาและเป็นแรงเสริมที่จะบูรณาการให้เกิดความเข้าใจเหตุผล และการนำไปใช้ด้วยการปฏิบัติหรือในบรรยากาศของการศึกษา เรียนรู้ในสถานศึกษา ในลักษณะสอดคล้องกับบริบทของสังคมหรือชุมชนที่เอื้อต่อการเรียนรู้ จึงต้องจัดการสภาพแวดล้อมการศึกษา ดังนี้

4.1 เป็นบรรยากาศที่เน้นให้ผู้เรียนสนใจและจริงจังต่อการเรียน
หนังสือ ทั้งระบบท่องจำ ความรู้ความเข้าใจ และความสามารถนำไปใช้จนสามารถโต้ตอบ และอธิบายแทนครูผู้สอนได้

4.2 ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ทั้งในระหว่างหยุดพัก
และอยู่บ้าน เพราะนักเรียนต้องทำงานร่วมกัน เล่นด้วยกัน

4.3 จัดบรรยากาศแบบศาสนา ถือนวินัยและปฏิบัติตามบัญญัติศาสนา
พร้อมกัน

5. การวัดและประเมินผล เป็นขั้นตอนหลักของการจัดการศึกษา เพื่อเป็นการตรวจสอบให้ทราบถึงความสัมฤทธิ์ผล ทั้งด้านการสอนและการเรียน รวมทั้งพฤติกรรม ผู้เรียนที่พึงประสงค์ มีกระบวนการ ดังนี้

5.1 มีการติดตามผล วัดผลและประเมินผลในชั้นเรียน

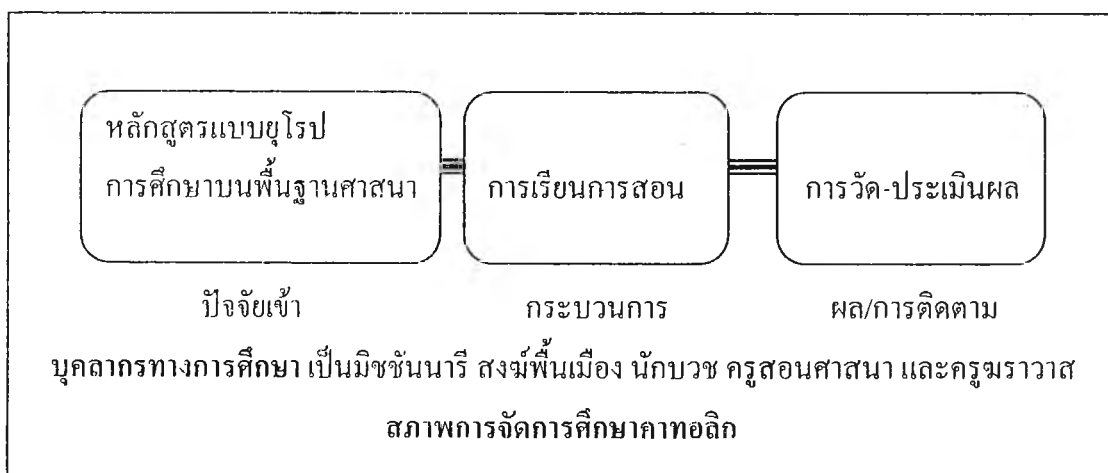
5.2 มีการทดสอบเป็นระยะๆ ระหว่างภาคเรียน

5.3 มีการสอบและวัดผลในปลายภาคเรียน ปลายปีการศึกษา และก่อนจบการศึกษา โดยการสอบแบบปากเปล่าและข้อเขียน

5.4 ประกาศรางวัลและชมเชยผู้สำเร็จการศึกษา เช่น ผู้ที่มีผลการเรียนดี

ทั้งนี้สามารถสรุประบบการจัดการศึกษาคาทอลิก มีรูปแบบและขั้นตอนการจัดการ ดังนี้

แผนภาพที่ 9 : ระบบการจัดการศึกษาคาทอลิก

ข้อค้นพบที่กล่าวนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับสภาพสังคมไทยสมัยอยุธยาแล้ว การดำรงอยู่ของการศึกษาคาทอลิกกว่า 200 ปี ได้สะท้อนภาพความแข็งแกร่งของสถาบันการศึกษาคาทอลิกในยุคสมัยนี้ให้เห็นได้ชัด ความต่อเนื่องยาวนานเช่นนี้ได้หล่อหลอมการศึกษาคาทอลิกมีวิวัฒนาการที่ตอบสนองสังคมไทยมากขึ้น และได้ทิ้งมรดกที่ทรงคุณค่าให้แก่สังคมไทยในหลายด้าน

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าแม้การศึกษาคาทอลิกจะเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุดเพียงแค่ชั่วระยะเวลา 37 ปี และต้องปิดประวัติศาสตร์หน้าแรกลงด้วยสถานการณ์การล่มสลายของสังคมอยุธยาที่ตาม แต่สำหรับหน้าประวัติศาสตร์ไทยและหัวใจของเหล่าพระสงฆ์มิชชันนารีแล้ว คงเหมือนอย่าง

ที่วิกเตอร์ ลาเกอร์ หรือนักวิชาการคาทอลิกหลายท่านรู้สึกได้ว่า “แม้การศึกษาคาทอลิกจะลุ่ม แต่ภาพเหล่านี้ยังอยู่ในใจของมิชชันนารีทุกคน”

ข้อสังเกตบางประการ

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบระหว่างวิวัฒนาการการศึกษาคาทอลิกกับสภาพของสังคมไทยในสมัยอยุธยาแล้ว ได้พบสิ่งที่น่าสังเกตบางประการซึ่งชี้ว่าบริบททางสังคม และวัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง การศึกษาและศาสนา เป็นต้น เป็นปัจจัยและเงื่อนไขแห่งการดำรงคงอยู่และการสูญสลายของการศึกษาคาทอลิกในยุคสมัยอยุธยา เช่น

ในแง่ของบริบททางการศึกษา เห็นได้ชัดว่า “การศึกษาแบบวัด” ของชาวไทยที่เน้นการอ่าน เขียน ท่องจำ การเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ตรงและนำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันนั้น แตกต่างกับ “การศึกษาแบบโรงเรียน” ของกลุ่มมิชชันนารี ที่เน้นกระบวนการคิดเชิงนามธรรมและวิทยาการแบบตะวันตก กับมีหลักสูตรและระยะเวลาศึกษาเล่าเรียนที่เป็นแบบแผนตายตัว กำหนดระเบียบวินัยของผู้เรียน และการจัดบรรยากาศการศึกษา การเรียนรู้เป็นตารางเวลาเรียนอย่างชัดเจน ซึ่งความแตกต่างระหว่างการศึกษาแบบวัดของชาวสยามกับการศึกษาแบบโรงเรียนของกลุ่มมิชชันนารี ทั้งในเรื่องหลักสูตร วิธีการเรียนการสอน ตลอดจนบรรยากาศการเรียนรู้ จึงเป็นเงื่อนไขประการหนึ่งที่ทำให้แม้การศึกษาคาทอลิกจะมีโรงเรียนเพื่อให้การศึกษาอย่างเป็นทางการแล้วก็ตาม ไม่เป็นที่นิยมของชาวสยามในยุคนั้นมากนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เรื่องของการใช้ชีวิตในระบบโรงเรียนที่ต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบต่าง ๆ อย่างเป็นแบบแผนและเคร่งครัด

ในแง่ของบริบททางเศรษฐกิจ จะเห็นว่าสังคมอยุธยาแต่เดิมเป็นลักษณะสังคมเกษตรกรรม เศรษฐกิจมีลักษณะเป็นเศรษฐกิจแบบเกษตรคือ กำขายผลผลิตทางการเกษตร ของป่า ข้าว เป็นต้น ระบบความรู้จึงเป็นเรื่องขององค์ความรู้ด้านนิเวศน์วิทยา ธรรมชาติวิทยาเป็นหลัก ส่วนการเข้ามาของมิชชันนารีในยุคล่าอาณานิคมนี้ ระบบความรู้ของชาวตะวันตกกลับเน้นวิทยาการสมัยใหม่ที่เป็นวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เพื่อการค้าการเดินเรือทะเล ซึ่งองค์ความรู้ดังกล่าว แม้ว่าจะมีคุณประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศไทยในสมัยที่เริ่มเปิดประเทศสู่การค้าเสรี แต่ก็มีเพียงพระมหากษัตริย์และขุนนางเท่านั้น ที่ให้ความสำคัญกับองค์ความรู้ของชาวตะวันตก ขณะที่ประชาชนส่วนใหญ่ซึ่งเป็น “ไพร่” และ “ทาส” ยังต้องทำการเกษตรเพื่อส่ง “ส่วย” เป็นสินค้าเศรษฐกิจ และไม่เห็นความสำคัญขององค์ความรู้แบบตะวันตกซึ่งห่างไกลจากวิถีชีวิต

ในแง่ของบริบททางการเมืองและการต่างประเทศ กล่าวได้ว่าระบบการเมืองไทยในสมัยนี้เน้นอำนาจและความสัมพันธ์ทางการเมืองในเชิงพาณิชย์ การติดต่อสัมพันธ์กับระหว่างประเทศกับชาติต่าง ๆ เป็นไปเพื่อผลประโยชน์ทางการค้า ขณะที่ในด้านของชาติตะวันตกอยู่ในช่วงยุคล่าอาณานิคมและการเผยแพร่ลัทธิจักรวรรดิ การเมืองและการต่างประเทศของชาวตะวันตก

เป็นไปเพื่อการได้มาซึ่งอาณานิคม เพราะฉะนั้นการศึกษาคาทอลิกได้ดำรงอยู่ และเฟื่องฟูในยุคนี้ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะพระมหากษัตริย์เห็นผลประโยชน์ทางการทูตและการค้า ในทางกลับกันการศึกษาคาทอลิกเข้าสู่ความตกต่ำ เพราะกระแสการต่อต้านของประชาชนและการแย่งชิงอำนาจของขุนนาง ด้วยอ้างสิทธิการปกป้องประเทศของตนไม่ให้ตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก

ในแง่ของการจัดระเบียบทางสังคม เห็นชัดว่าในสมัยนี้สังคมแบ่งออกเป็นสังคม “เจ้า” และ “ไพร่” เพราะฉะนั้นกฎกติกาทางสังคมบางอย่างของมิชชันนารีได้กำหนดในสังคมของคุณ เป็นอุปสรรคต่อวิถีชีวิตเดิมตามระเบียบแบบแผนทางสังคมอยุธยา จึงไม่สามารถปฏิบัติได้ง่ายหรือเป็นที่ยอมรับไม่ได้ เช่น การให้หยุดงานในวันอาทิตย์เพื่อไปโบสถ์ การที่ผู้หันมานับถือศาสนาคริสต์จะต้องถือกฎระเบียบของสังคมชาวคริสต์หรือมิชชันนารี ซึ่งเป็นการเปลี่ยนสังกัดใหม่ และได้รับการคุ้มครองแบบชาวต่างชาติ การที่ผู้เรียนเมื่อเข้าโรงเรียนแล้วต้องไปอยู่ประจำ และต้องถือระเบียบวินัยอย่างเคร่งครัด เด็กไม่มีสิทธิลากลับมาช่วยงานที่บ้านจนกว่าจะจบการศึกษา ขณะที่ผู้เรียนแม้จะอยู่ประจำในวัดไทย สามารถลาเรียนเพื่อกลับมาช่วยพ่อแม่ได้ ในฤดูกาลเก็บเกี่ยวก่อนส่ง “ส่วย” เป็นต้น กฎทางสังคมเหล่านี้จึงเป็นข้อจำกัดของการขยายตัวของการศึกษาคาทอลิก แต่ถึงกระนั้นการศึกษาคาทอลิกดำรงและรุ่งเรืองอยู่ได้ในยุคนี้ก็โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมกับ “เจ้า” อย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับพระมหากษัตริย์

ในแง่ของวิถีชีวิตและวัฒนธรรม คนไทยมีวิถีชีวิตเน้นความเป็นอยู่แบบเรียบง่ายสบายๆ ชอบความสนุกสนานรื่นเริง มีวัฒนธรรม “การละเล่นร้องรำทำเพลง” ร่วมอยู่ด้วยในกิจกรรมต่างๆ ของชีวิต มองการ “เล่นกับงาน” เป็นเรื่องที่ต้องดำเนินควบคู่กันไป ทำให้มีการสังสรรค์วิธีการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการและตามอัธยาศัยแบบ “ครูพักลักจำ” เป็นอัตวิสัย ดังนั้นเมื่อการศึกษาคาทอลิกเข้ามาพร้อมกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมแบบตะวันตก ที่แบ่งเรื่องของ “งาน” “เล่น” และ “เรียน” ออกจากกันอย่างเด่นชัด เน้นการเรียนรู้อย่างเป็นทางการและเป็นระบบ มีแบบแผนตายตัว จึงเป็นสิ่งที่ชาวไทยไม่คุ้นเคย ความแตกต่างในแง่ของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่อ้างนี้ น่าจะเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้ชาวไทยไม่นิยมการศึกษาคาทอลิกมากนักในสมัยนั้น

ในแง่บริบททางศาสนา เนื่องจากสังคมอยุธยามีศาสนาพุทธเป็นศาสนาหลักประจำชาติ ประชาชนดำเนินชีวิตโดยอาศัยพุทธศาสนาเป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิต ซึ่งรวมไปถึงการเป็นปรัชญาของการจัดการศึกษาแบบวัดด้วย ในทางกลับกัน มิชชันนารีได้จัดการศึกษาโดยอาศัยคริสต์ศาสนาเป็นปรัชญาพื้นฐานเช่นกัน เมื่อมองในด้านความแตกต่างของศาสนานั้น ในสายตาของชาวไทยจึงมองเป็นกิจกรรมของ “ศาสนาอื่น” ซึ่งแม้ว่าไม่ได้ตั้งข้อรังเกียจ แต่ก็ระมัดระวังตนและไม่ข้องแวะโดยตรง อีกประการหนึ่ง จากพฤติกรรมของมิชชันนารีบางคนที่ได้ติดต่อ แสดงตนเป็นคนต่างชาติอย่างเห็นได้ชัด ทำให้คนไทยมองการเข้ามาของการศึกษาคาทอลิกว่าเป็นเครื่องมือทางการเมืองของชาติยุโรป

เมื่อพิจารณาถึงบริบทภายในของสถาบันการศึกษาคาทอลิกเอง การจัดการศึกษาในระยะแรกไม่ได้มุ่งการดึงประชาชนมานับถือหรือเปลี่ยนศาสนา ซึ่งเรียกว่า “เข้ารีต” จึงมีลักษณะเป็นทางเลือกแบบธรรมชาติ เสนอสิ่งใหม่ให้แก่ผู้ที่สนใจศึกษาอย่างอิสระเสรี ทำให้การศึกษาคาทอลิกดำรงอยู่ได้ในสมัยหนึ่ง มีผู้สนใจศึกษาเล่าเรียนมากพอสมควร ต่อมาเป็นการจัดการศึกษาที่มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการสอนศาสนาและการสอนวิชาความรู้แบบยุโรป ผู้เรียนต้องประพฤติปฏิบัติตามแบบแผนคนตะวันตก การศึกษาจึงกลายเป็นเส้นแบ่งคนในสังคมด้วยกฎเกณฑ์ข้อบังคับที่ต้องปฏิบัติตามแบบใหม่ในสังคมเดิมของคน เป็นพฤติกรรมใหม่ที่ทำให้เกิดความยุ่งยากและตัดสินใจยาก จึงได้รับความสนใจน้อยลงและตกต่ำ เพราะเป็นเงื่อนไขที่ต้องเปลี่ยนศาสนาและแยกตัวออกจากสังคมเดิมด้วย ซึ่งมีสาระพอสรุปได้ ดังนี้

1. เป้าหมายของผู้ที่สำเร็จการศึกษาคือ การเปลี่ยนมานับถือศาสนา ทำให้คนไทยนับถือศาสนาพุทธเป็นส่วนใหญ่หรือมีศาสนาแล้วที่ไม่ประสงค์เปลี่ยนศาสนา หรือความเชื่อถือใหม่ ไม่สนใจเรียน ไม่ต้องการเรียนหรือไม่เรียนจนจบหลักสูตร

2. คนไทยที่เปลี่ยนมานับถือและศรัทธาต่อศาสนาคริสต์ ต้องเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตตามหลักศาสนา ได้แก่ การหยุดงานวันอาทิตย์ การห้ามมีภรรยามากกว่าหนึ่งคน การเปลี่ยนจากคนในบังคับของเจ้านายไทย เป็นการเป็นคนในบังคับชาวยุโรป เพราะชาวต่างชาติขึ้นสังกัดกรมพระคลัง ขณะที่คนไทยซึ่งเป็นไพร่หรือทาสต้องขึ้นสังกัดกรมกลาโหมและมหาดไทย อันหมายถึงเป็นการเปลี่ยนแปลงระบบไพร่และทาสในสังคมทางอ้อม

3. วิธีการของมิชชันนารีและชาวยุโรป เป็นวิถีชีวิตที่แตกต่างจากวิถีชีวิตคนไทย ทั้งในด้านกิจกรรมอาชีพและความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อชาวยุโรปหลายคนใช้สิทธิผูกพันในฐานะชาวต่างชาติ ตามสนธิสัญญาที่ประเทศของตนกระทำกับสยาม ทำให้ชาวยุโรปและมิชชันนารีหลายคนใช้วิธีการที่ไม่สุภาพกับคนไทยหรือแบบไทย ยึดหลักเหตุผลมากกว่าความอ่อนน้อม ไม่สุภาพหรือจิตใจเอื้ออาทร ไม่มีกิริยาแบบถ้อยที่ถ้อยอาศัย กล่าวได้ว่า วิธีการของมิชชันนารีส่วนมากไม่ได้ปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมไทยอย่างสอดคล้องเหมาะสม ซึ่งเป็นผลการวิเคราะห์ที่สอดคล้องกับวิทยา ลี (2539: 83, 94-99, 150-153) เกี่ยวกับการตอบสนองของคนไทยและชาวพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต่อการเผยแพร่ศาสนาของมิชชันนารี

4. มิชชันนารีส่วนใหญ่มีปัญหาเรื่องภาษาและการใช้ภาษาไทยหรือสยาม ทำให้การติดต่อสื่อสารไม่สะดวกและเข้าใจกัน สังเกตเห็นว่า ช่วงเวลาใดที่มิชชันนารีมีความรู้เข้าใจภาษาและวัฒนธรรมไทยดี การศึกษาและการทำงานของมิชชันนารีเป็นไปอย่างราบรื่นและเกิดผลดี

5. มิชชันนารีในบางช่วงเวลามีจำนวนน้อยมาก จึงไม่สามารถจัดการศึกษาได้

6. มีข้อสังเกตว่า มิชชันนารีหลายคนอิงกับอำนาจต่างชาติเอาเปรียบคนไทยใน

บางกรณี เช่น การปกป้องคนของตนเองและรักษาผลประโยชน์ของประเทศฝรั่งเศสมากกว่าประเทศสยาม

ประเด็นที่กล่าวนี้สะท้อนให้เห็นภาพของข้อจำกัดของผู้จัดการศึกษาคาทอลิกในยุคนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีหลักคิดแบบ “ชาติพันธุ์นิยม” (Ethnocentrism) ของมิชชันนารี ที่เน้นชาติพันธุ์วัฒนธรรมตนเองเป็นหลักและใช้เป็นกรอบในการดำเนินการด้านศาสนา และการศึกษา ซึ่งประเด็นนี้ก็เป็นปัจจัยสำคัญที่กระทบต่อการดำรงคงอยู่และสูญสลายของศึกษาคาทอลิกในสมัยอยุธยาเช่นกัน แต่ถึงกระนั้นก็มีข้อสังเกตอีกประการหนึ่งว่า ภายใต้หลักคิดนี้ มิชชันนารีก็ได้กระทำประโยชน์แก่สังคมไทย เช่น การจัดการศึกษา การพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน การรวมกลุ่มคนอยู่ร่วมกันในพื้นที่และจัดตั้งเป็นหมู่บ้าน นำวิทยาการที่ดีมาใช้ในการพัฒนาและสอนคนให้เป็นคนดี มีมานะพากเพียรและเอาใจใส่ทำงาน รับผิดชอบต่อครอบครัว และสังคม ซึ่งก็เป็นสิ่งที่คนไทยหลายคนยินดี และร่วมมือกับมิชชันนารี

ข้อสังเกตบางประการที่กล่าวไปนั้น สะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างเกี่ยวกับการศึกษาคาทอลิกและวิถีชีวิตที่นำเข้ามาในสังคมไทย กับแบบแผนวัฒนธรรมเดิมของสังคมไทยอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งเมื่อมองในแง่ของนวัตกรรมใหม่ทางการศึกษา หรือ “ของนำเข้า”(import) มาจากภายนอกจากต่างชาตินี้คือ ยุโรปจะเห็นเป็นปรากฏการณ์ของการปะทะสังสรรค์ (interaction) และ “การเลือกรับปรับใช้” หรือการปรับปรน (assimilation) ระหว่าง “การศึกษาท้องถิ่น” กับ “การศึกษาต่างชาติ” ซึ่งทั้งหมดนี้จะเชื่อมต่อหรือหลอมรวมกันได้ก็ย่อมอยู่ภายใต้บริบทของสังคม และวัฒนธรรม โลกทัศน์ ระยะเวลา และเงื่อนไขอื่น ๆ

อย่างไรก็ดี ภาพที่ปรากฏชัดที่สุดสำหรับการศึกษาคาทอลิกในสมัยอยุธยานี้ก็อาจจะกล่าวได้ในมุมมองของมิชชันนารีว่าการศึกษาคาทอลิกเป็น “ของดีที่อยากให้” เช่นเดียวกับมุมมองของสังคมไทยที่ว่าเห็นว่าการศึกษาคาทอลิกเป็น “ของใหม่ที่นำลง” และนี่ก็เป็นปรากฏการณ์ที่น่าสนใจซึ่งกระบวนการหลอมรวมนั้นจะเป็นอย่างไรนั้นจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป